

VIZMBURK

RANĚ GOTICKÝ HRAD A JEHO PROMĚNY

NÁRODNÍ PAMÁTKOVÝ ÚSTAV
ÚZEMNÍ ODBORNÉ PRACOVISTĚ STŘEDNÍCH ČECH V PRAZE

PŘÍLOHA ČASOPISU PRŮZKUMY PAMÁTEK
ROČNÍK XIX

PRŮZKUMY PAMÁTEK

RECENZOVANÉ PERIODIKUM

DENKMALFORSCHUNG

HISTORICAL MONUMENTS'
RESEARCH & DOCUMENTATION

Ročník XIX., příloha

www.pruzkumypamatek.cz

Časopis Průzkumy památek vydává Národní památkový ústav, územní odborné pracoviště středních Čech v Praze v nakladatelství Lepton studio.

Vedoucí redaktor: PhDr. Vladislav Razím

Výkonný redaktor: PhDr. Olga Klapetková

Redakční rada: PhDr. Zdeněk Dragoun; PhDr. Ing. Jiří Fajt, PhD.; JUDr. PhDr. Pavel Kroupa; Ing. Petr Macek, PhD.; Ing. arch. Jiří Mrázek; PhDr. Vladislav Razím; Ing. arch. Dagmar Sedláková; Ing. Jan Sommer; Prof. Ing. arch. Jiří Škabrada, CSc.; JUDr. Jiří Varhaník, Ing. Jan Žížka

Adresa redakce:

Sabinova 373/5, 130 11 Praha 3

tel.: 274 008 283

e-mail: klapetkova@stc.npu.cz

Distribuce a předplatné:

Mgr. Hana Martinková

tel.: 274 008 285

e-mail: martinkova@stc.npu.cz

Tisková příprava: Lepton studio, spol. s r. o.

Tisk: Tiskárny Havlíčkův Brod

© Národní památkový ústav, územní odborné pracoviště středních Čech v Praze, 2012

Layout © Lepton studio

Nad cihelnou 16,147 00 Praha 4

www.lepton.cz, e-mail: info@lepton.cz

Registrace povolena pod číslem MK ČR E 6836

Vychází 2× ročně

Doporučená cena výtisku: 200 Kč

ISSN: 1212-1487

ISBN: 978-80-86516-47-9

Vyšlo: 30. 6. 2012

NÁRODNÍ PAMÁTKOVÝ ÚSTAV
ÚZEMNÍ ODBORNÉ PRACOVIŠTĚ
STŘEDNÍCH ČECH V PRAZE

Titulní strana obálky: Vizmburk, jižní síň (srov. obr. 83).

Třetí strana obálky: Brána tzv. Hejnova statku; vědecká komise ARÚ ČSAV Praha na Vizmburku, uprostřed ředitel doc. dr. Miroslav Richter; dr. Antonín Hejna; havlovický Mandl; kříž u Mandlu; tzv. Šiškovna; Vizmburk od jihu (snímky autor a archiv autora).

Zadní strana obálky: Vizmburk, detail konstrukce kuchyně (snímek autor, 2008).

VIZMBURK

RANĚ GOTICKÝ HRAD A JEHO PROMĚNY

VLADISLAV RAZÍM

PRAHA 2012

**Vydáno k 40. výročí zahájení archeologického výzkumu
a odkryvu hradu Vizmburka**

Památce Tonička a vizmburské partě

Příloha recenzovaného periodika Průzkumy památek.

Vydal Národní památkový ústav – územní odborné pracoviště středních Čech v Praze
ve spolupráci s Filosofickým ústavem AV ČR, Praha, v.v.i./Centrem medievistických
studií AV ČR a UK v Praze

Publikace vznikla v rámci plnění výzkumného cíle NPÚ: **Výzkum nemovitých památek v ČR.
Aktuální metodické otázky průzkumu a dokumentace, ohrožené druhy památek
a jejich vybrané exempláře**, financovaného z institucionální podpory Ministerstva kultury
na dlouhodobý koncepční rozvoj výzkumné organizace.

Je milou povinností autora poděkovat všem, kteří jakkoli pomohli s přípravou této publikace.
Jejich jména jsou uvedena na příslušných místech v textu a poznámkách.
Zvláštní dík patří Janu Veselému a Václavu Tutrovi za trpělivou spolupráci na obrazových přílohách.

Odborní recenzenti: Ing. arch. Milena Hauserová, CSc., prof. PhDr. Jan Klápště, CSc.

Text © Vladislav Razím

Obrazové přílohy poskytli © Archeologický ústav AV ČR, Praha, v.v.i., archiv autora, Jan
Dobiáš, Dana Einhornová, Milena Hauserová (Radová), Martin Lazák, Jiří Marounek, Martin Míčka,
Národní památkový ústav – ústřední pracoviště, Lumír Poláček, Vladislav Razím, Sdružení pro Vizmburk,
Václav Tutr, Jan Veselý, Radim Vrla, Eva Vyletová, Zeměměřický úřad Praha.

ISBN: 978-80-86516-47-9
ISSN: 1212-1487

OBSAH:

Úvodem	5
Cíle archeologického výzkumu Vizmburka v letech 1972–1984	9
Archeologický výzkum hradu v jednotlivých letních sezónách	12
Důvody a souvislosti celkového odkryvu hradu	21
Výzkum a prezentace architektury hradu v průběhu jeho archeologického odkryvu	22
Výzkum a prezentace architektury hradu od ukončení jeho archeologického odkryvu do současnosti	25
Vybrané kapitoly z dějin hradu Vizmburka a jejich otázky	28
Poloha, dispozice a stavební charakteristika hradního areálu	30
Popis a rozbor jádra hradu	34
Věž	34
Obvodová hradba	42
Jižní křídlo	48
Východní křídlo	67
Západní křídlo	87
Kuchyně a tzv. kovárna	95
Nádvoří se studnou	106
Brána jádra hradu (třetí brána)	110
Nejvýznamnější architektonické články nalezené v suti uvnitř hradního jádra	118
Popis a rozbor vnějšího opevnění jádra hradu	124
Západní parkán a střední, druhá brána	124
Severní a východní parkán s příkopem	128
Val a vnější, první brána	131
Stavební proměny hradu a otázky jejich chronologie	135
Význam Vizmburka jako šlechtického hradu a stavebního díla druhé poloviny 13. století	148
Potřeby dalšího výzkumu hradu	150
Poznámky	151
Prameny a literatura	154
Vizmburk	154
Ostatní	155
Geodetické zaměření dnešního stavu jádra hradu	156
Résumé	157

Ostroh tento pokrývají zříceniny znamenité sice, ale oku málo patrné, poněvadž jsou zasypány rumem a zemí. A tak se může o tomto hradu říci, že jest ve vlastním rumu pohřben.

(August Sedláček, Hradý, zámky a tvrze království Českého, díl V. Podkrkonoší, Praha 1887, s. 33)

Letos je tomu již 40 let od zahájení archeologického výzkumu a odkryvu nadlouho „ztraceného“ hradu Vizmburka (k. ú. Havlovice nad Úpou, okres Trutnov). Vizmburk leží na opačném konci Babiččina údolí, než všem známý zámek v Ratibořicích a Staré bělidlo. Zatímco zájem o místa spojená s Babičkou Boženy Němcové představuje stálíci cestovního ruchu ve východním Podkrkonoší, je novodobý osud Vizmburka mnohem méně šťastný a připomíná nám, jak složitý je vztah společnosti ke kulturnímu dědictví. Záhy po odstranění stromů a prvních kubíků zeminy a sutě z povrchu do té doby opomíjeného pahorku nastalo ve světě středověkých archeologů, historiků umění i stavebních historiků doslova pozdvižení. Před očima vědců i široké veřejnosti se od srpna 1972 postupně vynořovala skvěle dochovaná zřícenina raně gotického hradu, jaká neměla v Čechách ani v sousedství obdoby. Mluvílo se o „českých Pompejích“, o výzkumu století. Tehdejší společnost Vizmburk nadšeně vítala na bílý den a plánovala mu tu nejlepší budoucnost. Udělala z něj památku první kategorie, odpovědní se zavázali k jeho důstojné konzervaci a prezentaci, v okolních obcích se zahrnila vidina turistů proudících z Ratibořic do Havlovic a zase zpět.

Turisté dnes sice skutečně přijíždějí, ale oproti předpokladům je jich podstatně méně, a také jejich pocity měly být odlišné. Po čtyřech desítkách let totiž nacházejí něco zcela jiného, než se s úžasným nálezem zamýšlelo. A stejně to vnímají také ti, kteří siluetu vizmburského ostrohu vidí každý den ze svých oken. Od doby, kdy v roce 1984 na hradě ustaly zvuky archeologického náčiní, následovalo jen pramálo pozitivního. Namísto pečlivé konzervace a celkového zajištění nepřiliš odolného pískovcového zdiva, vystaveného po staletích opět povětrnostním podmínkám, vznikla jen občas obnovovaná provizorní zastřešení, která navíc v určitých obdobích v důsledku zanedbané údržby způsobovala více škody než užitku. Proběhlo několik rozpačitých pokusů o nalezení konzervační metody, které vyzněly naprázdno. Ačkoli je evidentní

Obr. 1: Celkový pohled od západu na ostrožnu hradu Vizmburka, vypínající se nad údolím řeky Úpy (snímek autor, 2012).

Obr. 2: Letecké snímky hradu a jeho nejbližšího okolí ukazují vývoj krajiny v průběhu minulých desetiletí, zejména rozsah zalesnění. Na starším snímku je dobře patrný průběh cest před hradem a tvar lesem pokrytého hradního pahorku. Vlevo snímek z roku 1953 (Historická ortofotomapa © CENIA 2010 a GEODIS BRNO, spol. s r. o. 2010, podkladové letecké snímky poskytl VGHMÚř Dobruška, © MO ČR 2009), upravo snímek z roku 2008, s provizorně zastřešeným hradním jádrem (aktuální ortofotomapa © GEODIS BRNO, spol. s r. o.).

a prokázané, že nejdůležitější a nejúčinnější je kvalitní zabezpečení zdiva před působením srážkové vody, nikdy taková ochrana nebyla důsledně vybudována.

Vizmburk ještě v průběhu archeologického výzkumu převzala do správy krajská, později státní památková organizace, přesto byl nadlouho takřka ponechán osudu a kromě povětrnosti mu škodili také vandaloové a zloději kamenických prvků. V důsledku jejich útoků byly dokonce vyjmuty ze zdiva některé *in situ* dochované architektonické články, jiné se podle stop vandalských snah o vybourání dosud „ubránily“ jen zázrakem (obr. 5). Další kamenické fragmenty navzdory své hodnotě odpočívají bez většího zájmu v několika institucích, značná část je dokonce deponována v soukromí, kde se jí dostalo obětavé dočasné ochrany v obavách ze zcizení. Hrad nikdy nebyl oficiálně zpřístupněn veřejnosti. Dnes je uzavřený, portály do sklepů z bezpečnostních důvodů zabezděné, některé partie zdiva hrozí destrukcí, jiné se už zřítily. Dosud nebyla přijata koncepce celkové záchrany, proběhlo pouze dílčí zajištění a rekonstrukce některých částí zdiva. Technický stav hradní zříceniny je o mnoho horší a míra jejího dochování podstatně menší ve srovnání se stavem v polovině 80. let 20. století.¹⁾

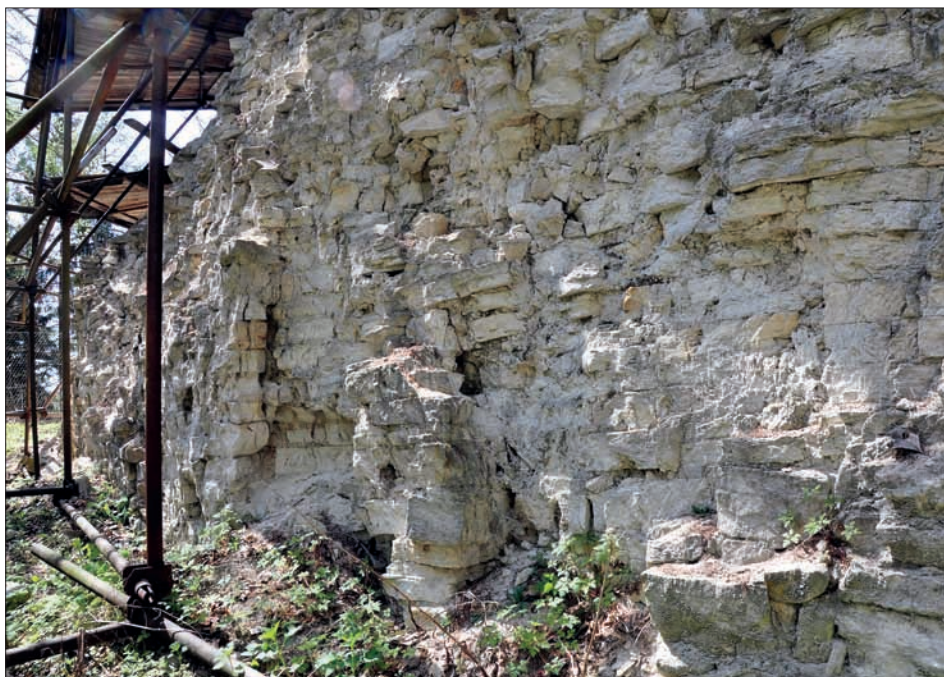
Obr. 3: Současná podoba jádra hradu v pohledu od severozápadu, s provizorním ochranným zastřešením (snímek autor, 2008, stav před sanací skály západního parkánu).

Kladný vztah místních patriotů a kulturní veřejnosti trvá, k obdivu a nadšení se však již před lety přidaly rozpaky, odsouzení a nedůvěra ve vysvětlování, že jedinými důvody dnešního stavu hradu jsou nedostatek financí a technologické problémy. Vizmburk se stal podivným traumatem památkové péče, jehož se lze zbavit jen přehodnocením priorit, srozumitelným, opravdu koncepčním činem. Samozřejmě všichni vědí a chápou, že jeho uskutečnění by neproběhlo z roku na rok.

Předmětem zájmu této publikace je však jiné, neméně významné téma archeologického výzkumu hradu a jeho důsledků, jež s tím prvním přirozeně úzce souvisí. Ani o něm však nelze hovořit s uspokojením. Nejen samotná hmotná stránka, ale také poznatky o stavební podobě a proměnách Vizmburka ve středověku, jejichž získání patřilo k hlavním cílům výzkumu, jsou velmi ohroženou hodnotou. Tento stav sahá svými kořeny do doby předčasného úmrtí vedoucího archeologického výzkumu PhDr. Antonína Hejny, CSc., v roce 1986, kdy ještě nebyly zcela dokončeny terénní práce a celkové zpracovávání výzkumu téměř ani nezačalo. Protože se bezprostředně poté nenašel jiný odborník, který by se v potřebné míře a intenzitě ujal Hejnova odkazu a rozdělané práce, jež zůstala doslova ležet na pracovních stolech v pražském archeologickém ústavu, laboratoři na Oškobruhu a v havlovickém „Mandlu“, začala se vypovídací hodnota hradu nezadržitelně zmenšovat přímo úměrně tomu, jak jeho zdivo postupně chřadlo a zanikalo, včetně důležitých detailů. Jen těžko vyčíslitelná část informací, jejichž nositelem byl samotný hrad a dokumentační materiály, nenávratně zmizely. Ani přes později vykonanou badatelskou práci, které se níže podrobněji věnujeme, nevznikla dosud monografie, jež by shromáždila, vyhodnotila a představila odborné a laické obci maximální množství získaných poznatků o stavební podobě a vývoji hradu.

Bezprostředním podnětem pokusu napravit daný stav touto publikací bylo letošní výročí, jemuž předcházela autorova průzkumná a dokumentační práce zejména v průběhu posledního desetiletí. Stačilo si plně uvědomit, jak je důležité shrnout poznatky o obnažené a stále ubývající zřícenině Vizmburka. Archeologickým výkopem, ukončeným na počátku 80. let minulého století, získala naše stavební kultura a dějiny umění mimořádně významný objekt, jehož studijní potenciál dodnes zůstal až překvapivě nedoceněn. Jak jsme během přípravy práce zjistili, většina zainteresovaných odborníků má jen velmi neúplnou představu o tom, co všechno hrad obsahoval, co se o něm při archeologickém výzkumu zjistilo. Mírou zachování, celistvostí dispozice, množstvím i kvalitou architektonických prvků a dalšími vlastnostmi je – lépe řečeno byl – tento raně gotický hrad vskutku unikátní.

Protože samotná stavba svůj informační obsah k dnešku do velké míry ztratila, bylo o to nutnější shromáždit a zpracovat dříve pořízenou dokumentaci, bez níž by byl obraz hradu výrazně ochuzen. Opět je až s podivem, že se dosud nikdo blíže nevěnoval zejména značnému množství v suťi nalezených a dnes na několika místech rozptýlených architektonických prvků, které jsou důležité nejen z čistě uměnovědného, ale také stavebněhistorického hlediska. Jejich morfologie a místa nálezů (byť doložená jen rámcově) otvírají dveře ke správnému pochopení vnitřního uspořádání, vybavení a funkcím jednotlivých částí hradu. Podobné možnosti má řada dnes již neexistujících nálezových situací, k jejichž „oživení“ přispívá fotografická do-

Obr. 4: Úplný rozpad
vnějšího líce obvodové
hradby na jihovýchodní
straně hradního jádra
(snímek autor, 2012).

Obr. 5: Detail vnitřní strany ostění severního okénka nádvorní zdi západního křídla. Četná poškození kruhového tvaru způsobil vandal, když se pomocí železné trubky lešení snažil ostění vyrazit nebo zničit (snímek autor, 2006).

kumentace pořizovaná během archeologického výzkumu, která se po pracném sběru ukázala jako velmi obsažná, mnohdy zcela nezastupitelná. Totéž se nejednou týká situací sice dochovaných, ale srozumitelných jen s pomocí starších snímků. Vyhodnocení těchto pramenů přineslo poznatky o netušených řešeních a dějích, jež by jinak zůstaly nepovšimnuty.

Pochopitelně nebylo možno pomýšlet na práci vyčerpávající. K jejímu naplnění dnes ani nejsou podmínky, nejen kvůli definitivnímu zániku mnoha informací, ale také pro současnou nepřístupnost některých partií hradu a značného počtu architektonických prvků. Hlavním cílem bylo shromáždit a co nejlépe zpřístupnit (publikovat) maximum dosavadních, dostupných poznatků a pramenů o stavbě, a tak je spolehlivě zachránit pro budoucnost a další bádání. Kdyby nic jiného, jen množství fotografických snímků unikátní vypovídací hodnoty, které zde můžeme v dobré kvalitě otisknout, představuje nezpochybnitelný přínos. Tato publikace chce nejen prezentovat současný stav poznání, ale také otevřít cestu ke kvalitativně vyšší badatelské práci. Zároveň představuje možnost uvést na pravou míru některé mylné informace a nepřesnosti o průběhu a souvislostech archeologického výzkumu, jež se objevily s odstupem doby a generační obměnou.

Je třeba zdůraznit, že naše práce zcela pomíjí přínos výzkumu z hlediska „klasických“ archeologických situací a nálezů (keramické a kovové výrobky, militaria atp.), které se stále zpracovávají a čekají na svou budoucí prezentaci.²⁾ Stranou ponecháváme také sídelně-historickou problematiku a další témata spojená s Vizmburkem a jeho panstvím. Proto seznam literatury na konci publikace zahrnuje pouze tituly, jež se týkají stavební stránky hradu. Při identifikaci jednotlivých částí stavby a jejich prostor využíváme pro zjednodušení, kontinuitu a úsporu místa velká písmena abecedy, jak byla zavedena pro lokalizaci nalezených architektonických prvků již v průběhu archeologického výzkumu (podle obr. 22). Vzhledem k podrobnosti a velkému množství obrazových příloh, provázených výkladovými texty, můžeme omezit popisné části jen na opravdu nutnou míru.

S Vizmburkem mě pojí hluboké citové pouto. Proto mi práce na této publikaci byla vzácná také pro příležitost intenzivně přemýšlet nad těmi bílými zdmi, nad důvěrně známými zákoutími a detaily, znovu se jich dotýkat. Ale také vzpomínat na zdejší zážitky a milé lidi, s nimiž jsem se před lety setkal. Hradu, těm lidem, a nejen jim, chci tímto poděkovat s vírou v lepší vizmburské zítřky.

autor

CÍLE ARCHEOLOGICKÉHO VÝZKUMU VIZMBURKA V LETECH 1972–1984

Jen necelé dvě stovky života vyměřil osud hradu Vizmburku. Již roku 1447 byl cílenou akcí slezských měšťanů pobořen, a pak se postupně změnil v ruinu, kterou pohltila jeho vlastní suť a okolní les. Že pahorek na konci vysoké ostrožny skrývá hradní zdi, hladomornu a tajemná sklepení, se mezi lidmi odedávna povídalo. Někteří se o tom šli také přesvědčit, jako páter Josef Regner Havlovický a jeho průvodci v říjnu 1829 (obr. 6). Velmi trefně – jak se později ukázalo – skutečnost vystihl slavný znalec českých hradů August Sedláček v 80. letech 19. století.³⁾ Ve vědeckém světě se tomu však dlouho příliš nevěřilo.

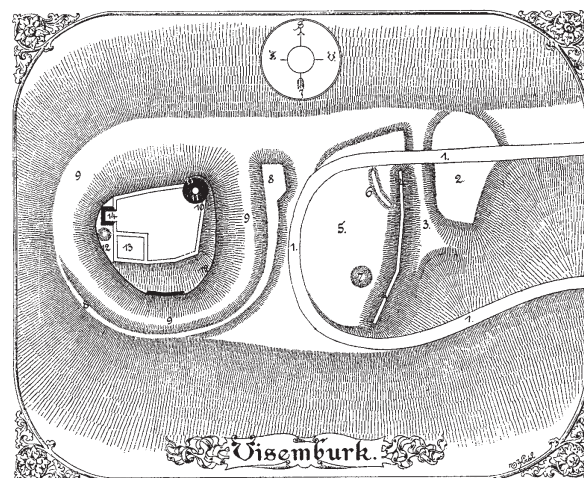

Obr. 6: Vnitřní strana horní části ostění portálu do sklepa pod jižní síní s autentickým dokladem návštěvy pátera Regnera a jeho třech průvodců 20. října 1829. Nejen nápis křídou, ale i samotný záklenek ostění nenávratně zmizely (snímek z archivu autora, 1974).

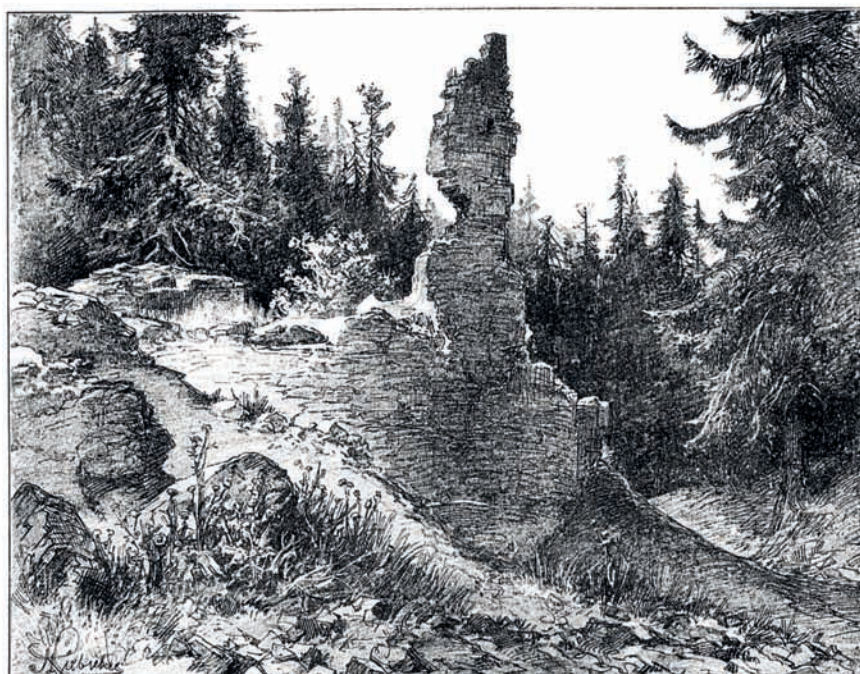
Otvor do bývalé hladomně na Visemburce.

Obr. 7: Prohlubeň na místě věže, tzv. hladomorna, před koncem 19. století (Sedláček 1887, 35).

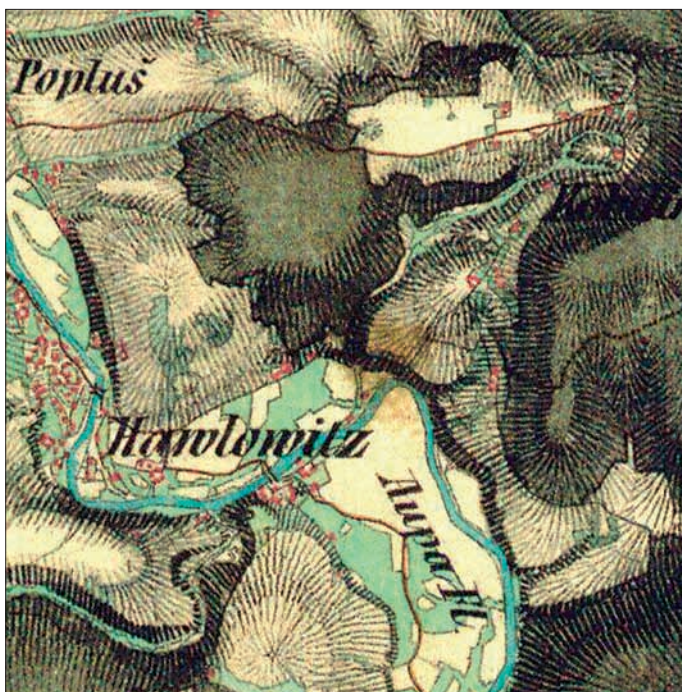

Vývoletelní plán: 1. Cesta na hradě se zatáčkou; 2. vyvýšenina s hospodářským stavením; 3. příkop před předhradím; 4. hradba předhradí; 5. předhradí; 6. známky stavení; 7. studně (?); 8. násep a 9. příkop zadního hradu; 10. brána; 11. velká věž; 12. venkovská ohrada; 13. palác; 14. bašta.

Obr. 8: Plán areálu hradu podle Augusta Sedláčka (Sedláček 1887, 34).

Obr. 9: Liebscherovo zobrazení v Sedláčkových Hradech napovídá, že ještě koncem 19. století bylo na Vizmburku vidět podstatně víc, než o několik desetiletí později (Sedláček 1887, mezi 36 a 37).

Trvalo téměř celé další století, než na Vizmburku stanuli archeologové. Důvody shrnul Antonín Hejna, když zde v roce 1972 zahájil výkopy, které pak vedl třináct let. Výzkum Vizmburka byl pokračováním již řadu let probíhajícího systematického výzkumu opevněných sídel přemyslovského období v Čechách a počátků osídlení severovýchodních Čech, v procesu jejich kolonizace. Po výzkumu Bolkova a Bradla, spojovaných s kolonizací slezského knížete a německých rytířů, „... byl vybrán zaniklý hrad Vizmburk jako mocenské středisko oblasti na střední Úpě a tzv. rtyňsko-svatoňovické kotliny, která byla a zůstala od středověku okrajovou výspou s převahou domácích kolonistů a která si svůj český charakter udržela trvale.“ Kolonizaci této oblasti vedl rod erbu třmene, který měl podle J. V. Šimáka „starobylý domácí původ“, výzkum Vizmburka měl být tedy „... také příspěvkem ke studiu historie tohoto jinak málo známého, avšak významného rodu, jehož kořeny sahají hluboko do života českého přemyslovského státu.“⁴⁾ Dále autor pohnutky výzkumu právě tohoto hradu ještě upřesňuje: „Zatímco v krajinách na horním Labi a na horní Úpě překryla první vrstvu domácí kolonisace od poloviny 13. století postupně silnější vrstva kolonisace německé, pronikající do Čech převážně ze Slezska, vtiskla domácí kolonisace, prováděná rodem erbu třmene, trvalou pečeť sídlištnímu a kulturnímu vývoji v převážné části zmíněné oblasti.“⁵⁾ Široké souvislosti výzkumu Vizmburka v rámci hlavních témat příslušných vědeckých disciplin, soustředících se v 70. letech zejména na 13. století, shrnuje A. Hejna takto: „Doba založení hradu Vizmburka, i když

Obr. 10: Vizmburk na mapě I. vojenského (josefského) mapování z let 1780–1783. Zřetelné je zaoblené jádro hradu i obvodový příkop s valem (I. vojenské mapování – Čechy, mapový list č. 63, Österreichisches Staatsarchiv, Wien).

Obr. 11: Vizmburk na mapě II. vojenského (Františkova) mapování z let 1836–1852. Mapa zachycuje konfiguraci terénu a průběh cest, hradní zříceninu v lesním porostu však pomíjí (II. vojenské mapování – Čechy, mapový list č. O_5_IX, Österreichisches Staatsarchiv, Wien).

Obr. 12: Vizmburk na tzv. císařském otisku mapy stabilního katastru z roku 1840. Znárodnění hradu chybí, na jeho místě je uvedeno: Hrada Rissenburgska (Mapový podklad: Archiválie Ústředního archivu zeměměřictví a katastru).

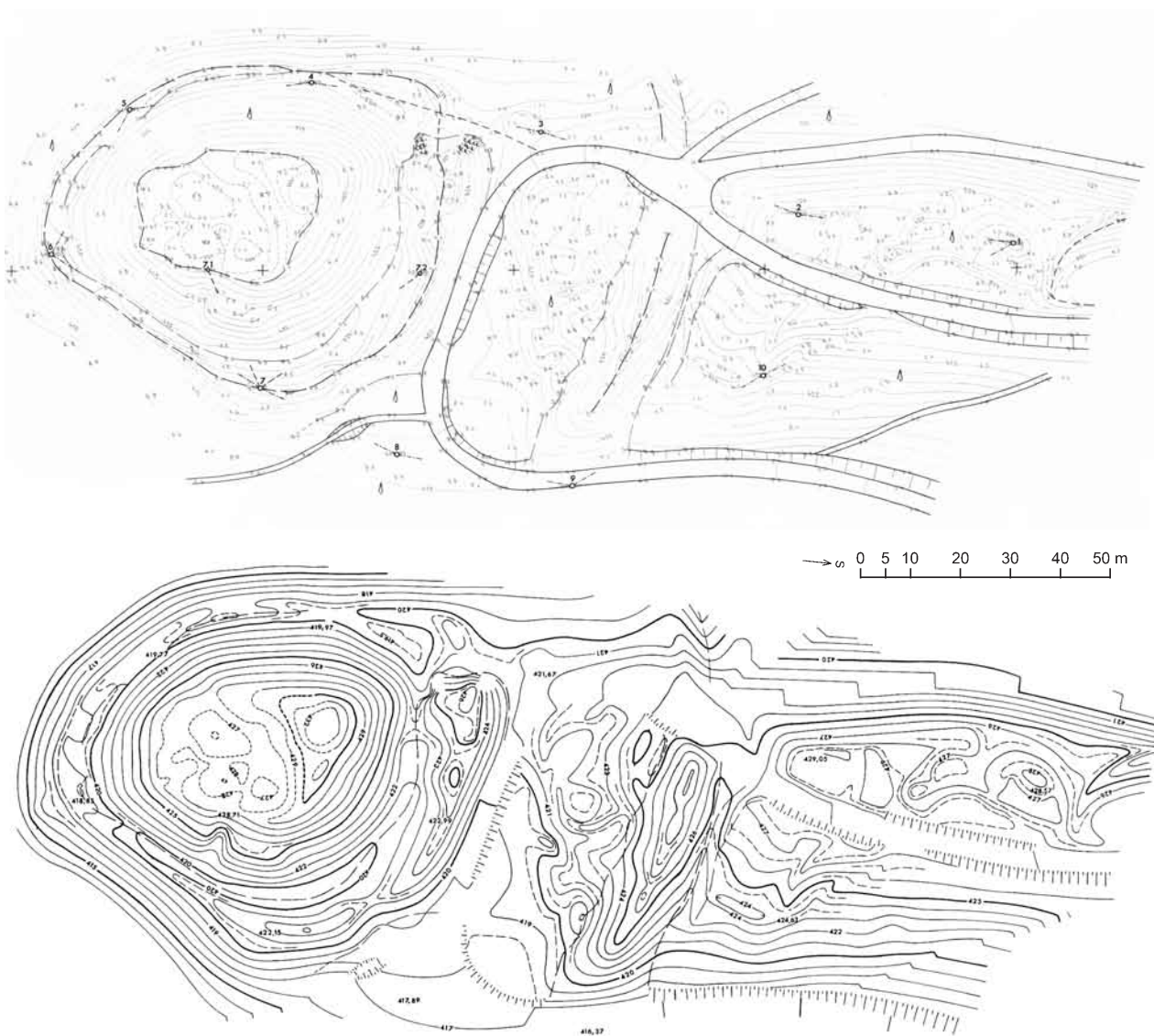
Obr. 13: Odlesněný hradní pahorek na snímku z roku 1929. Pohled od severozápadu. V popředí úsek valu (ve skutečnosti vypreparované skály), na němž archeologický výzkum později objevil první bránu s pecí a bočním objektem. Vpravo průhled do západní části bývalého příkopu (snímek z archivu Sdružení pro Vizmburk).

presné datum neznáme, spadá do citlivého období mladší fáze přemyslovských Čech, kdy dožívala kultura a civilizace doby hradištní uprostřed zformované feudální společenské struktury vrcholného středověku, jejímž výrazem byl v kulturní a umělecké oblasti nástup gotického slohu, prosazující se vedle přetrvávajícího slohu románského. Byla to doba výrazných kvalitativních změn v hospodářském i společenském vývoji přemyslovského státu, projevujících se zvýšenou kolonizační aktivitou, rozvojem řemeslné výroby a těžby kovů, na druhé straně pak feudální společenskou diferencovaností a rozdrobeností, růstem moci velmožských rodů a jejich představitelů na úkor moci panovnické. Výrazem toho bylo i zakládání hradů jako sídel šlechty, což bylo dříve výsadou panovníka. Vizmburk patří dobou svého založení ke starším šlechtickým hradům v Čechách.^[6]

I když můžeme s odstupem čtyř desítek let nahlížet na počáteční očekávání archeologického výzkumu s jistou skepsí (zejména na možnost odlišení projevů, postupů a rozsahu slezské a české kolonizace v archeologických nálezech), odpovídalo tehdejší úrovni poznatků a směřování středověké archeologie.

Obr. 14: Cedulka na stromě u rozcestí před 1. branou, jež se mnohým hluboko vryla do paměti (snímek z archivu autora, asi 1980).

Obr. 15: Základní polohopisný plán lokality (hradu) před provedením odkryvu stavebních konstrukcí a „čistopis“ vrstevnicového plánu terénního reliéfu (Archiv map a plánů, ARÚ Praha, PY000520002 a PY000520002B).

Zcela mimořádný a neočekávaný obraz nalezené architektury hradu však postupně zastínil, relativizoval původní cíle výzkumu, objevila se jiná priorita. Jak se cíle původní a dodatečné naplnily, přibližují následující kapitoly.

ARCHEOLOGICKÝ VÝZKUM HRADU V JEDNOTLIVÝCH LETNÍCH SEZÓNÁCH

1972 V srpnu začal zjišťovací výzkum. Zřejmá byla dispozice areálu hradu, tvořená jádrem a předhradím, jež vzájemně oddělovaly příkopy a valy. Situaci tohoto uspořádání s cestami, které bylo možno pokládat za historické, narušovala novodobá, tzv. panská cesta. Na mísovité prohloubeném temeni kuželovitého pahorku vnitřního hradu byla zřetelná jen deprese v místech věže a vyvýšený lem koruny obvodové hradby, kterou takřka nebylo možno rozeznat (obr. 15). Stejně jako celý pahorek, také korunu hradby pokrývala lesní půda a rostly na ní vysoké stromy. Byly položeny sondy sever-jih a východ-západ, přetínající celý pahorek. Částečně vyčištěn vnitřek věže, na několika místech obnažen líc obvodové hradby. Zkušební sonda překvapivě narazila na dvě klenební konzoly v jižní síni B (obr. 16) a identifikovala existenci západního objektu.

1973 Úklid terénu po kácení stromů. Odkryta zhruba jižní polovina západního objektu uvnitř (včetně sklepa) i vně, pokračoval odkryv jižní síně B na její východní straně, objeveny dvě zbylé, koutové (sv. a sz.) konzoly v poloze *in situ*. Obnažována obvodová hradba na několika místech, objeveny zbytky vstupů do místností v patře a přízemí severní části východního křídla, nalezen záklenek sdrúženého okna s motivem třmene. Byl zahájen výzkum v prostoru sektorů C a D. Identifikovány zbytky jejich zaklenutí, zachycen jv. kout nádvoří.

1974 Dokončen výzkum jižního objektu B a jv. části paláce, zcela obnaženy dvě místnosti C a D ve vyvýšeném přízemí. Započat výzkum prostoru brány a okolního terénu, zatím (dokud výzkum probíhal v úrovni vysoko nad dlažbou) se však uvažovalo o existenci jen druhořadé branky. Snižován terén podél nádvorní fronty východního křídla. Objeveny portálky do sklepů v sektoru B, C, a D, do nichž se podařilo proniknout. Zjištěna zeď oddělující nádvorní od sestupu ke sklepům N, obnažena nádvorní fronta jižního křídla a jižní strany brány.

Obr. 16: Hned první sezóna archeologického výzkumu v roce 1972 přinesla zásadní objev v podobě dvou klenebních konzol, osazených v obvodové zdi jižní síně. Na obrázku je větší z nich (srov. obr. 83), s výběhy tří žeber (snímek z archivu autora).

1975 Odkryvy na vnitřní a vnější straně severního a sv. sektoru, kde se očekával hlavní vstup do vnitřního hradu. Objeveny polygon dýmníku kuchyně G a tzv. kovárna T, průnik do hloubky cca 5 m. Dokončen výzkum místnosti D, zahájena plošná skrývka v prostoru nádvoří o cca 150 cm. Autobagr (z podnětu obce) nešťastně prorazil val na vnější straně obvodového příkopu na sv. (srov. obr. 18).

1976 Dokončen výzkum tzv. kovárny T a prostoru parkánu na severu a sv. Vyklízení jižní části nádvoří až nad valounovou dlažbu, obnažena brána s vodorovným tesaným blokem (prahem) nad úrovní dlažby. Zcela uvolněna jižní část nádvorní fronty západního křídla, odhalena zeď nad sestupem do sklepů v jv. koutě nádvoří N a plně také nádvorní průčelí jižního křídla. Začištěn profil zdi na valu na sv. straně, odkrývána parkánová zeď na sv. a začištěn její profil, výzkum východního parkánu dál jižním směrem. Parkánová zeď zachycena rovněž před branou na západě.

1977 Pokračoval výzkum východního parkánu směrem k jihu, vstup předpokládaný v těchto místech však nebyl nalezen. Kompletní výzkum sestupu ke sklepům N v jv. rohu nádvoří. Odhalena celá východní fronta nádvoří a část nádvorní fronty kuchyně, nalezena studna. Výzkum a odstraňování sutě v severní a východní části sektoru E. Zkušební sonda v západním parkánu. Začišťován profil příkopu na sv.

1978 I přes výsledky porady v závěru předešlé sezóny (srov. níže) začala na počátku července již sedmá sezóna archeologického výzkumu. Vyklizena suť ze střední a sz. části nádvoří, a obnažena tak celá nádvorní fronta západního křídla. Pokračování ve výzkumu a odstraňování sutě ze sektoru E. Zahájen výzkum okolí studny. Pokračoval výzkum východní až jv. části parkánu.

1979 Dokončeno vyklízení celého nádvoří, tím dosaženo spodní úrovně zdiva věže. Výzkum a vyklízení sutě v severní části západního objektu a v kuchyni. Dokončení výzkumu sektoru E.

1980 Vyklízení sv. sektoru F – jeho severní část do hloubky cca 3 m, jižní až na úroveň podlahy. Dokončen výzkum kuchyně a severní části západního křídla. Pokračování výzkumu jv. parkánu a parkánu na západě – od brány k plášti věže.

Obr. 17: Několik snímků z prvních sezón archeologického výzkumu ilustruje zejména vztah terénu a postupně odhalovaného zdiva: a – na zkoumanou plochu ještě bezprostředně navazoval les; b – severozápadní část pahorku, obsahující věž a 2. bránu s parkánem; c – pohled od později nalezené kuchyně k jihu; d – pohled z věže k jihu, vpravo západní křídlo, s interiérem vybraným do úrovně podlahy 1. patra; stav po dvou sezónách archeologického výzkumu, e – pohled k jv. po třech sezónách výzkumu (a, b, d – snímky z archivu autora, c – snímek ARÚ Praha, e – snímek Dana Einhornová).

1981 Téměř dokončeno vyklízení místností sektoru F. Odkrývána valounová dlažba nádvoří od severu k jihu, vrstva nad dlažbou však zatím ponechána před jižní síní B. Pokračování výzkumu parkánu na obvodu věže, u brány a na jv. Objevena druhá brána v sz. sousedství věže. Začišťování starší sondy v příkopu na východě.

1982 Zcela dokončen výzkum severní místnosti sektoru F. Ukončena skrývka nádvoří na úroveň valounové dlažby. Výzkum a vybírání studny do hloubky cca 5,5 m. Pokračování výzkumu v jv. parkánu a parkánu na západě před vnitřní branou. Výzkum a odstranění sutě na zbylé části obvodu věže, včetně druhé brány.

1983 Výzkum sz. části vnějšího opevnění (valu) s první bránou a dalšími objekty. Pokračování výzkumu studny.

1984 Dokončení výzkumu studny. Výzkum a vybírání závalu interiéru věže. Pokračování v jv. části parkánu.⁷⁾

Rozsah odkrytí hradu na konci výzkumu znázorňuje poslední celkové zaměření (srov. obr. 27). Kromě kompletního půdorysu hradního jádra se po odstranění suti objevilo ve velkém rozsahu dochované zdivo, stojící zhruba do úrovně stropů přízemí, ale místy přesahující do prvního patra. Na severní straně obvodové zdivo převyšuje dlažbu vnitřního nádvoří o více než 8 m, naproti tomu nádvorní zeď jižního křídla takřka zanikla. Zbytky pařezů na koruně obvodové zdi dodnes umožňují představu, v jaké výši byl lesní terén před zahájením archeologického výzkumu a jak velké množství suti muselo být potom odstraněno.

Ve zprávě o výzkumu během poslední sezóny, která vyšla o rok později, konstatuje A. Hejna nedokončenost výzkumu a předpokládá pokračování v dalších pracovních etapách. Výslovně zdůrazňuje potřebu dále zkoumat parkánový ochoz a vyklidit suterény.⁸⁾ K tomu však již nedošlo. Na mnoha místech uvnitř i vně jádra hradu tak dnes analýzu stavby ovlivňuje omezená znalost vztahu zdiva k podloží (výškové a konstrukční poměry). Naproti tomu došlo po ukončení archeologického výzkumu k několika devastačním zásahům, ve směr s v souvislosti s neodborným odklizením sutě, především na západním boku hradního jádra (srov. obr. 19).

V průběhu archeologického výzkumu se nedokumentovala struktura, respektive archeologická stratigrafie sutě tak, aby bylo možno přesněji rekonstruovat zaniklé části stavby, včetně jejích vodorovných konstrukcí, krovů, druhu krytiny atp. Nebyla systematicky dokumentována ani přesná půdorysná a výšková

Obr. 18: Místo drastického průrazu obvodovým valem na sv., k němuž došlo roku 1975. V pozadí obvodová hradba jádra hradu, před ní uvolňovaná parkánová zeď (vlevo) a kužel sutě vyvážené z prostoru parkánu (snímek z archivu autora).

poloha v suti nalezených architektonických článků, stejně jako jejich vzájemný vztah. Nálezovou situaci těchto prvků zaznamenával částečně Martin Lazák jen v letech 1974–1978 (srov. obr. 22).⁹⁾ Jinak jsme odkázáni na stručné a rámcové slovní lokalizace v Hejnových publikacích (srov. níže) a fotografickou dokumentaci, prováděnou vždy na konci (případně v průběhu) výzkumné sezóny pražským archeologickým ústavem a nesoustavně také některými účastníky výzkumu.¹⁰⁾

Při archeologickém výzkumu bylo pořízeno několik celkových zaměření půdorysu hradu. První, zjevně jen orientační, publikoval A. Hejna v roce 1975. Vystihuje tedy míru obnažení zdí hradu po třech výzkumných sezónách (obr. 24).¹¹⁾ Druhé bylo zveřejněno již o rok později a zahrnuje výsledky čtyř sezón. Oproti předešlému zaměření bylo Martinem Lazákem vloženo do výškopisného zaměření celého hradního areálu včetně předhradí od J. Morávky z Archeologického ústavu ČSAV (dále jen ARÚ), v měřítku 1:500. Plánek obsahuje pokus o rekonstrukci dvou polí křížové klenby v jižní síni (obr. 25).¹²⁾ Třetí zaměření vyhotovil J. Morávek na konci sezóny 1979, opět na pozadí výškopisného plánu (obr. 26). Poslední zaměře-

Obr. 19: S výjimkou počátečních sezón archeologického výzkumu bylo nutno suť zevnitř hradu vyvážet kolečký branou na západní parkán a odsud ji sypat dolů do někdejšího příkopu. Jeho prostor tak byl na konci výzkumu téměř zaplněn až k hraně svahu ostrožny (vlevo, pohled k severu). Neodborně organizovaný odvoz sutě v období po ukončení výzkumu byl zřejmě provázen zásahy mechanizací do skalní stěny, na níž stála parkánová hradba (snímek z archivu autora, asi 1981).

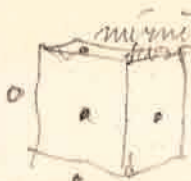
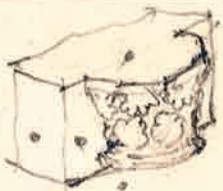
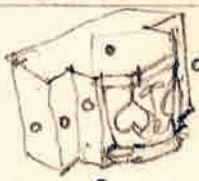
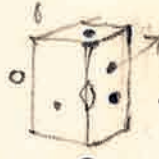
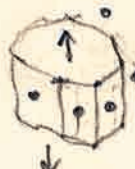
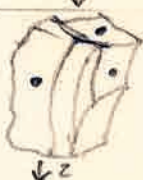
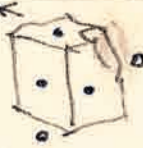
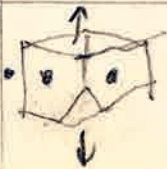
Obr. 20: Pohled z věže (vevo její dutina) na celek jádra hradu (snímky a jejich spojení Lumír Poláček, asi 1980).

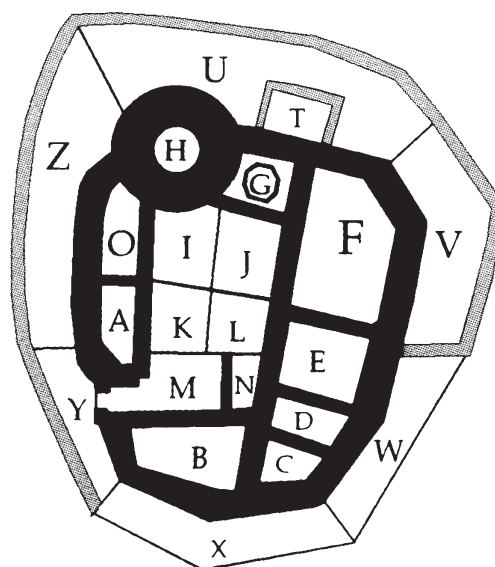
ní, jež zachycuje jádro hradu s parkánem a první bránu na vnějším valu koncem sezóny 1983, zveřejnil A. Hejna v roce 1985. Prakticky odpovídá výsledkům odkryvu hradu na konci celého archeologického výzkumu (obr. 27). Jiná měření se během výzkumu neprováděla. Někteří přítomní studenti pořizovali kresebnou dokumentaci architektonických prvků, jež se částečně dochovala (srov. obr. 30).

Je třeba litovat, že již současně s odkrýváním hradu neprobíhal stavebněhistorický průzkum (dále jen SHP), jehož uplatnění by zde mělo plné opodstatnění. V dané době to však nebylo výjimkou, těsná součinnost středověké archeologie a SHP se teprve začínala rozvíjet.¹³⁾ Výzkum Vizmburka zároveň představoval do té doby bezprecedentní akci, jež archeologii, ale také další zúčastněné obory stavěla před metodické a organizační

Obr. 21: Dodnes se na korunách hradních zdí zachovaly pařezy stromů, které jsou připomínkou úrovně terénu před zahájením archeologického výzkumu v roce 1972. Některým z nich zub času vtiskl bizarní tvary, jimž nelze upřít výtvarné kouzlo a zvláštní nostalgii (snímek autor, 2012).

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
T.Č.	datum nalezu	EVID. číslo	SOUVIS. dílec	DETH. dílec	SCHEMATICKÝ OBRAZEK	POLOHO- PIS	UŠKO- PIS	MÍSTO NALEZU	MÍSTO VLOŽ.	POZNÁMKA
147.	8. 1944	E04	E032	ostěn		L+200 F+50	m+100	ne možná soudi	L	
148	8. 1944	E05		koukol		L+200 F+150	m+150	"	L	
149.	8. 1944	E06		koukol holové		L+250 F+100	m+150	"	L	
150.	8. 1944	E07		svorník		L+300 F+100	m+150	"	L	
151.	1944	V10		ostěn		V+300 F+200	V+10	na klam výstup	V	
152	1944	V11	niz voz	ostěn?		F+300 V+350	t+50	"	V	
153.	1944	V12		ostěn		V+250 F+250	X+0	ne možná soudi	V	
154.	1944	V13		ostěn okus		V+250 F+300	X+0	"	V	
155.	1944	V14		ostěn		>V+0	"	"	V	byly míst.
156.	1944	V15		ostěn		"	"	"	V	"

Obr. 22: Rozdělení hradu do sektorů, vytvořené pro lokalizaci v sutí nalézáných architektonických prvků (Martin Lazák, 1974–1978). Pro tisk vypracovaná verze (Košťál a kol. 2003, 40). Ukázka jednoho z originálních evidenčních listů (vlevo).

problémy, na jejichž všestranně optimální řešení nebyly připraveny. Od té doby se hodně změnilo. Za předpokladu, že by celkový odkryv hradu probíhal v dnešní době, o čemž můžeme oprávněně pochybovat hned z několika důvodů, byl by nutně náročnou mezioborovou akcí, nejspíše trvajícím podstatně déle než třináct letních sezón. Vzhledem k současným výzkumným postupům, využívajícím také řadu přírodovědných metod, by takový výzkum nepochybně přinesl také mnohem víc informací.¹⁴⁾

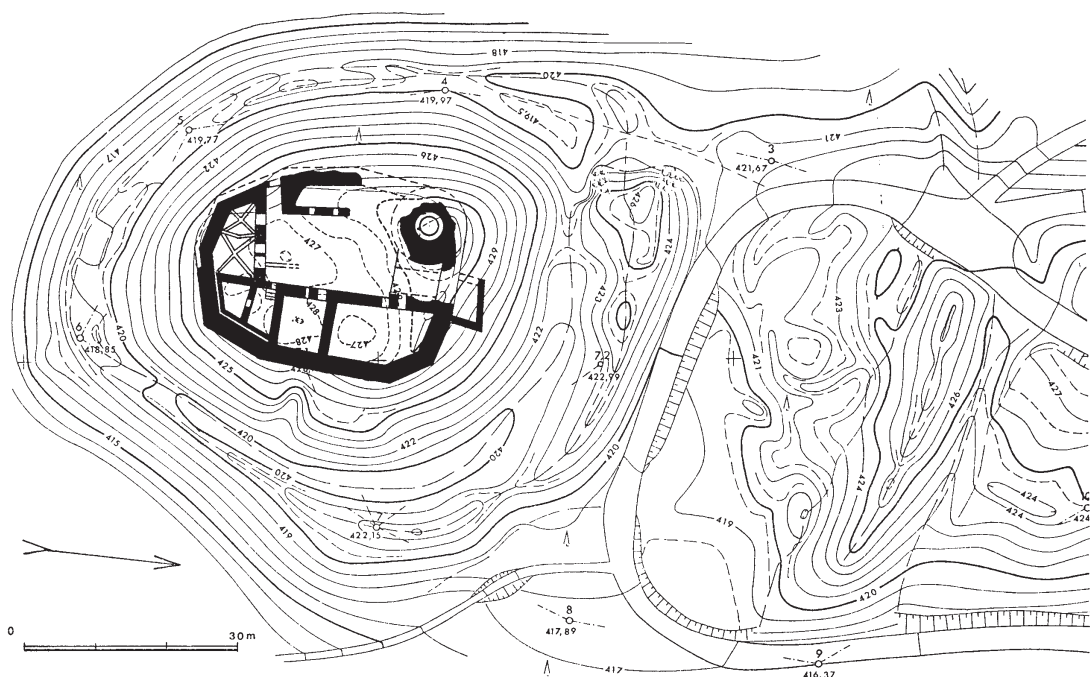
Většina sezón archeologického výzkumu vyvrcholila tzv. návštěvním dnem, v němž dr. Hejna opakovaně a neúnavně podával veřejnosti, která projevovala obdivuhodný zájem, výklad o průběhu a přínosu právě končících prací. První návštěvní dny se uskutečnily na žádost MNV Havlovce 22. a 23. října 1973 a zúčastnilo se jich kolem 2 000 lidí.¹⁵⁾

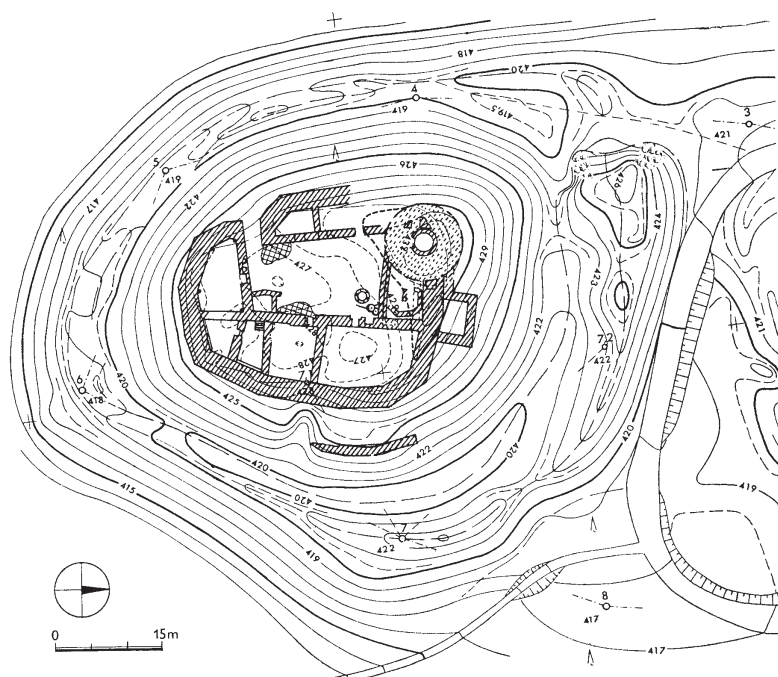
Obr. 23: Atmosféra jednoho z návštěvních dnů v hradním nádvoří, zatím s jen částečně odstraněnou sutí (snímek z archivu autora, asi 1977).

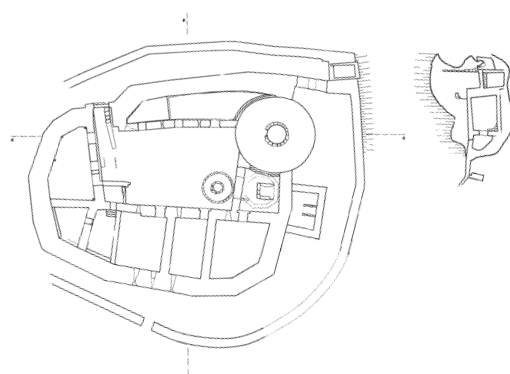
Obr. 24: První zaměření hradu, schematicky vystihující rozsah odkrytého zdiva jádra hradu po třech sezónách archeologického výzkumu (Hejna 1975, 45).

Obr. 25: Druhé zaměření hradu, vystihující rozsah odkrytého zdiva jádra hradu po čtyřech sezónách archeologického výzkumu (Hejna 1976b, 615).

Obr. 26: Třetí zaměření hradu, vystihující rozsah odkrytého zdiva jádra hradu po osmi sezónách archeologického výzkumu (Hejna 1980b, 307).

Obr. 27: Čtvrté zaměření hradu, vystihující rozsah odkrytého zdiva jádra hradu po dvanácti sezónách archeologického výzkumu (Hejna 1985, 103; Archiv map a plánů, ARÚ Praha, PY000520007).

DŮVODY A SOUVISLOSTI CELKOVÉHO ODKRYVU HRADU

Na konci většiny jednotlivých sezón archeologického výzkumu se na hradě sešla komise složená z organizačně příslušných a pozvaných odborníků a rovněž z funkcionářů státní a místní správy. Již v závěru září 1973, tedy po druhé sezóně, doporučila komise na základě dosavadních, předtím nečekaných objevů provést komplexní výzkum areálu hradu, s cílem „... řešit důležité otázky sociálně ekonomických vztahů i problematiku materiální kultury počátku 13.–15. století a problémy vnitřní kolonizace pohraničního území ve 12.–13. století“. Komise konstatovala, že „...hrad bude nutno v konečné fázi konservovat“. Bylo zdůrazněno, že jde o vůbec první systematický výzkum zaniklého hradu. Vizmburk se svou dispozicí vymyká příkladům, jež rok předtím zveřejnila ve své knize České hrady Dobroslava Menclová. Zánik hradu k roku 1447 poskytuje pro výzkum jedinečné datum ante quem. „Existence dalších poloh v blízkosti hradu – např. Na kovárně, Na mlejništi, Na sladovně dává na této lokalitě možnost postupně prozkoumat celou oikumenu středověkého feudálního sídla s jeho příslušenstvím, tj. výzkum objektů s rozdílným sociálním horizontem na jediném místě a z jednoho časového období od pol. 13. do pol. 15. století.“ Doporučuje se proto „... provést systematický výzkum celé hradní oikumeny, což by ... bylo akcí, jaká dosud nemá ani u nás, ani v zahraničí obdoby. Po dokončení výzkumu by vznikla historická rezervace první svého druhu vůbec. Tento názor vyslovili a podpořili všichni účastníci komise ... Vedoucí výzkumu již během výkladu upozornil na problematiku, kterou výzkum přináší v souvislosti s uchováním odkrytých objektů. K tomuto bodu se podrobněji vyjádřili zástupci KSSPPOP¹⁶⁾ v Pardubicích. Velmi kladně se postavili za požadavek uchování odkryté památky a prohlásili, že po ukončení výzkumu vnitřního hradu, tj. po odhalení všech jeho objektů, bude vypracován projekt konečné úpravy a uchování této cenné architektury... Do doby konečné stavební úpravy bude nutno, a to již i v letošním roce, provést provizorní zastřešení určitých partií, zvl. kleneb.“ Archeologický ústav ČSAV toto doporučení vzal na vědomí.

Komise z konce září 1974 potvrdila a ještě prohloubila závěry z předešlého roku, shodla se opět na potřebě systematického celkového odkryvu hradu. Zdůrazněn byl také kulturně-politický a popularizační význam výzkumu. Archeologický ústav poděkoval za vysoké hodnocení a projevil ochotu pokračovat ve výzkumu, pokud bude průběžně odvážen vytěžený materiál, opravovány narušené části odkrytých staveb, prováděno provizorní zakrytí odhalených objektů a nalezen zadavatel projektu úpravy a společenské prezentace památky. K tomu se funkcionáři příslušných KNV, ONV a MNV¹⁷⁾ zavázali. Sjednotili se v názoru, že by hrad měl do své péče převzít KNV, konkrétně KSSPPOP v Pardubicích. Počátkem října 1976 se uskutecnila další konzultační porada, jež opět zdůraznila mimořádný význam hradu a doporučila pokračovat ve výzkumu. Také připomenula potřebu vyřešit otázku správy hradu a jeho údržby.

Na konzultační poradě v závěru září 1977 však zástupce KNV překvapivě ohlásil, že jeho úřad nevezme hrad do správy, a tím byla zásadně zpochybněna možnost rychlé památkové sanace, která se již jevila jako nezbytná. Archeologický ústav na základě toho nechtěl jednat o dalším výzkumu hradního jádra v roce

Obr. 28: V průběhu archeologického výzkumu probíhalo provizorní zastřešování obnažených částí zdiva převážně svépomocí samotnými brigádníky (snímek z archivu Jana Dobiáše).

1978, a to rovněž z bezpečnostních důvodů. Přesto však od příštího roku výzkum pokračoval. Teprve k 1. 10. 1981 převzalo hrad jako nemovitou kulturní památku do správy KSSPPOP v Pardubicích.

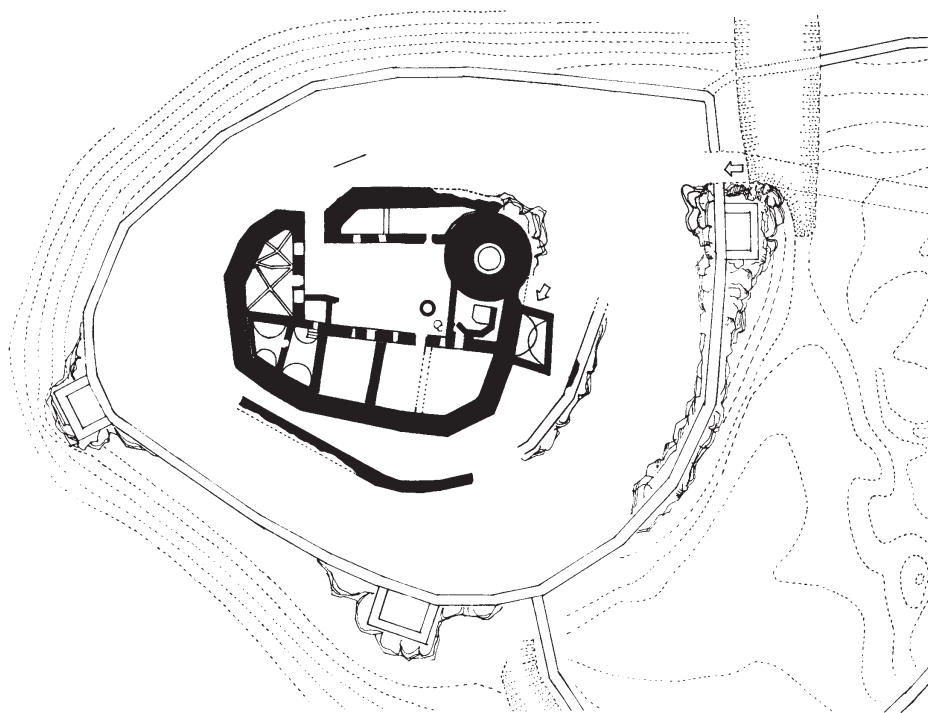
Od roku 1976 jsou doloženy provizorní zabezpečovací práce narušených částí zdiva a budování dočasných přístřešků, zpočátku ze dřeva, později z lešenářských trubek, pultové střechy byly prkenné, kryté dehtovým papírem.¹⁸⁾ Nikdy však nebylo vybudováno stálé, po všech stránkách účinné zastřešení.

VÝZKUM A PREZENTACE ARCHITEKTURY HRADU V PRŮBĚHU JEHO ARCHEOLOGICKÉHO ODKRYVU

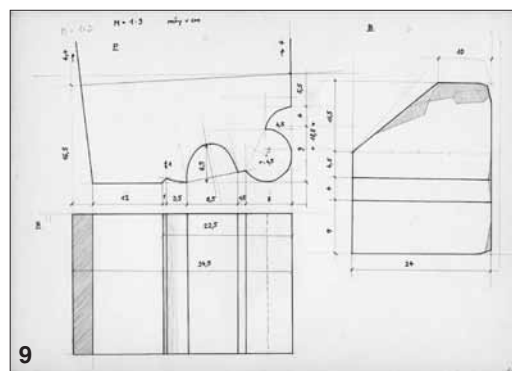
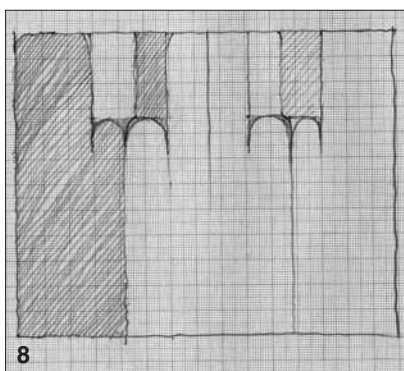
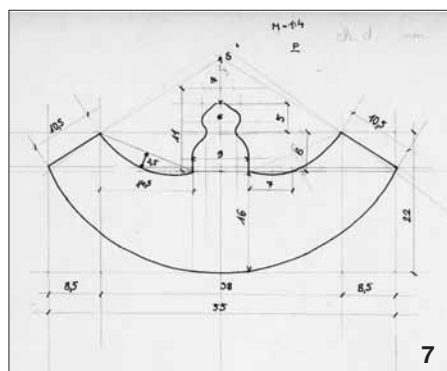
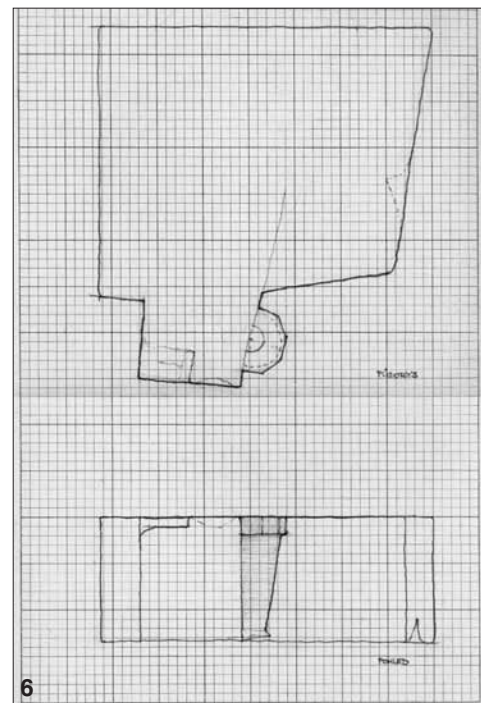
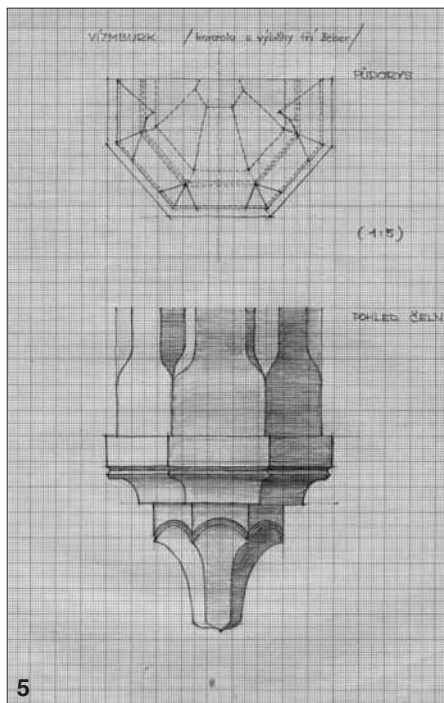
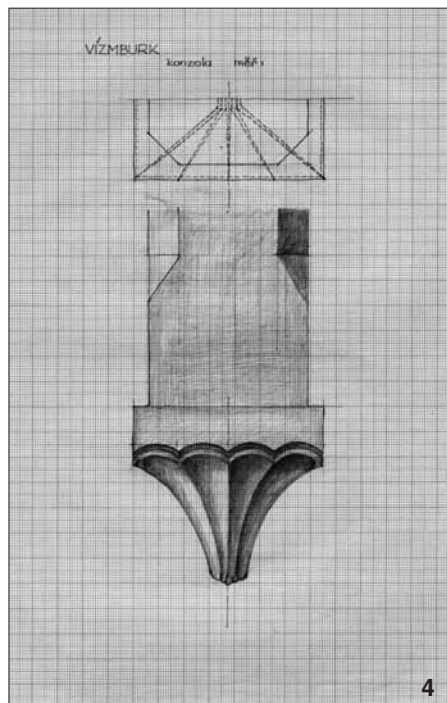
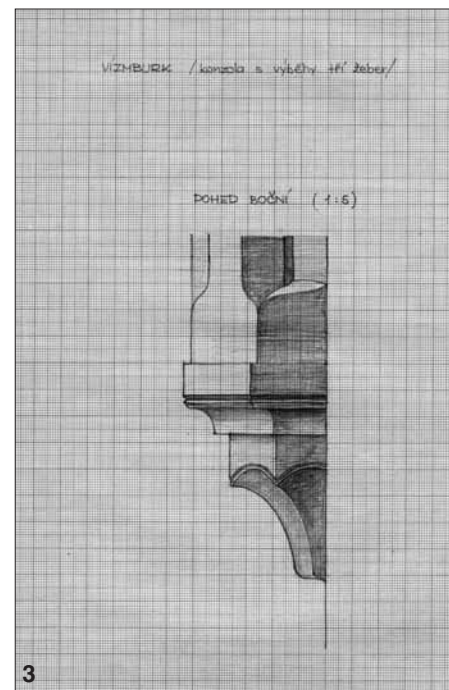
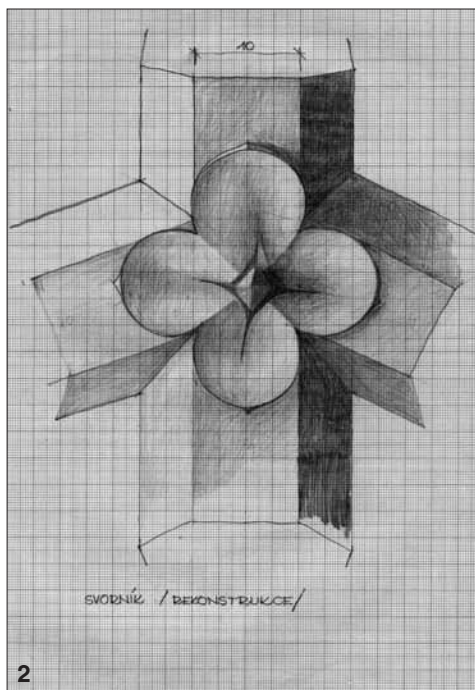
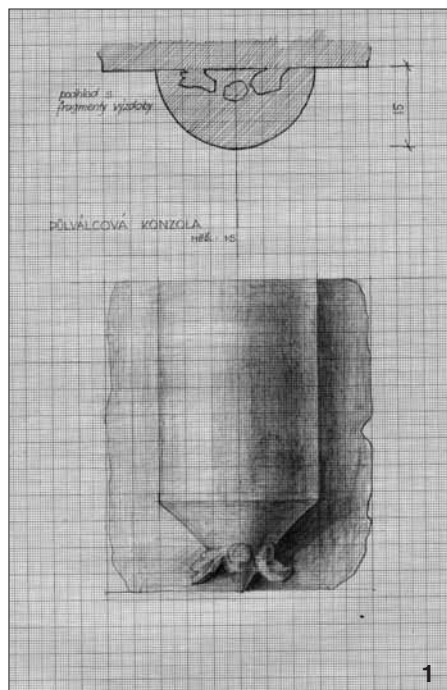
Po třináct let archeologického výzkumu prezentoval A. Hejna postupně na stránkách odborného tisku jeho předběžné výsledky, respektive průběh. Příspěvky jsou informativní, popisné, doprovázené výběrem fotografických snímků částí hradu a architektonických prvků, v některých případech posledním celkovým zaměřením. Nepřinášejí tedy rozbor a dokumentaci nálezových situací destrukčních výplní jednotlivých zkoumaných objektů, ale jen stručné konstatování o charakteru skladby sutě, zejména přítomnosti vrstev spálených dřevěných konstrukcí, dlažby, architektonických článků a významnějších archeologických nálezů (zejména kachle).¹⁹⁾ Kromě již uvedených etapových zpráv a fragmentů deníků nejsou k dispozici jiné rukopisné záznamy, chybějí zejména podrobné nálezové zprávy.

Do své smrti v roce 1986 stihl vedoucí archeologického výzkumu publikovat ještě několik pokusů o celkové zhodnocení architektury Vizmburka, v nichž upozorňuje především na bohatství raně gotických kamenických prvků. Na základě jejich orientačního stylového rozboru a srovnání datuje výstavbu hradu těsně před rok 1279, k němuž je Vizmburk poprvé zmíněn v písemných pramenech, navrhuje souvislost kamenických prvků s kostelem břevnovského benediktinského proboštství v nedaleké Polici nad Metují. Jádru hradu jako celek pokládá, s výjimkou kuchyně a některých nepodstatných zásahů (blíže neurčené změny plánu během výstavby, dodatečné úpravy), za dílo jednotné výstavby z uvedené doby.²⁰⁾

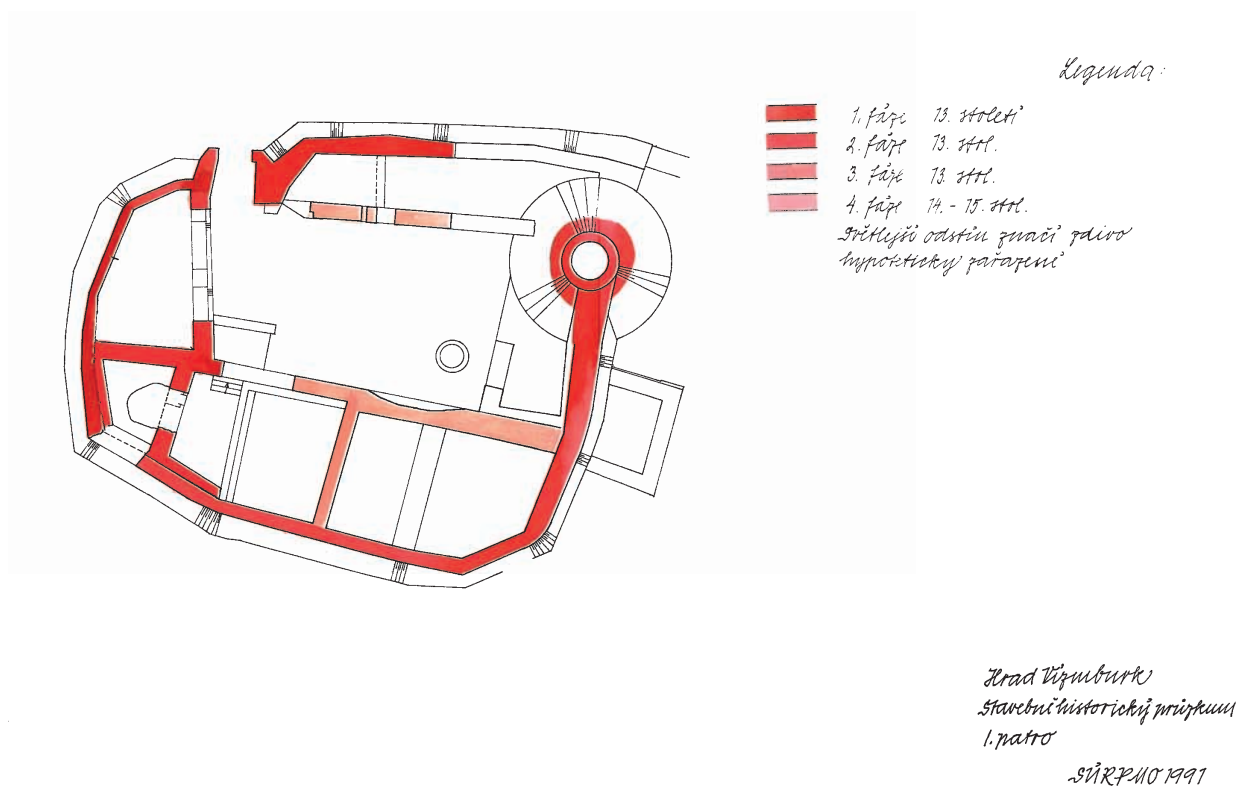
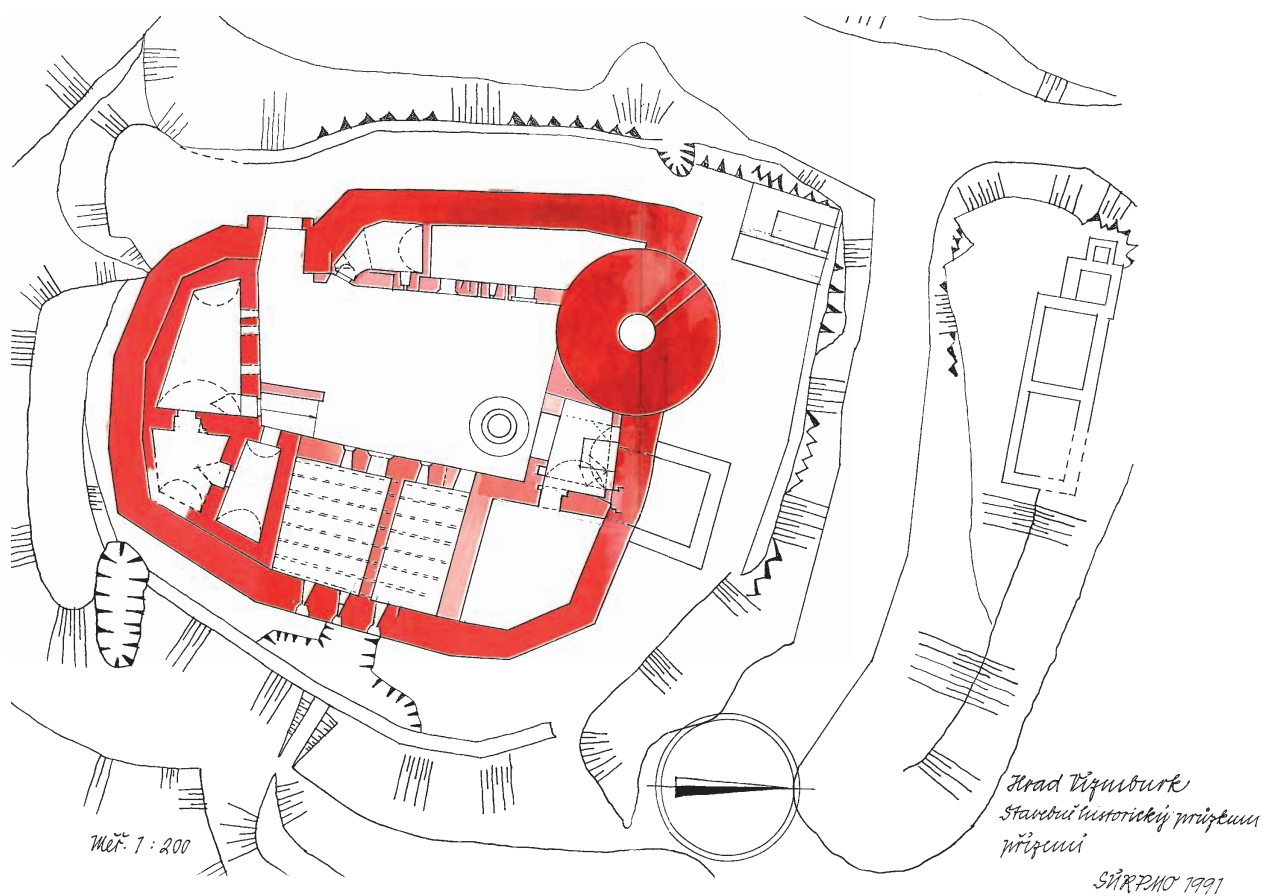
Již v průběhu výkopů se A. Hejna snažil vzbudit zájem zainteresovaných badatelů, kteří by se stavbě hradu věnovali jinými, než archeologickými metodami. To se však podařilo jen v malé míře. Vizmburk zahrnula mezi dodatky ve druhém vydání své knihy *České hradby* z roku 1976 Dobroslava Menclová. Hrad ve stavu, jakého bylo tehdy dosaženo výkopem, popsala adekvátně pojetí své práce, byť s některými drobnými omyly. Podle charakteru zdiva a architektonické výbavy předpokládala založení hradu brzy po polovině 13. století. Lazákovo zaměření využila pro pokus o rekonstrukci vnějšího opevnění hradu a předhradí

Obr. 29: Plán hradu s pokusem o rekonstrukci vnějšího opevnění jádra a předhradí, který publikovala D. Menclová (Menclová 1976, 440).

Obr. 30: Archeologický výzkum hradu Vizmburka, při němž se postupně odhalovala mimořádně dochovaná raně gotická stavba s množstvím architektonických článků, byl výjimečnou příležitostí pro studenty historie, dějin umění, archeologie, architektury a dalších oborů, kteří zde vděčně pracovali jako prázdninové brigádníci. Příležitost „sáhnout“ si na krásně opracované kameny ve chvíli, kdy byly po staletích uvolněny ze sutě, patřily k velkým životním zážitkům. U některých středoškoláků zdejší pobyty rozhodly o jejich dalším směřování a profesním zájmu. Nejzdatnější studenti využili možnosti nebo byli vedoucím výzkumu přímo vyzváni, aby se věnovali dokumentaci nalezených prvků, jež dodnes – pokud se vzácně dochovala – neztratila nic ze své hodnoty. Prezentované příklady (srov. též obr. 202–207) dokládají kreslířské umění i způsob práce dokumentátorů (kopie z archivu autora, č. 1–5 Milena Radová, 1974, č. 6–8 neznámí autoři).

Obr. 31: Zaměření jádra hradu SÚRPMO Hradec Králové z let 1985–1986, využité a barevně vyhodnocené v rámci SHP z roku 1991 (Muk – Novosadová – Jesenský 1991). Odlišení stavebních fází je velmi problematické, v některých částech nesprávné nebo naopak neúplné.

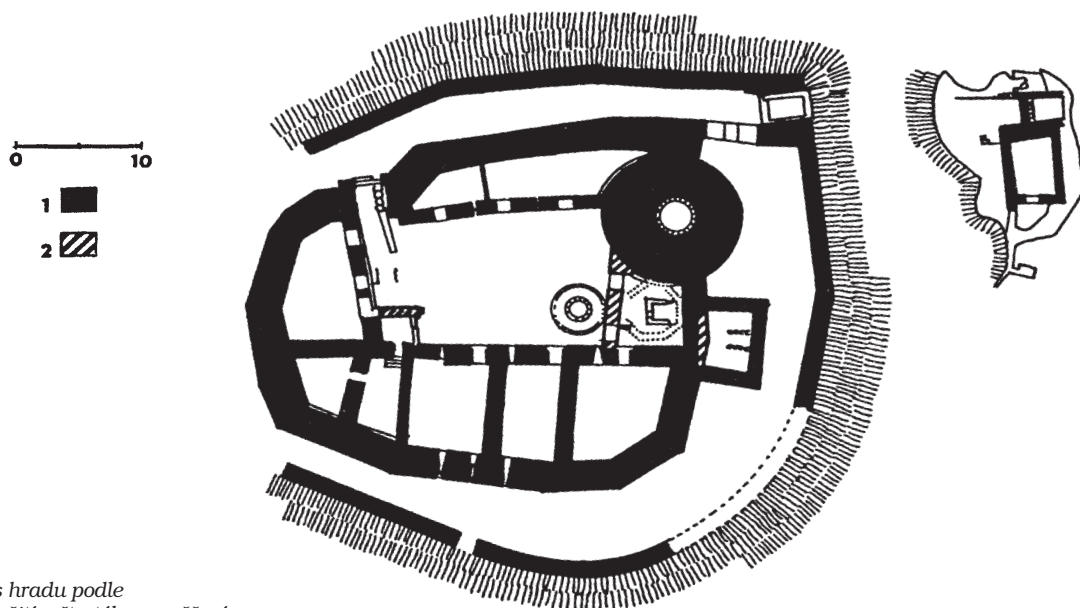
(obr. 29).²¹⁾ V roce 1982 publikoval Jiří Kuthan stručný stavební rozbor hradu, se zdůrazněním, že se jeho honosná architektonická výbava blížila královským hradům. Charakter nalezených článků pokládá za spolehlivou oporu datování do třetí čtvrtiny 13. století, s odkazem na kostel v Polici.²²⁾ Zároveň vydané Umělecké památky Čech se překvapivě ani nepokoušejí o předběžné uměleckohistorické zhodnocení a datování.²³⁾

VÝZKUM A PREZENTACE ARCHITEKTURY HRADU OD UKONČENÍ JEHO ARCHEOLOGICKÉHO ODKRYVU DO SOUČASNOSTI

Další zaměření hradu, tentokrát již ve dvou podlažích a s jednoduchými svislými řezy, bylo vyhotoveno v SÚRPMO Hradec Králové v letech 1985–1986. Vznik zaměření, které je značně nepřesné, souviselo s povinnostmi údržby KSSPPOP v Pardubicích a se záměrem potřebné stavební konsolidace. Totéž bylo hlavním důvodem zpracování stavebněhistorického průzkumu SÚRPMO v roce 1991, který obsahuje také archivní rešerši. Autorský kolektiv pod vedením Jana Muka tehdy takto poprvé prozkoumal a analyzoval hrad a oproti dosavadním stručným hodnocením, zdůrazňujícím zejména jednotu raně gotické dispozice, upozornil na doklady složitějšího vývoje: *Podrobným sledováním technologicko-konstrukčních vazeb dospíváme k závěru, že zde bylo dílčích stavebních etap daleko více, přičemž tyto neumíme rozestříť do konkrétního absolutního časově vymezeného úseku s určením data ukončení výstavby. Nevíme, v jak rychlém sledu následovaly jednotlivé etapy výstavby za sebou, zda s přestávkami, snad dokonce náhradou za starší provizorní objekty, nebo zda výstavba pokračovala v rychlém tempu.*²⁴⁾ Tyto projevy tedy SHP pokládá spíše za změny a úpravy v průběhu plynulé výstavby, než za stavební fáze z různých, vzájemně časově vzdálenějších etap. Při snaze o hlubší vhled do vývoje a datování stavby autoři postrádali nálezkové zprávy archeologického výzkumu. Nepokusili se o lokalizaci nalezených architektonických prvků a širěji nevyužili potenciál fotografické dokumentace, kterou by předtím museli shromáždit. Za tohoto stavu nezbylo, než soubor raně gotických prvků reflektovat jako *nezuládnutelnou chaotickou skrumáž.*²⁵⁾ Popisné části jsou poměrně stručné, zcela vynechán byl průzkum interiéru věže. Vznik hradu autoři kladou na základě písemných pramenů do doby kolem poloviny 13. století, před rok 1279.²⁶⁾ Elaborát SHP zůstal jako obvykle ve strojopisu, nikdy nebyl dál rozvíjen ani publikován.

V roce 1991 také provedl Státní ústav památkové péče fotogrammetrické zaměření nádvorních fasád hradu, výstup je však nekvalitní a nepřesný.²⁷⁾

O tři roky později publikoval J. Kuthan ve své knize o architektuře doby posledních Přemyslovců stručný popis hradu a rovněž krátkou uměnovědnou analýzu nalezených prvků raně gotických žebrových klenb. Charakter architektonických článků podle autora spolehlivě datuje výstavbu hradu do doby vlády Pře-

Obr. 32: Půdorys hradu podle T. Durdíka, s využitím čtvrtého zaměření – srov. obr. 27 (Durdík 2001, 9).

Obr. 33: Brána je nejvýrazněji rekonstruovanou částí jádra hradu v době od ukončení archeologického výzkumu. Na místě vnějšího portálu, silně postiženém dlouhodobým rozpadem, vznikl novotvar; sledující pouze možnost osadit zde pevná dubová vrata (pohled od jihozápadu, vlevo stav v květnu 2006, vpravo v prosinci 2006, snímky autor).

mysla Otakara II., uvažuje o souvislosti s proboštským kostelem v Polici nad Metují a upozorňuje na podobnost jehlancových konzol a polygonálních forem klenebních žeber a abaků z Vizmburka s díly tzv. písecko-zvíkovské hutě. Autor tedy nic nezměnil na svém hodnocení z roku 1982. Přes základní informativní pojetí a absenci dokumentace zůstal tento Kuthanův příspěvek dosud nejpodrobnějším uměleckohistorickým hodnocením hradu. Jen velmi stručně se Vizmburku ještě věnoval Dobroslav Líbal, který jej na základě výtvarného pojetí klenebních konzol datuje nejpozději do doby po polovině 13. století, hlavice s listovým dekorem pak kolem roku 1270. Výslovně zdůrazňuje, že datování hradu až před sklonek 70. let 13. století je příliš pozdní.²⁸⁾

Větší pozornost byla věnována hodnocení dispozice stavby. Její vypovídací hodnotu z hlediska typologie hradů definoval Tomáš Durdík: *Vizmburk je výjimečným šlechtickým raně gotickým hradem. Spolu s hradem v Říčanech představuje ojedinělý případ, kdy si přední králův oblíbenec s použitím kvalitní stavební huti postavil jako symbol svých mimořádných možností na staveništi rozměrově odpovídajícím běžnému šlechtickému standardu miniaturu královského hradu s obvodovou zástavbou.*²⁹⁾ Toto typologické hodnocení, které pak bylo publikováno opakovaně, tedy akcentuje existenci obvodové zástavby, kterou pokládá za znak soudobých královských hradů v Čechách.³⁰⁾ Blížší datování výstavby hradu v průběhu 13. století T. Durdík nenavrhuje.

Také další pokusy o širší hodnocení Vizmburka narážely na absenci publikace důkladného průzkumu hradu a nalezených architektonických prvků.³¹⁾ Tento problém se pokusila v rámci možností zmenšit publikace Sdružení pro Vizmburk, která vyšla v roce 2003. Obsahuje stručný popis hradu s odkazy na stopy stavebního vývoje, odvolávající se na SHP z roku 1991, dále informace o archeologických nálezech a zejména příspěvek se základní dislokací nejvýznamnějších architektonických článků nalezených při archeologickém výzkumu, ale bez pokusu využít je pro rekonstrukci původní podoby stavby.³²⁾

Progresivní rozpad zdíva hradu a alarmující úbytek jeho vypovídací hodnoty se stal podnětem opakování provádění operativního průzkumu a dokumentace (dále jen OPD) autorem této práce od roku 2006.³³⁾ První část výsledků byla zveřejněna o rok později. Vzhledem k primárnímu zaměření příslušného sborníku se příspěvek věnoval především otázkám spjatým s hradními klenbami (zejména poukázal na dodatečné osazení konzol v jižní síni B), zabýval se však i dalšími částmi hradu – poprvé podrobněji věží, problematikou lokalizace brány, vývojem a interpretací severní části hradby s tzv. kovárnou atd.³⁴⁾ Průzkum kuchyně a tzv. kovárný zároveň prováděl a poté publikoval Jiří Slavík.³⁵⁾

Průlomovým východiskem nové fáze průzkumu a dokumentace se stalo digitální zaměření jádra hradu a vnějších bran ve třech vodorovných a deseti svislých řezech, jehož pořízení roku 2006 inicioval a po odborné stránce vedl v rámci úkolu vědy a výzkumu č. 21 301 NPÚ autor této práce. Později příležitostně probíhalo jeho doplňování a upřesňování. Význam přesnosti a podrobnosti tohoto zaměření se ukazuje zejména v interpretační rovině zkoumání (srov. obr. 244).³⁶⁾ Další fáze OPD reagovaly na stavební úpravy některých částí hradu, jež zahájil NPÚ – ÚOP v Pardubicích roku 2006. Týkaly se zejména západní části obvodové hradby navazující na věž, brány do jádra hradu a několika částí nádvorní zdi východního křídla. Tyto zásahy byly provázeny také archeologickými výzkumy.³⁷⁾ Koordinace prací ze strany investora však nebyla právě dokonalá, proto některé nakrátko přístupné nálezové situace unikly průzkumu a dokumentaci.³⁸⁾

V průběhu OPD byl na jedné straně zaznamenán značný počet nálezových situací ve zdivu, které dříve zůstaly stranou bližšího zájmu nebo nebyly zachyceny, na druhé straně se však ukázalo, že jednoznačný výklad nemalé části z nich není možný. Negativní roli v tomto směru hraje stavební materiál, deskovitě odlučný a relativně měkký pískovec, který lze snadno opracovat, upravit či zavázat do staršího zdiva a jehož povrch poměrně rychle patinuje a koroduje. Některé úpravy a přestavby, jimž napovídají širší souvislosti, tak nemůžeme na zdivu samotném spolehlivě prokázat. Zřícenina Vizmburka tím má také jedinečnou metodickou hodnotu z hlediska možností a mezi stavebněhistorického průzkumu. Přestože je zcela a do všech detailů přístupná zkoumání (mimo jiné kvůli zániku omítek), mnohde nemůžeme seriózně rozhodnout o přesné podobě stavebních proměn konkrétních partií zdiva. Jen se zde potvrzuje známý paradox vědeckého zkoumání: S rostoucím množstvím informací často přibývá více otázek než jednoznačných odpovědí. Nutně si tak právě na Vizmburku zvlášť silně uvědomujeme značnou podmíněnost pokusů o rekonstrukce podoby a proměn historických staveb, počínaje mnoha hradními zříceninami, převážně dochovanými jen v podobě terénních reliktů a nevelkých zbytků zdí.³⁹⁾

Na rozdíl od řady jiných středověkých staveb Vizmburk neobsahuje žádné dřevěné prvky, jež by případně bylo možno dendrochronologicky datovat. Zanikly zbytky exteriérových omítek. Malta mezi kameny líců i jádra zdiva byla hluboko vymyta srážkovou vodou, proto nelze předpokládat produktivitu jejího srovnávacího rozboru. Zanedbatelné jsou dnes, po letech působení povětrnosti, stopy omítek a nátěrů v interiérech.

VYBRANÉ KAPITOLY Z DĚJIN HRADU VIZMBURKA A JEJICH OTÁZKY

Cílem této kapitoly není podat vyčerpávající seznam všech pramenných údajů o Vizmurku a spojit je v plynulý výklad dějin hradu. Při srovnání s dosavadními pracemi zde již také zřejmě nelze zásadně pokročit.⁴⁰⁾ V souladu s celkovým zaměřením publikace vybíráme kapitoly, které se jeví jako obzvláště pozoruhodné z hlediska stavební podoby hradu a jejích proměn. Zdůrazňujeme-li pravděpodobný potenciál těchto kapitol, musíme však zároveň připomenout jeho metodická rizika: Otázky položené na základě výsledků historického průzkumu jsou oprávněné a prospěšné, při nalézání odpovědí na stavbě samé je však nutná nejvyšší opatrnost, aby se přání nestávalo „otecem myšlenky“.

1. Za první jednoznačný doklad existence Vizmburka lze považovat listinu krále Václava II. z roku 1289 pro slezského knížete Bolka svídnicko-javorského, v níž jako svědek vystupuje Tas z Vizmburka (*Tazzo de Wizenburch*).⁴¹⁾ Se stejným přídomkem sice Tase připomíná ve své česky psané kronice již k posledním letům 70. let 13. století tzv. Dalimil, oceňující ho za aktivní odpor proti braniborské okupaci Čech, kronika však vznikla s odstupem tří desítek let, a tak není zcela jisté, zda neodráží teprve pozdější stav.⁴²⁾ Kronikářovo svědectví prozrazuje, že Tas patřil k sebevědomé skupině českých šlechticů, kteří dokázali prosazovat své politické postoje a zájmy. Toto jeho postavení zřejmě podmiňoval předešlý úspěšný rozvoj Tasova rodu v průběhu 13. století, o němž však nevíme nic určitého. Předpokládá se, že rod erbu zlatého třmene, jehož starší sídlo se hledá v České Skalici, kolonizoval střední povodí řeky Úpy mezi Skalicí a Úpicí i Rtyňsko-svatoňovickou a Starkovskou kotlinu na opačné straně Jestřebích hor. Jako nové opěrné body si zde přitom – v určité fázi vývoje osídlení – jednotliví členové rodu zakládali hrady, k nimž vedle Střemene (hypotéza na základě jména, jež lze odvodit od třmene) patřila také Červená Hora a Vizmburk.⁴³⁾

Politická aktivita se Tasovi zjevně vyplatila po obnovení přemyslovské moci roku 1283. Z přítomnosti na uvedeně, politický význam listiny z roku 1289 lze již soudit na Tasovo význačné postavení nejen mezi společenskou elitou severovýchodního pohraničí Čech, což ostatně platilo také o jeho bratru Sezemovi, pánu blízkého hradu Červená Hora, který je v první polovině 90. let 13. století doložen jako zemský sudí.⁴⁴⁾ K vyvrcholení Tasovy kariéry došlo po roce 1290, kdy český král zahájil intenzivní diplomatickou i válečnou cestu za polskou korunou. K roku 1294 je již Tas doložen jako hejtman v Krakovsku a Sandoměřsku, 1303 ve stejné funkci v Kujavsku a Pomořanech. Hned na to přijímá jeden z nejvýznamnějších a nejvýnosnějších úřadů u dvora – podkomořího.⁴⁵⁾ Není divu, že Tas v té době „oplýval bohatstvím“, jak píše kronikář Petr Žitavský, nepochybně patřil mezi několik nejmocnějších mužů v království. Právě za bezohlednou cestu za ziskem, za zneužití vysokého úřadu k ukojení svého lakotného ducha, však v roce 1304 zaplatil cenu nejvyšší, když ho v Praze probodl zoufalý ozebračený soused Jan Vlk.⁴⁶⁾

Kdy Tas stavěl svůj hrad, žádné prameny neprozrazují. Nelze ani tvrdit, že byl jeho skutečným zakladatelem, je to však pravděpodobné. I když máme údajů k Tasově osobě z dnešního pohledu málo, ve vztahu k množství písemných pramenů závěru doby přemyslovské jsou poměrně výmluvné. Stojí před námi muž, který v průběhu poslední čtvrtky století svého života vystoupal z člena pohraničního kolonizačního rodu na nejvyšší příčky politické kariéry u dvora a také mimořádně zbohatl, jak výslovně zdůraznil a mravoučně rozvedl zbraslavský kronikář.

Takto charakterizovaná Tasova osobnost přímo vybízela před zahájením archeologického výzkumu v roce 1972 k zásadní otázce: *Jak se vysoké společenské a majetkové postavení hradního pána projevilo na podobě jeho sídla?*

Takto vyhraněná otázka však tehdy paradoxně nepadla. Přes svědectví Sedláčka a jeho průzkumnických předchůdců o „znamenitěm“ hradě ukrytém pod sutí se předpokládal nález mnohem menších zbytků hradu, než jaké se pak pod krumpáči a škrabkami objevily, očekávala se zejména výpověď archeologického materiálu, ne stavby samotné. Jedna z nejzajímavějších otázek výzkumu společenských dějin a hmotné kultury 13. století v Čechách čeká na odpověď dodnes.

2. K době po Tasově vraždě roku 1304 máme jen několik drobných dokladů existence a majetkové příslušnosti hradu, který byl centrem panství s řadou okolních vesnic, jejichž spolehlivý seznam je však doložen až k mnohem pozdějšímu datu. Někdy v rozmezí let 1327 a 1330 směnil Arnošt z Hostinného, otec budoucího prvního pražského arcibiskupa Arnošta z Pardubic, vizmburské panství za panství Pardubice. Novými majiteli se stali čtyři bratři z Dubé a Náchoda. Když se roku 1336 rozdělili, získal Vizmburk jako svůj podíl Hynek Crha a po něm jej drželi synové Hynek a Jindřich, zvaný Hynáček. Ti pak vizmburské panství dlouho společně vlastnili a spravovali, jak napovídá několik písemných zmínek, až do počátku 15.

století. Nejpodrobnější je smlouva z 1. října 1368 o společném držení majetku panů z Dubé, v níž vystupují *Hynek et Hynacziek...*, *castrum Wissemburg...* i oppidum *Upicze*.⁴⁷⁾ I když o tom není přímý doklad, je pravděpodobné, že dva bratři Vizmburk nejen společně vlastnili, ale také dlouhodobě obývali. Proto se – tak jako vždy v podobných případech – naskytá další zajímavá otázka: *Projevilo se předpokládané bydlení dvou pánů a jejich rodin na samotné stavbě hradu?*

Očekávat můžeme úpravy starších staveb a doplnění dalších, v úvahu přicházejí také kvalitativní změny. V této souvislosti je zajímavé, že Hynáček je v letech 1388–1397 doložen ve významné funkci zemského soudce, kterou pak v letech 1402–1404 vykonával také jeho syn Jan.⁴⁸⁾

3. Další zprávy o Vizmburku spadají do období husitských válek. Oblast, jež nás zajímá, byla na jejich počátku pod vlivem německého patriciátu zdejších (zejména Trutnov, Dvůr Králové, Jaroměř) a blízkých slezských (zejména Svídnice) měst, ke straně císaře Zikmunda se však hlásili také někteří přední představitelé šlechty. Vítězné tažení husitů v roce 1421 však poměr sil významně změnilo. Střety katolických sil, vydatně podporovaných bohatými slezskými městy, a sil husitských učinily z kraje v povodí Úpy a Metuje konfrontační pohraničí, v němž se často válčilo a plenilo, dobývaly se opěrné body protivníků a pořádaly ničivé výpravy na obě strany zemské hranice.⁴⁹⁾ Roku 1425 se prokazatelně bojovalo a ničilo přímo v okolí Vizmburka.⁵⁰⁾ Za své ofenzívy roku 1427 husité pokořili také hrad Červenou Horu Hynka z Dubé.⁵¹⁾

Janův syn Jiřík z Vizmburka patřil ke kališníkům, i když v jeho dlouhodobých politických postojích nemůžeme mít jasno. Roku 1426 jeho panství čelilo ničivému vpádu ze Slezska a o čtyři léta později si on sám snad podobně počínal na Svídnicku.⁵²⁾ Výboje z Vizmburka a několika dalších hradů v regionu byly zřejmě natolik vážné (v samotném Slezsku navíc sílilo husitské hnutí), že bylo roku 1432 opakovaně žádáno o příměří.⁵³⁾ Jiříkovo postavení mělo svou váhu, neboť se po Lipanech účastnil jednání o ukončení bojů a následném urovnání poměrů se Zikmundem.⁵⁴⁾ Jiřík se stal dokonce císařovým věřitelem a ten mu za půjčku zapsal v roce 1436 statky Drobovice, Vildštejn, Chotěboř a Žleby. Na poslední ze získaných hradů se pak Jiřík už o rok později přestěhoval.⁵⁵⁾

Vojenská exponovanost Vizmburka v průběhu husitských válek přirozeně vyvolává třetí zásadní otázku: *Projevila se tato skutečnost na stavbě hradu, zejména jeho opevnění a obranyschopnosti?*

4. Jiřík na Žlebech sídlil až do své smrti v roce 1450, a tím o tři roky „přežil“ svůj rodový hrad, po němž se stále psal. Jiřího politická angažovanost ani po Zikmundově skonu nijak nepolevovala, ba právě naopak, stal se významným představitelem panského stavu doby poděbradské, se značným vlivem na vrcholné státní záležitosti. Snad není náhodou, že někdy kolem roku 1450 měl získat vizmburské panství sám Jiří z Poděbrad.⁵⁶⁾ Na pozadí těchto skutečností může být podivné, že k roku 1447 dokázala mocná slezská města a knížata Vizmburk a další okolní hrady skoupit a cíleně zbořit, aby se jich navždy zbavila jako stálého nebezpečí v rozbourané pohusitské době, kdy trvalý mír zůstával stále v nedohlednu. Z několika dochovaných relací snad nejlépe informaci o této osudové události, podává tzv. Křížovnický rukopis Starých letopisů českých: „*Téhož léta po sv. Duchu všechna knížata slezská a města Vratislav, Svídnice, Gerlice, Žitava a jiná města jim příležití, vytrhli a sebravše z sebe peníze, splatili hrady pánuom a zemanóm, z kterýchžto škody a zlodějstva činili, jako Vtsemburk páně Jiříkuov, Adršpach páně Hynkuov, Žaclěř někdy Hanušuov, Belver a Skály páně Salavuov, kteréžto splatili hotovými penězi a potom zbořili a zkazili, ale vsí a platuov nechali jmenovaným pánuom všechněm*“.⁵⁷⁾

Zdá se, že šlo o nutný kompromis, který měl přispět ke zlepšení politických vztahů mezi Čechami a Slezskem, byť zánik některých z hradů, zejména právě Vizmburka, mohl být pokládán za až příliš vysokou daň, za hluboký zásah do společenské prestiže jejich majitelů. Naproti tomu nevíme, zda akce Slezanů byla spíše preventivního rázu, na základě předešlých špatných zkušeností, nebo zda jmenované hrady skutečně ve 40. letech 15. století, v době bezkráloví a vnitřních bojů o moc, ovládaly loupeživé tlupy, které si své živobytí obstarávaly bez ohledu na zákony a sousedské vztahy. Zůstal-li Vizmburk i po roce 1437 sídlem správy panství, mohli bychom uvažovat spíše o první možnosti, vyloučit však také nelze rychlé svévolné změny ve faktické držbě hradu, které mohly způsobit, že daleko sídlící vlastník panství uvítal možnost cizími silami a ještě za výkupné vyřešit jemu samotnému nepříjemný problém. Hrad byl zbořen a další přímá zmínka o něm je až z let 1516–1518, kdy se v rámci svého panství uvádí jako „pustý“.⁵⁸⁾

Znění otázek vyplývajících z této čtvrté vybrané kapitoly z dějin hradu je nasnadě: *Projevují se na stavbě způsob a okolnosti jejího násilného zániku? Mělo ono „zboření a zkažení“ opravdu takový charakter, že definitivně ukončilo funkční období hradu?*

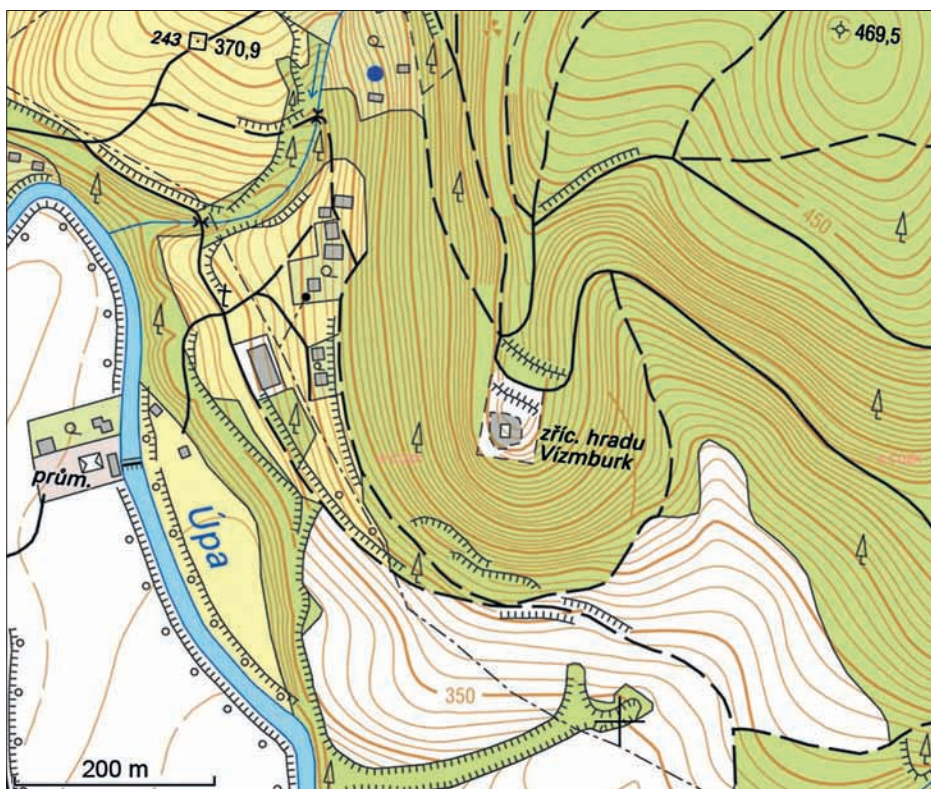
POLOHA, DISPOZICE A STAVEBNÍ CHARAKTERISTIKA HRADU

Hrad Vizmburk nemohl nikdo v úvalu středního toku řeky Úpy přehlédnout. Středověké hrady stávaly v místech výhodných pro případ nutné obrany, ale zároveň také umožňujících vyjádřit nadřazenost stavebníka nad okolním krajem, jeho společenské postavení, prestiž, reprezentaci. Z tohoto pohledu byla poloha Vizmburka typická a téměř ideální. Korunoval konec výrazného, od severu vybíhajícího ostrohu, převyšujícího říční zákrut o celých 100 m (hrad cca 425 m n. m.). Jeho svahy i široké hradní předpolí jistě byly odlesněné, krajina směrem k Havlovicím nesrovnatelně méně osídlená a zastavěná než dnes.

Působivost hrdého hradu však umocňovaly ještě další jeho znaky, zejména vysoká čelní věž, oddělení dvojitým hlubokým příkopem od předhradí a materiál, který zedníci použili při stavbě zdí. Jejich rozhodnutí bylo jednoduché, vlastně jediné možné. Triasovým pískovcem téměř bílé barvy, dobře využitelným pro stavbu, je tvořena samotná hradní ostrožna i její předpolí, kde nebylo těžké otevřít potřebné lomy. Mnoho kamene ostatně poskytlo samotné staveniště, které museli výrazně upravit a vymezit objemným příkopem. Tento napohled nápadný, v českých podmínkách neobvyklý stavební materiál dal hradu jistě také název. Vizmburk je původně módním, v písemných pramenech různě komoleným německým jménem, které lze do češtiny přeložit jako Bílý hrad. Poprvé se s ním setkáváme v uvedené listině z roku 1289 ve formě *Wizenburch*.⁵⁹⁾ Architektonické články (ostění, prvky žebrových kleneb atp.) kameníci vytesali z tvrdšího a homogenního permského pískovce zbarveného do červena, který se hojně vyskytuje v níže uložené geologické vrstvě, přímo nad hladinou Úpy. Spíše výjimečně jsou články z pískovce podobných vlastností, ale odlišné barvy (zejména šedého).⁶⁰⁾ Líce zdíva mohou na první pohled budit dojem, že jsou z kvádrů, ve skutečnosti jde však pouze o zednický prostě upravované lomové kameny z deskovitě se štípacího pískovce (srov. obr. 36, 219, 231).

Stejně jako bílý kámen, není zcela obvyklá ani charakteristická stavební dispozice jádra hradu, podmíněná jeho založením na širším pískovcovém plató. Má oválný tvar o rozměrech asi 36×30 m, natočený delší osou v souladu se hřbetem ostrožny, tedy ve směru sever–jih. Tím se výrazně liší od hradů, jež byly vybudovány na užším a vertikálně členitějším terénu, který si vyžádal velmi individuální dispoziční řešení, s lineárně řazenými, prostorově omezenými stavbami.

Plynulý, postupně se zalamující průběh silné obvodové zdi je přerušen jen na dvou místech – na severozápadní straně věží kruhového půdorysu, zasahujícím dovnitř i vně hradu, a na jihozápadě bránou. Na severu vedle věže vystupuje z vnějšího pláště hradby zhruba čtvercový přístavek tzv. kovářny. Kromě těch-

Obr. 34: Dominantní polohu hradu na vysokém ostrohu dokládá také současná vrstevnicová mapa (© CENIA, česká informační agentura životního prostředí).

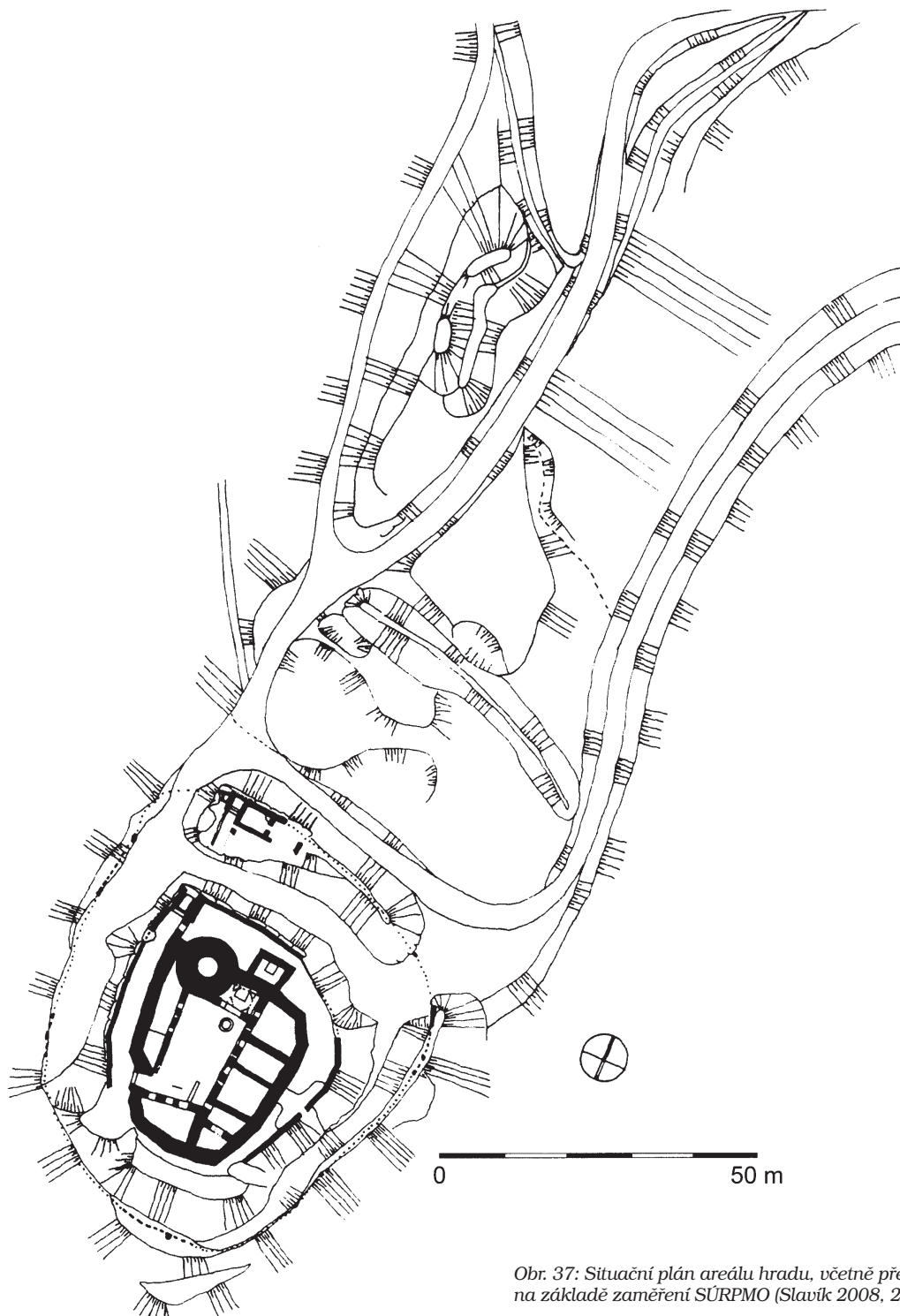
Obr. 35: Pohled na jádro hradu od první brány z doby těsně po ukončení archeologického výzkumu. Vpravo „vlčí jáma“ druhé brány, uprostřed hmota věže. I když její lícové zdivo téměř beze zbytku zaniklo a dosahuje jen sotva třetiny původní výšky, věž nezapře svou někdejší mohutnost a dominantní úlohu. Pod druhou branou obnažená skála, vlevo zbytky parkánové zdi (snímek z archivu NPÚ ÚP).

to prvků lze považovat za určitou odchylku z celkového tvaru hradního jádra také tečný vztah západní části obvodové hradby k věži. Pozornost poutá i plán vnitřní zástavby. Na rozdíl od průběhu hradby je utvářen téměř pravouhle, do čtyř nesejně velkých křídel, ve svém seskupení porušených jen oblou věží a uličkou brány. Nádvoří a vnitřní dělicí zdi křídel jsou podstatně tenčí než obvodová hradba. Křídla vymezují vnitřní obdélné nádvoří, v jehož severovýchodním koutě byla vyhloubena studna a v jihovýchodním rohu umístěna šije schodiště, sestupujícího ke vchodům do sklepů.

Obvodová hradba hradu je zvenku lemována parkánem proměnlivé šířky. Nejprostornější je parkán na severní straně, odkud se směrem k jihu zužuje. Rozsah a povrch deskovitě vrstvené podložní skály zjev-

Obr. 36: Detail struktury skalního suku, na němž stojí hradní jádro (nahore v pozadí věž a před ní rekonstruovaný úsek západní části hradby). Křehká, deskovitě odlučná pískovcová skála zde byla natolik narušena, že ji bylo nutno následně vyspravit pomocí úseku zdiva s vynášecím pasem (stav před rekonstrukcí, snímek autor, 2008).

Obr. 37: Situační plán areálu hradu, včetně předhradí, na základě zaměření SÚRPMO (Slavík 2008, 288).

ně nebyl na všech stranách hradu stejný. Výškové rozdíly zjištěné při archeologickém výzkumu nasvědčují tomu, že východní až jihovýchodní segment obvodové hradby byl založen znatelně níž než západní až severozápadní. Plocha skály tedy vystupovala před hlavní hradbu zejména na západě a severozápadě, zatímco ve zbylé části obvodu hradba stála spíše na nerovném, směrem ven svažitém skalním podloží.⁶¹⁾ Parkán vymezovala tenčí nižší zeď, v jejímž severozápadním rohu byla umístěna druhá brána. Od ní vedla západní částí parkánu přístupová cesta ke vstupu do hradního jádra (z pohledu příchozího představoval tento vstup v pořadí již třetí bránu hradu). Protože odkryv suti nebyl na jihu dokončen, nevíme, zda v tomto úseku parkánová hradba probíhala plynule, bez přerušení.

Vně parkánu byl vyhlouben asi 10 m široký příkop, nejlépe dochovaný na severní, přístupové straně. Vnější stranu obvodového příkopu lemoval val, dobře patrný na východě, zatímco na západní straně zanikl a na jihu není zřetelný kvůli neodstraněné suti. Nelze však vyloučit, že na západě val chyběl, nebo jej

nahrazovalo jen lehčí opevnění.⁶²⁾ Označení „val“ není přesné, neboť je částečně tvořen přitesanou skálou, na níž stála hradba, prokázaná na severovýchodě. Nejvýraznější je val dosud na severní, útoku nepřítelé vystavené straně. Zde jej zřetelně tvoří bariéra vypreparované skály, z obou stran vymezená příkopy, na níž probíhala hradba blíže neznámé podoby. Na západním konci této severní partie valu byla umístěna vnější, první brána hradu, provázená po stranách obdélným stavením a pecí. Severní, k předhradí obrácená strana valu byla spolu s vnějším příkopem deformována při zřízení novodobé, tzv. panské cesty. Novodobé jsou průrazy v severovýchodním a také snad severozápadním ohbí valu (srov. obr. 8, 13 a 18).⁶³⁾

Předhradí dosud nebylo podrobně zkoumáno. Prostor vymezený po stranách dvěma protilehlými svahy ostrožny je bezmála 70 m široký (směr východ – západ) a na severu jej vymezuje další, „velký val“, tvořený zejména upravenou skálou a zvenku opět provázený příkopem. Vzdálenost mezi hřebeny obou valů činí zhruba 40 m. Zvlněný terén předhradí neumožňuje spolehlivé rozlišení případných staveb, nejasný je také původ a smysl výrazných zásahů do terénu na vnější straně „velkého valu“. K západní straně této příčné bariéry lze klást vstup, do nějž ústila historická cesta z m. č. Podhradí, eventuálně také od Devíti křížů. Právě toto místo je však zjevně silně postiženo druhotnými zásahy.⁶⁴⁾

Obr. 38: Pohled z valu předhradí směrem k hradu. V popředí lesem porostlá plocha předhradí, za ní tzv. panská cesta, procházející někdejší příkopem. Nad cestou val hradu (vpravo 3. brána), v pozadí hradní jádro (snímek autor, 2011).

Obr. 39: Val předhradí, s příkopem na vnější straně (vpravo). Pohled k západu (snímek autor, 2011).

POPIS A ROZBOR JÁDRA HRADU⁶⁵⁾

VĚŽ

Již archeologický výzkum a poté stavebněhistorický průzkum zdiva jednoznačně rozpoznal, že stavba hradu začala velkou válcovou věží, která zaujala klíčové a zároveň nejvyšší místo hradního staveniště. Velké věže na nejohroženější, přístupové straně byly typickou součástí šlechtických hradů 2. poloviny 13. století, ale jejich obliba trvala i později.⁶⁶⁾ Měly jak obrannou, tak také symbolickou funkci, jejich dominanta ovládala výraz celé stavby.⁶⁷⁾ Stavitel věž zpravidla umístil vedle brány, kterou tak chránila, a také počítal s tím, že poslouží jako poslední útočiště obránců v případě, že nepřítel zdolá hradby.

I když se zdivo vizmburské věže dochovalo jen v rozsahu přízemí, tedy do výšky maximálně 7,3 m nad úroveň dlažby nádvoří, je zřejmé, že šlo o velmi mohutnou stavbu, jejíž průměr přesahoval 11 m. Porovnáme-li průměr věže s rozměry nevelkého půdorysu celého hradního jádra, uvědomíme si ještě lépe její vskutku určující roli, a také pochopíme, proč masa jejího zdiva představovala značnou část destrukce, jež překrývala zříceninu stavby a její nádvoří. Nálezové okolnosti a snímky z prvních let archeologického výzkumu nasvědčují tomu, že hmota zdiva věže byla při násilném „zboření a zkažení“ Vizmburka hotovostí slezských měst v roce 1447 záměrně stržena směrem do nádvoří, takže se zde dochovalo jen několik nejspodnějších řádků jejího líce.⁶⁸⁾ Silně destruovaný byl však líc věže také na vnější straně hradu.⁶⁹⁾ Vnější líc věže nasedal na dvoustupňovou základovou část. Spodní stupeň byl podle archeologického výzkumu z roku 2008 uložen do výkopu ve skalním podloží, ale horní již nad tehdejší úroveň terénu.⁷⁰⁾ Spodní stupeň má šířku 33, horní 22 cm, celkem je tedy základová část oproti plášti věže široká 61 cm.

Velmi zajímavý je takřka nedotčený interiér přízemí věže, rovněž kruhový, průměru pouze 2,7 m. Byl výše než 6 m vysoký a uzavírala jej kupolová klenba, jejíž náběh se fragmentárně dochoval.⁷¹⁾ V úrovni dna, které však dosud nebylo detailně prozkoumáno a začištěno (dnes má takřka přesnou výškovou úroveň jako nádvoří), se v severozápadním směru nachází obdélný vstup do úzké (49 cm), nahoře schodovitě stoupající chodbičky, zakončené v mase zdiva věže svislou šachtou. Dolní díl šachty je poněkud těsnější než horní (půdorys 50×60 cm), přes 100 cm hluboký (dno není vyčištěno), a nahoře jej bylo možno uzavřít díky obvodové římsce deskou. Podle rozměrů, uspořádání a pečlivého vyzdění stěn z plochých kamenů měla tato šachta, jež je jednoznačně původní součástí stavby, nejspíše funkci tajné schránky nějakých cenností. Nasvědčuje tomu také částečně dochovaná zazdívka přístupové chodbičky z interiéru věže, tvořená kamenným zdivem, spojeným pevnou vápennou maltou. Podle toho lze soudit, že do šachty bylo možno proniknout

Obr. 40: Pohled od jihu na věž po úplném vyklizení přilehlé sutě z nádvoří. Dole několik řádků základové části zdiva (snímek ARÚ Praha, asi 1979).

jen po pracném vybourání zazdivky. Tato výjimečná situace by si ještě zasloužila detailní srovnávací průzkum malt, budou-li k tomu odpovídající podmínky.

Na zásypu kupolové klenby přízemí ležela dlažba podlahy 1. patra, které podle zaměření mělo oproti spodnímu podlaží asi o 70 cm větší průměr.

Vnější líc zdiva věže dnes již můžeme nalézt jen na několika místech na západní a severovýchodní straně. Kvůli tomu je ve velkém rozsahu obnažena vnitřní struktura zdiva, prozrazující zvláštní způsob výstavby jeho více než 4 m široké masy. Za oběma líci jsou maltou spojované kameny, ale zhruba uprostřed spatřujeme asi 80 cm širokou výplň z drobnějšího kamene, sypného sem „nasucho“, eventuelně s řídkou nekvalitní maltou. Zedníci tak alespoň zčásti ušetřili práci a vápennou maltu, a přitom zužitkovali drobnější úlomky kamene, vlastně stavební odpad. Protože se právě zhruba v půdorysném průběhu výplně nacházela šachta uvažované tajné schránky, byl nad ní napříč masou zdiva umístěn segmentový záklenek, aby snížil tlak hmotnosti výplňového kamene na desku stropu šachty, a zmenšil tak riziko jejího prolomení.⁷²⁾ Specifický stavební postup s výplní se patrně uplatnil jen u věže (na jiných místech nebyl zjištěn), neboť ostatní zdivo hradu ani zdaleka nedosahovalo takové mocnosti.

Obr. 41: Styk věže (vpravo) a západní části obvodové hradby v pohledu ze západního křídla (srov. snímek 42, vlevo). Předstupující základové zdivo hradby respektuje svým průběhem a šířkou základové zdivo věže. Na styku svislý proužek líce zdiva, jímž hradba přiléhala na spáru k věži (snímek ARÚ Praha, asi 1979).

Obr. 42: Pohled na věž ze západního křídla. Dole základové zdivo věže, jejíž vnější plášť zcela zanikl (snímek z archivu autora, asi 1979).

Obr. 43: Detail styku věže a nádvorní zdi západního křídla (srov. snímek 42, vpravo). Dobře lze rozeznat dva základové stupně věže a fragment jejího líce v místech, kde na spáru přiléhá zeď (snímek z archivu autora, asi 1979).

Obr. 44: Pohled ze severního parkánu na severní až sz. stranu obvodu věže (návaznost na snímek 45). Vnější plášť zdiva se zde nedochoval, pozoruhodný je však detail nahoře uprostřed. Není to pouhá suť, ale vcelku držící blok zdiva, který sjel odněkud z vyšších partií věže. Lze rozeznat svislý, rovně probíhající líc, který se původně uplatňoval v interiéru věže. Jeho pečlivé provedení nenasvědčuje tomu, že by vymezoval „sypané jádro“ zdiva, spíše je fragmentem vnitřního pláště, případně chodbičky nebo jiného vnitřního prostoru v mohutné mase zdiva věže (snímek ARÚ Praha, asi 1982).

Obr. 45: Pohled ze severního parkánu na zbytek vnějšího pláště věže (vpravo), západní zeď tzv. kovářny (vlevo) a mezilehlý krátký úsek vnějšího líce hradby (snímek ARÚ Praha, asi 1982).

Obr. 46: Dnešní pohled na věž z nádvoří. Dobře je patrné její oddělení spárou od kuchyně (resp. obvodové hradby), jádro zdiva kolem vnitřního pláště a po stranách kaverny vzniklé úbytkem vnitřní výplně zdiva (snímek autor, 2012).

Obr. 47: Detail kaverny vzniklé částečným zánikem „sypané“ výplně zdiva věže (srov. obr. 46). Nevíme, zda se tato výplň uplatňovala v celé výšce zdiva věže. Lze předpokládat její absenci v nejspodnější úrovni ze statických důvodů, případně ve vyšších partiích, kde bylo zdivo poněkud slabší a obsahovalo okenní otvory, případně schodiště v síle zdiva (snímek autor, 2006).

Obr. 48: Fragment vnějšího pláště věže s horním základovým stupněm (dole), nahoře v hloubce masy zdiva klenbička odlehčující strop skříše ve zdivu přízemí (srov. obr. 51). Vpravo čerstvě rekonstruovaný líc severního zakončení západní části hradby (OPD v závěru důlčitého archeologického výzkumu, snímek autor, 2008).

Obr. 49: Interiér přízemí věže, pohled ze dna prostoru vzhůru (snímek Václav Tutr, 2006).

Obr. 50: Celkový pohled do interiéru přízemí věže po vybrání sutí. Vlevo nahoře vstup do skříže, upravo od něj stojí kamenný prvek neznámého původu. Charakter povrchu dna a otvoru v něm je nejasný (snímek z archivu autora, asi 1984).

Obr. 51: Dva detailní pohledy (srov. obr. 48) na odlehčovací klenbičku (snímky autor, 2008).

Obr. 52: Interiér věže v pohledu k sz. Nad výplní suti vnitřní plášť zdíva přízemí, nad ním zbytky náběhu kupolové klenby, výše pruh lice mezi rubem klenby a podlahou 1. patra. Zcela nahoře vystupuje několik kamenů, které jsou pozůstatkem podlahy, jež ležela na zásypu klenby přízemí (tyto kameny odpadly již v průběhu archeologického výzkumu). V levém horním rohu snímku je patrný fragment líčované špalety, která byla původně ve vyšší úrovni. Její smysl nelze přesně stanovit. V úvahu přichází vstup z 1. patra do schodiště v síle zdi či do prevetu, méně pravděpodobně (vzhledem ke konkrétní poloze) vstup z exteriéru (snímek z archivu autora, 1973–1974).

Obr. 53: Stejný záběr (srov. obr. 52) v pohledu k severu (snímek z archivu autora, 1973–1974).

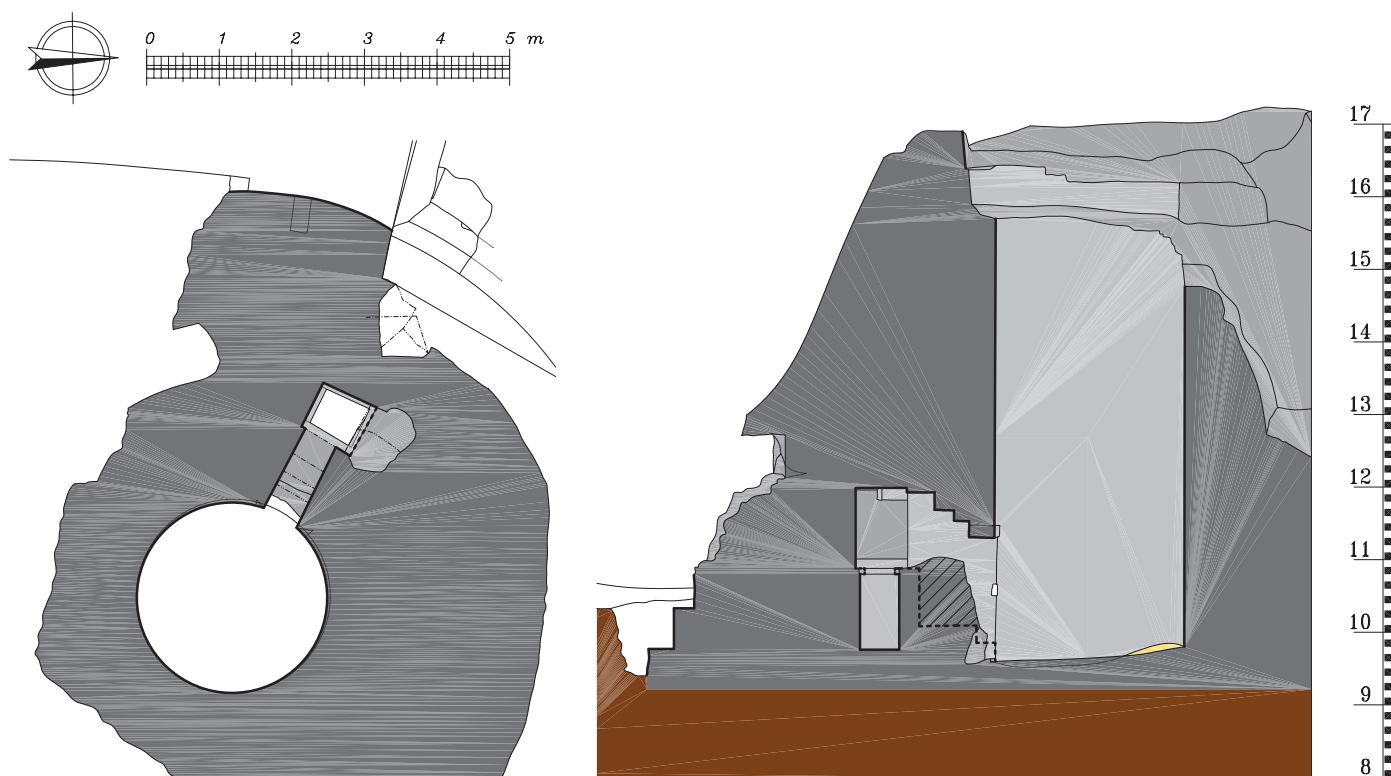
Obr. 54: Pohled z věže k jihu. V popředí dutina věže s odskokem zdiva pro založení kopule přízemí, nad ním fragment líce části vnitřního pláště zdiva, který se uplatňoval mezi rubem klenby a podlahou 1. patra (snímek ARÚ Praha, 1973–1974).

Obr. 55: Vstup z přízemí věže do skřížse v mase zdiva, s částečně dochovanou zazdívkou (snímek Václav Tutr, 2006).

Obr. 56: Detailní pohledy do interiéru skrýše ve zdivu věže (snímky autor, 2006): a – dolní část šachty v pohledu shora, na obvodu různou měrou olámaná, 9 cm široká římsa pro uložení krycí desky; římsa byla na třech stranách, na straně k přístupové chodbičce (na snímku dole) chyběla; b – pohled na strop šachty (zcela vlevo) a stupňovité zastropení přístupové chodbičky (zcela vpravo překlad vstupu z přízemí věže); c – pohled na zadní stěnu horní části šachty (naproti přístupové chodbičce), dole olámaná římsa pro uložení krycí desky; d – pohled na přechod mezi zadní stěnou horní a dolní části šachty (srov. c), uprostřed různou měrou olámané římsy; e – pohled na jz. stěnu horní části šachty (přístupová chodbička zleva, stěna je k chodbičce na spáru, se zadní stěnou je provázána – nejde o stavební fáze, ale o stavební postup).

Obr. 57: Zaměření skrýše v masě zdiva věže. Půdorys a svislý řez s pohledem k sv., vlevo na řezu zachycena poloha vylehčovací klenbičky a stupně základové části věže (Jan Kopecký a kol., odborná spolupráce autor, 2006; pro tisk připravili Jan Veselý a Václav Tutr). Na půdorysu je vyznačena druhotná kaverna, vylámaná za neznámých okolností v sv. stěně horní části šachty. Do svislého řezu je doplněn pokus o rekonstrukci předpokládaného schodovitého uspořádání podlahy chodbičky, které dnes nelze ověřit kvůli částečně dochované (středověké) zazdívce. Tvar skrýše v řezu upřesňuje naši představu o její funkci a obsahu. Přichází po vstupu zůstal stát v chodbičce a odklopil desku zakrývající dolní část šachty. Z ní pak vyndal (nebo naopak vložil) předmět zřejmě poměrně velkých rozměrů, jak lze soudit z rozměrů horní části šachty.

OBVODOVÁ HRADBA

I když byla věž vystavěna samostatně, následovala patrně v blízké časové návaznosti obvodová hradba, silná bezmála 2,5 m. Její maximální dochovaná výška oproti ploše nádvoří se na jednotlivých stranách hradu liší. Na severu je to téměř 8, na jihu 4, na východě 5 a na západě asi 5,5 m. Stejně jako věž, má pečlivě provedené líce, vrstvené v řádcích, ale bez zřetelných konstrukčních vrstev, nemá otvory po lešení. Jádrem zdiva je tvořeno drobnějším kusy lomového kamene, spojovanými vápennou maltou. Obě části hradby jsou od věže jasně odděleny svislou spárou, na obou stranách lze však nalézt kameny, jimiž byla hradba s věží alespoň částečně v několika bodech provázána. Několik těchto kamenů na východní straně lze považovat vzhledem k hloubce osazení za původní, tedy připravené při stavbě věže (obr. 66).

Je pravděpodobné, že obvodová hradba nebyla najednou stavěna v celé své délce. Zatímco průběh líců zdiva napovídá jednotné výstavbě na severní, východní a jižní straně hradu, pochybnosti vzbuzuje strana západní, v úseku mezi věží a prolukou brány.⁷³⁾ Již jsme zmínili zvláštní tečné napojení hradby na věž, nápadně odlišné od napojení na východní straně. Západní část hradby také podivně v půdorysu předstupuje před oblouk hradby probíhající jižně od brány. V důsledku toho má brána asymetrický, značně neobvyklý půdorys. Parkán je zde oproti severní a východní straně užší. Musíme proto uvažovat o možnosti, že poloha západní části hradby neodpovídá původnímu záměru, ale počítalo se s jejím průběhem poněkud východněji, blíže k nádvoří. V takovém případě by obvodová hradba navazovala na věž přibližně od jihu, měla by v návaznosti na jižní oblouk hradního obvodu plynulejší průběh a parkán by byl širší. Zůstává však otázkou, zda byl námi uvažovaný úsek hradby skutečně postaven, poté zbořen a nahrazen stávající zdí, nebo zda nikdy nevznikl a ke změně plánu došlo již v době postupné výstavby.

Indicií delšího časového odstupu mezi vznikem věže a stávajícím západním úsekem hradby může být zjištění dílčího archeologického výzkumu⁷⁴⁾ a navazujícího operativního průzkumu a dokumentace v místě

styku vnějšího líce této zdi s věží v roce 2008.⁷⁵⁾ V sondě se objevila již zmíněná dvoustupňová základová báze věže. Hradba přilehla k tělesu věže jasně na spáru, přitom však byla založena do poněkud zvýšené úrovně terénu, který již částečně zakrýval horní základový stupeň věže. Délku časového odstupu sice nelze blíže stanovit, ale patrně nešlo o pouhé přerušení prací mezi stavebními sezónami (obr. 67 a 68). Uvnitř západního křídla základová část věže zjevně nijak nepředjímala návaznost této části hradby (obr. 41).

Celá obvodová hradba hradu, včetně západního úseku, byla stavěna zcela samostatně, tedy bez zdí vnitřní zástavby, jež jsou k líci hradby bez výjimky připojeny až následně, na spáru. Samotná obvodová hradba neprozrazuje, zda v době její výstavby již bylo rozhodnuto, jakou dispozici bude zástavba mít. Výjimečnou stopou plánu vnitřního uspořádání je trojice jednotně utvářených okének, jež jsou původní součástí východní strany obvodové hradby v úrovni přízemí. Okénka mají na vnitřní straně vysoké klenuté niky, jejichž parapety, probíhající až u původní podlahy, směrem ven prudce stupňovitě stoupají a stěny se sbíhají. Záklenek také, ale jen nepatrně stoupá a ve větším zúžení přechází v rovný překad. I když je zdivo směrem z exteriéru hradu velmi poškozené, z přesného měření vychází, že špalety se ještě v jádře zdiva natolik vzájemně přiblížily, že ústí okének byla ve fasádě patrně nálevkovitě rozevřená. V pohledu na vnější líc hradby se tedy nejspíše uplatňovaly tři trychtýřovitě utvářené, na výšku situované prohlubně, snad s tesaným ostěním, v jejichž hloubi, asi 70 cm za vnějším lícem hradby, se skrývaly asi 60 cm vysoké a přibližně 9 cm široké otvory. Rozevření směrem ven mělo jasný účel: okénka v přízemní úrovni obvodové hradby byla z obranných důvodů nevýhodná, a proto musela být co nejmenší, trychtýřovitý tvar a výšková orientace přitom zajišťovaly maximální přívod světla do interiéru (obr. 64, 65, 117, 122, 131).⁷⁶⁾

Druhým detailem hradby předjímajícím konkrétní funkce dispozice je zakončení jejího jižního oblouku a západního úseku, jež společně vytvářejí dovnitř dispozice vtaženou uličku jakési „klešťovitě“ brány. Tvořily jí vysoké lícované stěny, jejichž horní zakončení neznáme (obr. 63). Jiný výklad než určení pro vstup do hradu zjevně nepřichází v úvahu. Vazba zdiva nasvědčuje tomu, že s hradbou současný je zde také výběžek bezmála 100 cm silné zdi z jižního vnějšího nároží brány, dosud považovaný pouze za pilíř stojky portálu. Spíše však jde o fragment původně delší zdi, respektive složitějšího utváření brány, k němuž se podrobněji vracíme dále (obr. 189 a 190).

Obr. 58: Vnější líc obvodové hradby na severní až sv. straně hradu, vpravo tzv. kovárna před vybráním sutě v jejím interiéru. Líc hradby silně opadával v bezprostřední návaznosti na své obnažení (snímek z archivu autora, asi 1975).

Obr. 59: Část vnějšího líce obvodové hradby na sv. straně hradu, s typickou strukturou plochých pískovcových kamenů (snímek z archivu autora, asi 1980).

Obr. 60: Podobný záběr (srov. obr. 59), dále k jihu, v prostoru parkánu (snímek z archivu autora, asi 1980).

Obr. 61: Pohled z valu na východní až sv. část obvodové hradby (zcela vpravo tzv. kovárna), s dobře patrným rozsahem dochování původního líce (srov. obr. 58–60). V popředí parkánová zeď. Na korunách obou hradeb lze nalézt pařezy, které prozrazují úroveň terénu před zahájením archeologického výzkumu (snímek z archivu NPÚ ÚP, asi 1982).

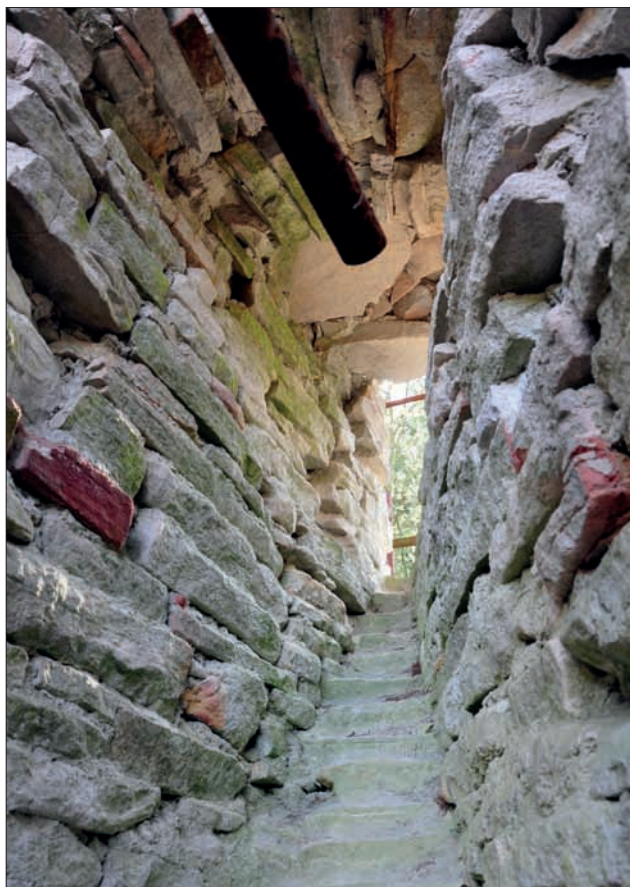
Obr. 62: Západní parkán v pohledu od sz. Uprostřed silně destruovaná hradba bez líce, s dobře patrnou vnitřní strukturou zdiva. Vpravo v pozadí vyšší úsek hradby u západního křídla. Vlevo v popředí fragment nároží hradby u věže, nad ním zbytek vnějšího pláště věže (snímek z archivu autora, 1981–1982).

Obr. 63: Pohled z nádvoří na jižní stěnu brány jádra hradu, stav před rekonstrukcí. Vlevo svislá spára dodatečného připojení nádvořní zdi jižního křídla, vpravo dole práh (snímek autor, 2006).

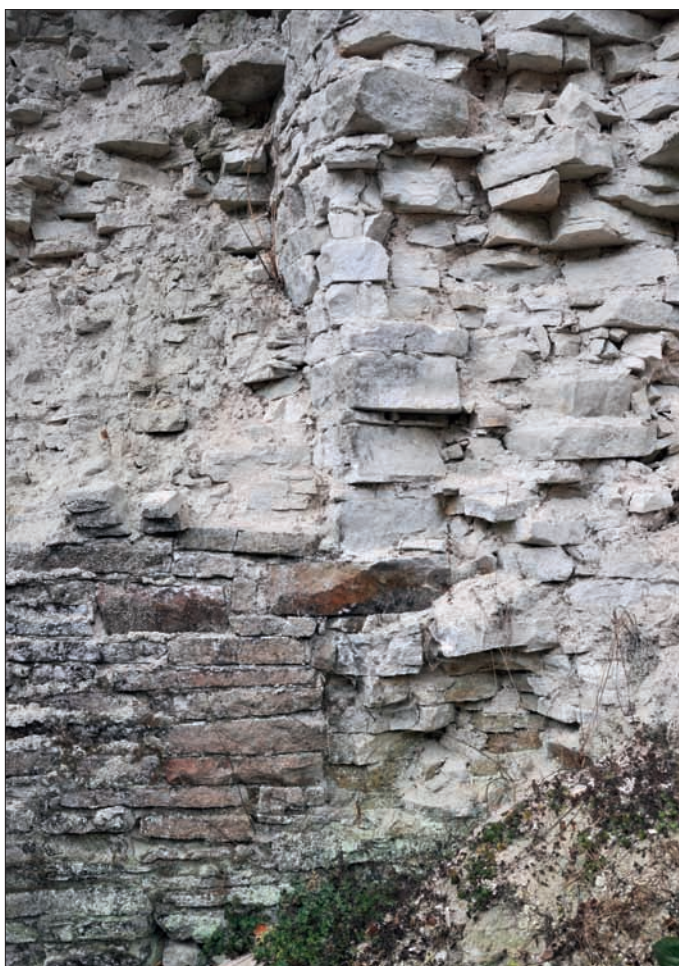
Obr. 64: Silně korodovaná vnější strana obvodové hradby na východní straně jádra (fragment líce se dochoval jen v dolní partii, srov. též obr. 61 zcela vlevo) se dvěma původními okénky v přízemí, třetí uprostřed je zazděno (snímek autor, 2009).

Obr. 65: Detaily jižního z trojice okének na východní straně obvodové hradby: vlevo pohled zevnitř, dole stupňovitý parapet a nahoře záklenek, který při vnějším ústí přechází v rovný překlád; vpravo nejužší místo okénka v pohledu shora, vlevo stupňovitý parapet, vpravo tloušťka zdiva zbývající k vnějšmu líci hradby, nahoře uprostřed severní špaleta okénka (snímek autor, 2012).

Obr. 66: Detail styku vnějšího pláště věže (vpravo) a vnějšího líce hradby v západním sousedství tzv. kovárny. Hradba je k věži přiložena na spáru, v líci věže hluboko osazený vázací kámen však nasvědčuje tomu, že se s napojením hradby při stavbě věže počítalo (snímek autor, 2011).

Obr. 67: Detail styku dvoustupňové základové části věže (vlevo) a na spáru připojené, v půdorysu šikmo zkosené základové části západního úseku hradby. Pohled od severu (snímek autor, 2008).

Obr. 68: Detail základové části věže (srov. obr. 48 a 67) s napojením základové části hradby. Pohled od západu (snímek autor, 2008).

JIŽNÍ KŘÍDLO

Stopy stavebního vývoje dokládají, že dochovaná vnitřní zástavba hradu nevyrostala najednou, ale po částech. Relativně nejstarší je díl dispozice se třemi podsklepenými místnostmi na jihu až jihovýchodě, který od zbylé části východního křídla přibližně odděluje svislá spára (srov. obr. 71) v nádvoří zdi (sektory B, C, D).

Pro sklepy, jež ve vztahu k hradbě vznikly podle svého konkrétního řešení druhotně, bylo nutno vyhloubit prostory do skalního podloží, což zde zřejmě částečně ulehčil jeho předpokládaný sklon (srov. výše). Nesmělo však přitom dojít k narušení statiky hradby, jež byla na poměrně křehké skále založena. Proto se hloubilo s potřebným odstupem od jejích základů a valené klenby sklepů se nezakládaly přímo do přitésané skály, ale do samostatných nosných zdí (plent), které byly ke skále přiloženy. Následkem toho mají

sklepy o poznání menší plošnou výměru než místnosti nad nimi, v mírně vyvýšeném přízemí. V obavách ze statických problémů lze patrně hledat také důvod značné mocnosti zdí, jimiž byly sklepy vzájemně odděleny. Sklepní prostory jsou propojeny dvěma průchody s prostými lomenými portálky, jejichž segmentem zaklenuté špalety, postrádající zřejmě stopy uzavírání, dnes nelze kvůli destrukci ve středním sklepech podrobně zkoumat. Poněkud rozdílné úrovně podlah (či spíše povrchu skalního podloží) sklepů dnes prozrazuje umístění spojovacího portálku v největším z nich vysoko pod klenbou. Vzduch do sklepů proniká několika stoupajícími průduchy. Tři má velký jižní sklep na straně do nádvoří, kde je vymezovala tesaná ostění, výzkum však zachytil již pouze stojky východního z nich. Šikmo vedený úzký průduch určený jihovýchodnímu sklepu ústí bez tesaného ostění nad portálem do sklepa předešlého, na vnitřní straně je však zaslepen klenbou. Průduch byl tedy proveden současně s obvodovou (nádvoří) zdí, ale svému účelu nikdy nesloužil. Jen severovýchodní sklep neměl průduch na nádvoří, ale severní straně (ústí se nedochovalo). Je otázkou, zda se tehdy již plánovalo pokračování výstavby východního křídla směrem k severu, když průduch mířil do jeho interiéru. Přesné zaměření nasvědčuje tomu, že severní líc zdi mezi sektory D a E odpovídá poloze svislé spáry v nádvoří zdi, proto může být opověď záporná. Neobvyklé umístění okénka však stavitel možná zvolil jen proto, že sklep byl velmi úzký a průduch směrem do nádvoří by nebylo možno vést vedle vchodu.

Do sklepů se vstupuje z nádvoří dvěma lomenými portálky v jeho jihovýchodním koutě. Jsou zcela bez profilace, s pravouhlou hranou, stejně jako portálky uvnitř sklepních prostor. Podlaha sestupu v zahloubené šíři byla údajně stupňovitě upravena, schody však musely být pouze dřevěné.⁷⁷⁾ Prostor sestupu vymezovala tenčí zídka na severu (fragmentárně nalezená při archeologickém výzkumu), kde se na schodiště z nádvoří vstupovalo, a na západě, kde se zídka spojovaná na hlinu (na celém hradě výjimka), s odkládací nikou před jižním z portálků, do značné míry dochovala. Obě zídky jsou přiloženy na spáru (severní zídce již známe pouze ze snímků), západní je prokazatelně druhotná, neboť je ve zjevné kolizi s dolní částí okna jižní síně. Nepravidelně vystupující kameny nad vstupem do jižního sklepa snad souvisejí s upevněním zastřešení, jehož existenci musíme předpokládat. Forma je však nejasná.⁷⁸⁾

Nad přízdívkami dvou východních sklepů při hradbě byly v úrovni vyvýšeného přízemí založeny opět přízdívky, silné až 45 cm. Spolu s dalšími zdmi nesly v obou prostorách valené klenby, podobné těm sklepním. Z nádvoří, pomocí krátkého, dovnitř klesajícího schodiště, byla přístupná pouze severní z místností. Ke vchodu, který podle fragmentu pravé stojky neměl tesané ostění, muselo z nádvoří stoupat dřevěné schodiště, končící na předložené podestě ze stejného materiálu (obr. 106 a 234).⁷⁹⁾ Umístění přímo nad sestupem k dvojici portálků do sklepů bylo nevýhodné, ale zřejmě jediné možné. Místnosti vyvýšeného přízemí vzájemně propojoval pravouhlý průchod, jehož ostění bylo opět tvarováno jen z lomového kamene. Obě velké prostory byly bez oken a možnosti vytápění.⁸⁰⁾ Jižní z nich měla podlahu tvořenou pískovcovými deskami (ve východní části byla spolu s klenbou sklepa proražena), severní – podle archeologického výzkumu – jen dřevy ležícími na rubu klenby.⁸¹⁾

Zatímco v archeologických nálezech jižní místnosti C zaujaly pozornost zejména kachle s motivem sv. Jiří, panoše, orlice atd., jež dokládají existenci kamen v dalším patře, jsou nálezy v severní místnosti D důkazem náročné architektonické výpravy vyššího podlaží. Suť obsahovala mnoho kamenických prvků ze zborcené žebrové klenby. Vedle dílců hmotných hranolových žebrových s okosenými hranami to byly dvě meziklenební půlválcové polopřípory, dole zakončené nejednotně pojatým podvinutým prstencem, pětiboký náběžník, zlomek meziklenební kónické hlavice, fragmenty kalichových hlavice (hlavice?), fragment okenní kružby a dva svorníky – jeden s reliéfem výrazně zahroceného erbovního štítku, který údajně nesl jemně vyrytý motiv třmene, a druhý zcela hladký. Pravoúhlé pískovcové dlaždice tvořily podlahu zříčené místnosti (obr. 203–206).⁸²⁾

Snímky z průběhu archeologického výzkumu, částečně zachycující strukturu sutí a její uložení, nasvědčují tomu, že destrukce horního patra neprobíhala ve vertikálním směru, ale – jak lze předpokládat také vzhledem k vlastnostem valených kleneb – šikmo severním směrem. Pak je pravděpodobné, že nálezy zříčené klenby v severní ze dvou prostor (D) vyvýšeného přízemí souvisejí také s jižní místností prvního patra, zatímco konstrukce severní místnosti se zřítily zároveň do severního sousedství (místnost E – srov. dále). Velmi důležité jsou přitom konkrétní tvary kamenických fragmentů. Pětiboký náběžník spolu s meziklenebními hlavici a polopříporami prozrazují, že jsou součástí zaklenutí místnosti minimálně o dvou klenebních polích. Pozůstatky dřevěných konstrukcí nalezených v souvrství závalu severní z dvou místností (D) ve vyvýšeném přízemí lze snad vyložit tak, že nad prvním patrem bylo již jen lehčí podstřešní podlaží a krov střechy.⁸³⁾

Podlaha jižní, největší místnosti B byla rovněž vyvýšená nad úroveň nádvoří, ale poněkud méně, než dvě předešlé prostory. Přízdívka u obvodové hradby tu nebyla zapotřebí, neboť místnost uzavírala dvě pole křížové žebrové klenby. Klenební konzoly a výběhy žebrových přitom byly podle stop širokých zazdívek a jejich tvarů druhotně zasekány přímo do obvodového líce, ovšem kromě konzol meziklenební na nádvoří stěně a koutové v severovýchodním rohu, osazených při výstavbě příslušných zdí.⁸⁴⁾ Na rozdíl od dvou předešlých

Obr. 69: Celkový pohled na jižní křídlo od sv. rohu nádvoří (snímek z archivu autora, asi 1978).

prostor ve vyvýšeném přízemí šlo v případě jižní místnosti o poměrně reprezentativní, 10 m dlouhý sál, byť vlivem průběhu obvodové hradby svérázně a nevýhodně tvarovaný. Deformacím se kvůli tomu nevyhnul ani půdorysný obrazec hranolových okosených žeber, jak dokládají pokusy o rekonstrukci na základě rozmístění konzol (přesná poloha meziklenební v nádvoří zdi však není doložena) a podoby v destrukci nalezeného svorníku s motivem čtyřlístku. Stejně tak nebylo snadné v takto nepravidelném prostoru, zejména vzhledem k ostrému západnímu úhlu, sklenout křížové klenby. Dochované fragmenty náběhů v tomto koutě a v rohu severovýchodním připomínají svým tvarem spíše klenbu klášterní (srov. obr. 85).

Ve zdech byly archeologickým výzkumem nalezeny čtyři konzoly s výběhy, samotná klenba však zanikla.⁸⁵⁾ Výtvarné pojetí konzol nebylo jednotné. Obě meziklenební konzoly, z nichž jižní se dochovala kompletně *in situ* a ze severní byly nalezeny jen fragmenty v sutí, měly pětiboký jehlancovitý tvar s konkávními stěnami, nahore završenými obloučkem, profilovaná římsa nesla hmotný náběžník. V detailu se vzájemně takřka nelišily. Podobně pojatá, ale s jednodušší, pravoúhlou římsou, byla konzola v ostrém severozápadním koutě, zatímco mezilehlá konzola neměla obloučky a náběžník, také její římsa byla odlišná. S ní patrně totožná byla konzola v severovýchodním koutě, jejíž tvar však silně poškodila koroze. Konzoly byly osazeny asi 120 cm nad podlahou, kterou tvořily nepravidelné pískovcové desky. V průřezu sklepní klenby v jihovýchodní části místnosti se mezi klenebním rubem a dlažbou projevuje silná hliněná vrstva, zjištěna také nad dvěma předešlými sklepy (srov. obr. 81–85).

Do sálu se vstupovalo pouze z nádvoří vchodem umístěným asymetricky ve východním poli, aby vedle něj mohla být osazena meziklenební konzola. Před vchodem, z něž byla nalezena jen nejspodnější část, se v dlažbě nádvoří objevila při archeologickém výzkumu kamenná báze, zřejmě pro schody (obr. 184c). V jen nízko dochované nádvoří zdi, na spáru připojené k záhybu hradby tvořícím jižní zeď brány, se nadto po stranách uplatňovala dvě relativně rozměrná okna blíže neznámé podoby. Snad měla kružbová ostění, osazená v částečně dochovaných (později zazděných) nikách se sedátko.⁸⁶⁾ Podle fragmentů spodních částí byly niky oken nad sedátko asi 160 cm široké a 80 cm hluboké (srov. obr. 81–87).

Žádné další detaily z původní výbavy místnosti neznáme. Navzdory svému reprezentativnímu výrazu neměl sál krb. Nález zhruba kruhového místa s vypálenou dlažbou uprostřed místnosti, jež by mohlo prozrazovat přenosný vyhřívací koš,⁸⁷⁾ nelze dnes posoudit. Umístění sálu v jižním průčelí nádvoří, odkud se do něj také vstupovalo, lze spolu s druhotným osazením konzol pokládat za indicii nehotové, nebo jiné před-

stavy o dispozici vnitřní zástavby v době budování obvodové hradby. Situace blízko brány nebyla pro sál z komunikačních důvodů žádnou výhodou.

Archeologický výzkum dospěl k závěru, že nad sálem bylo plochostropé patro, vytápěné kachlovými kamny.⁸⁸⁾ Součástí jeho nádvorní zdi, zhruba nad vchodem do přízemí, muselo být velké kružbové okno s trojlístem v lomeném záklenku a tzv. hůlkovou profilací, které se objevilo v destrukci vysoko nad úrovní nádvoří, přibližně 8 m od jižního a 4 m od východního křídla.⁸⁹⁾ Kružba, dnes uložená v úpickém muzeu, má v dolní úrovni maximální šířku 147 cm (světlá šířka včetně středního prutu 115 cm, tloušťka ostění 17 cm, průměr tzv. hůlkového profilu 6 cm). Okno nebylo zaskleno, ale nejspíše se pouze zevnitř zavíralo okenicí (obr. 91 a 202/3). Podobné okno snad bylo zhruba ve stejné výškové úrovni také v kolmé nádvorní zdi hned v rohu, jak by mohl naznačovat nálezní fragmentu kružby ve vyvýšeném přízemí (obr. 206/2). Snímky z doby archeologického výzkumu totiž nasvědčují tomu, že se východní nádvorní zeď na rozdíl od zdi jižní zřítla směrem k východu, tedy dovnitř křídla (zejm. obr. 109).

Obr. 70: Celkový pohled na jižní křídlo z nádvoří, s navazující stěnou brány (vpravo) a sestupem ke sklepům (snímek Václav Tutr, 2006).

Obr. 71: Pohled na východní nádvorní zeď v sestupu ke sklepům. Vlevo svislá spára, dokládající postupnou výstavbu (líč vpravo je starší). Vpravo vchod do sklepa sektoru D, s olámanými stojkami ostění a asymetricky umístěným vylehčovacím pasem (snímek autor, 2006).

Obr. 72: Sklep pod jižní síní B, pohled k západu. Dole na obvodě vystupuje rostlá skála, do níž byl prostor velmi výrazně zahlouben. Šipky označují kvádry z červeného pískovce, patrně zbytky konzol, na něž bylo při stavbě založeno bednění valené klenby (snímek Václav Tutr, 2006).

Obr. 73: Sklep pod jižní síní B, pohled k východu. Vlevo průduch a vstup z nádvoří, v čele portál do sklepa sektoru C, vpravo novodobý průraz klenbou (snímek Václav Tutr, 2006).

Obr. 74: Detailní pohled z nádvoří na zbytek ostění východního z průdchů sklepa pod síní B (snímek autor, 2006).

Obr. 75: Průhled částečně zřícenou klenbou do sklepa sektoru C, v pozadí portál průchodu do sklepa pod síní B. Špalety niky vchodu jsou silně destruované (snímek autor, 2007).

Obr. 76: Portál (srov. obr. 73) spojující sklep pod síní B se sklepem sektoru C (snímek Václav Tůt, 2006).

Obr. 77: Sklep sektoru D, pohled ke vchodu. Vpravo průdchod do sektoru E (snímek Václav Tůt, 2006).

Obr. 78: Horní část portálu průchodu ze sklepa sektoru D do sklepa sektoru C. Pozoruhodné je nestandardní složení ostění z kusů různé velikosti, horniny a míry poškození (podobné anomálie se projevují také ve skladbě druhého sklepního portálu, srov. obr. 76), které může nasvědčovat druhotnému použití některých prvků (snímek Václav Tutr, 2006).

Obr. 79: Portálky ke sklepům sektorů B a D. Nahoře uvnitř zaslepený průduch do sklepa sektoru C, pod ním vystupují vodorovné kameny, patrně pozůstatek zastřešení šje (snímek autor, 2006).

Obr. 80: Východní líc zidky nad sestupem k portálům do sklepů, spojované hliněnou maltou. Vlevo odkládací nika (snímek autor, 2006).

Obr. 81: Pohled od východu do síně B ve vyvýšeném přízemí. Vpravo nádvorní zeď se zbytky špalet vstupu a dvou oken, v lici hradby tři klenební konzoly in situ. Vpravo v popředí je na podlaze z pískovcových desek patrné začernalé místo, které bylo hypoteticky pokládáno za stopu přenosného otopného zařízení (snímek z archivu autora, asi 1974).

Obr. 82: Podobný snímek (srov. obr. 81), pohled k sz. rohu síně. Nádvorní zeď se zbytky špalet vstupu a dvou oken (snímek z archivu autora, asi 1974).

Obr. 83: Detailní pohled (srov. obr. 81) na stěnu s klenebními konzolami směrem k západu. Na podlaze jsou dočasně uskladněny v suti nalezené prvky zřícené žebrové klenby (snímek z archivu autora, asi 1974).

Obr. 84: Pohled do východní části interiéru síně B od sz. V popředí zbytky nádvorní zdi se třemi okénky do sklepa (levé má ještě dochované obě stojky, srov. obr. 74), vstupem a špaletou východního okna, před níž přiléhá zeď sestupu ke sklepům (snímek z archivu autora, asi 1974).

Obr. 85: Pohled k východní stěně interiéru síně B. Vlevo pozůstatky špalet vstupu a okna, v pozadí vlevo (srov. obr. 88/d) sv. koutová konzola (snímek z archivu autora, asi 1974).

Obr. 86: Detailní pohled z interiéru na vstup do síně B (snímek z archivu autora, asi 1975).

Obr. 87: Zazděná spodní část niky západního okna v nádvoří zdi síně B. Po stranách sedátka (vodorovná plocha se dochovala jen vlevo), vymezená svíslými kameny (snímek autor, 2012).

Obr. 88: Klenební konzoly nalezené in situ v obvodových zdech síně B: a – konzola se třemi výběhy žebí (meziklenební); b – konzola v mírném zlomu hradby; c – konzola v ostrém sz. koutě hradby; d – konzola v sv. koutě – horní dílec žebra záhy po obnažení spadl (snímky z archivu autora, 1973–1974).

Obr. 89: Současný pohled do západní části jižní síně B, s vytrhanými klenebními konzolami a stopami devastace (snímek autor, 2006).

Obr. 90: Jizvy po vytrhaných konzolách síně B (a – mezuklenební na jižní straně – srov. obr. 88/a; b – sz. koutová – srov. obr. 88/c). Postranní spáry ve zdivu (obsahující úlomky červeného pískovce) prozrazují, že konzoly byly do hradby druhotně vloženy (snímky autor, 2012 a 2006).

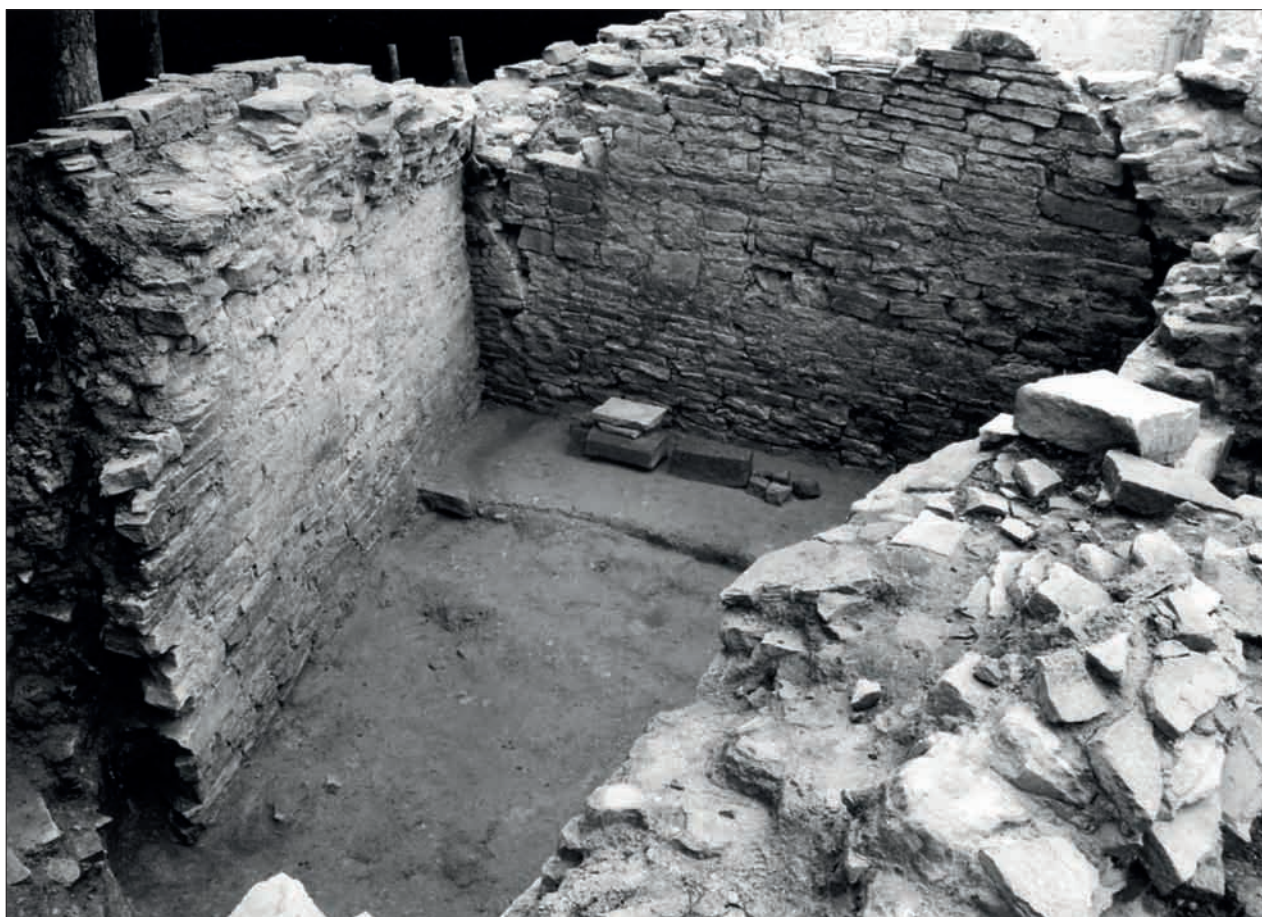

Obr. 91: Kružba okna 1. patra sektoru B, nalezená v suti nádvoří. Situaci upřesňují části nádvořních průčelí v pozadí: a, b – pohled k severu; c – pohled k východu; d – pohled k jihu (snímky Jan Dobiáš, 1978).

Obr. 92: Místnost ve vyvýšeném přízemí sektoru C, pohled k západu (snímek z archivu autora, asi 1974).

Obr. 93: Místnost ve vyvýšeném přízemí sektoru C, pohled k jz. (snímek ARÚ Praha, asi 1974).

Obr. 94: Místnost ve vyvýšeném přízemí sektoru C, pohled k jv. (snímek ARÚ Praha, asi 1974).

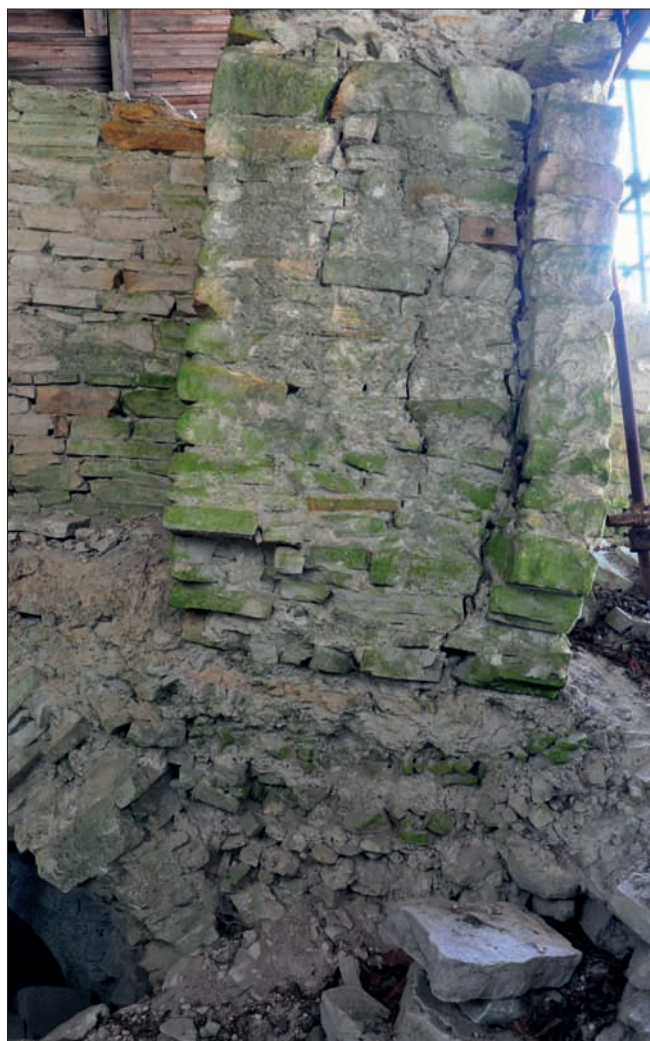
Obr. 95: Místnost ve vyvýšeném přízemí sektoru C, pohled k sz., s průchodem do místnosti D (snímek z archivu autora, asi 1974).

Obr. 96: Detailní pohled (srov. obr. 95) na průchod ze sektoru C do sektoru D (snímek z archivu autora, asi 1974).

Obr. 97: Současný pohled z povrchu destrukce klenby sklepa sektoru C k severu (srov. obr. 96). Vlevo nad klenbou sz. roh místnosti ve vyvýšeném přízemí, se špaletou průchodu do sektoru D. Dole je patrný způsob založení zdi s průchodem (srov. obr. 98). Dole uprostřed otvor obnažující vrchol průchodu mezi sklepy (snímek Václav Tutr, 2006).

Obr. 98: Staticky problematické založení (dole) zdi v přízemí mezi sektory C a D (západní špaleta průchodu) na pouhou rovnatinu z malty a kamenné drtě ve cviklu rubů kleneb sklepů (srov. obr. 97). Vlevo je patrná hlíněná vrstva podlahy v sektoru C (snímek autor, 2012).

Obr. 99: Vyvýšené přízemí sektoru D, pohled k východu, ke klenební příložce. V popředí v suti nalezené kamenické prvky – vpravo dva kusy žebra, směrem doleva následují část přípory s konzolou, polygonální hlavice a abakus (snímek ARÚ Praha, asi 1974).

Obr. 100: Vyvýšené přízemí sektoru D, pohled k východu, po odstranění suti až na úroveň podlahy (srov. obr. 99). Vlevo část klenby, jež se vcelku sesula do sektoru E (snímek ARÚ Praha, asi 1975).

Obr. 101: Vytvářené přízemí
sektoru D, pohled k jv.,
s hroutícím se průchodem do
sektoru C (snímek ARÚ Praha,
asi 1975–1976).

Obr. 102: Vytvářené přízemí
sektoru D, zbytky západní stěny
se zřícenou špaletou vstupu
z nádvoří (vlevo), vpravo část
klenby (srov. obr. 100), jež se
vcelku sesula do sektoru E
(snímek ARÚ Praha, asi 1975).

Obr. 103: Vytvářené přízemí
sektoru D, pohled k jihu až jv.
(vlevo část neodstraněné sutě).
Průchod do sektoru C, vpravo
schody ke vstupu z nádvoří
(snímek z archivu autora, asi
1974).

Obr. 104: Vyvýšené přízemí sektoru D, pohled do jz. kouta, vpravo vchod z nádvoří (snímek z archivu autora, asi 1974).

Obr. 105: Vyvýšené přízemí sektoru D, detail vstupu z nádvoří se schody, vlevo odkládací nika ve stěně. Vpravo sesutá špaleta vstupu, v pozadí suť v nádvoří (snímek z archivu autora, asi 1974).

Obr. 106: Vyvýšené přízemí sektoru D, pohled z nádvoří (z povrchu dosud neodstraněné sutě) na vchod. Nároží pravé špalety z lomového kamene (nahore uprostřed), pod nímž je patrně otvor dřevěného nosníku pavlače, se záhy na to zřítilo. Dole záklenky vstupů do sklepů (snímek ARÚ Praha, asi 1974).

Obr. 107: Vyvýšené přízemí sektoru D, současný stav vstupu se schodištěm z nádvoří v pohledu od severu. Pod ním (na snímku zcela dole) otvor na místě průduchu ze sklepa (snímek autor, 2007).

VÝCHODNÍ KŘÍDLO

Na severovýchodní místnost hlavní části paláce navazuje východní křídlo, s podstatně odlišným uspořádáním. V přízemí, které se v rozsahu obvodových zdí převážně dochovalo, bylo od začátku rozděleno do tří přibližně stejně velkých místností s trámovými stropy. Protože zde nebyly sklepy, odpovídala výšková úroveň jejich podlah zhruba úrovni nádvoří, které poněkud stoupalo severním směrem. Místnosti původně byly jen necelé 3 m vysoké a teprve dodatečně je v nestejně míře prohloubili asi o 100–120 cm. Přitom došlo k obnažení základových partií zdiva nádvorních a dělicích zdí, a tím také k narušení jejich statiky. Dělení křídla nerespektovalo tři uvedená původní okénka v obvodové hradbě – dvě se ocitla v jižní (E) a jedno ve střední místnosti (F). Asi 140 cm silná nádvorní zeď byla stavěna od zmíněné spáry na jihu v podstatě jednotně, v celé délce, tedy až k severní části obvodové hradby.⁹⁰⁾ Místy patrně „šmorce“ prozrazují, že při stavbě nádvorní zdi se stanovila poloha kolmých dělicích zdí, které se k vnitřnímu líci obvodové hradby opět připojily následně.⁹¹⁾ Všechny tři místnosti si byly vzájemně podobné také uspořádáním příslušného úseku nádvorní zdi. V ní najdeme vždy jedno okénko a vstup severně od něj, s klenutými nikami. I když neznáme podobu zaniklých tesaných ostění těchto otvorů, je zřejmý jeden rozdíl. Vstup do severní místnosti, poněkud větší než ostatní vchody, není jako u předešlých prostor až těsně při jejím severozápadním koutě, ale zhruba uprostřed stěny. Zjevně to souviselo se sousedstvím obvodové hradby. Dveře severní a střední místnosti bylo možno zajišťovat závorou, zasouvanou na severní straně do masy zdiva (pochva vchodu střední místnosti v důsledku destrukce a následné rekonstrukce zdiva zanikla).

Kromě okének z nádvoří pronikalo do dvou z místností ještě sporé světlo již zmíněnými třemi okénky v hradbě, střední z nich však bylo v neznámé době zazděno. V dělicích zdech mezi místnostmi průchody nebyly. Stropní trámy probíhaly v severojižním směru. Do jejich úrovně (respektive ještě zhruba o 150 cm výš) se však dochovala pouze jižní ze zdí, zatímco severní až na zbytek při podlaze zanikla. Otvory v jižní zdi nasvědčují tomu, že se v nich stropní trámy obou vzájemně sousedících místností svými konci zcela, nebo bezmála dotýkaly.⁹²⁾ V severní místnosti byly stropní trámy druhotně zasekány do obvodové hradby, jejich lůžka však spolu s lícem zdiva až na jedinou výjimku zanikla. Vzhledem k téměř úplnému zániku severní zdi předešlé, jižní (klenuté) části paláce (prostoru D) nevíme, jakým způsobem strop navazoval na ni (obr. 122 a 123). Žádné další stavební detaily se ve východním křídle nedochovaly. Výjimkou je negativ přibližně svislého dřevěného prvku (zběžně opracovaný hranol o straně cca 25 cm) v obvodové hradbě v jižní ze tří místností (při jv., již ve středověku upravovaném koutě), který měl podle všeho jen pomocnou konstrukční funkci. Druhotně vznikl nepravidelně mírně předstupující líc nad ním (obr. 124 a 125). Podobně je pozoruhodný nepravidelný, znatelně konkávní líc v severní části sektoru F mezi vchodem z kuchyně a hradbou, který by mohl být stopou nějakého zaniklého prvku, napevno umístěného (obr. 142). Zdivo stěn, především v sektoru E, popraskalo a zbarvilo se do červena požárem zřícených dřevěných konstrukcí.

Obvodové zdi východního křídla (včetně hradby) přesahují jen místy úroveň podlah 1. patra. Největší vypovídací hodnotu z celého 1. patra má jižní místnost sektoru E. Její podlaha byla asi o 1 m výš než podlaha na jihu sousedící klenuté prostory vyvýšeného přízemí D. Vzájemné spojení těchto prostor průchodem je zcela nepravděpodobné. Stejně tak průchod chyběl v severní zdi místnosti. Proto byl jediný vstup stejně jako v přízemí v nádvorní zdi, jen několik centimetrů od severozápadního kouta prostory, takřka přímo nad vchodem do přízemí, jak doložil při výzkumu nalezený fragment severní špalety. Vstup vedl ze zmíněné pavlače uložené na dřevěných nosnících, která probíhala na nádvorní straně. Jižně od vchodu, nad přízemním okénkem, se našla v úrovni podlahy další špaleta. Protože možnost druhého vchodu není pravděpodobná, lze uvažovat o hluboké nise většího okna, bez postranních sedátek. Nelze však zcela vyloučit opačné pořadí těchto otvorů. Podle doložené výše severní stěny bez stop koutových konzol či přípor a umístění vchodu z nádvoří v samotném rohu byla místnost stejně jako přízemí plochostropá, její výšku ale nelze přímo stanovit. Žádné detaily z její vnitřní výbavy neznáme. Absence jakýchkoli otisků nasvědčuje tomu, že místnost nebyla zateplena dřevěným obkladem stěn. Nelze však vyloučit zánik těchto stop v důsledku požáru a koroze, jimiž jsou obvodové zdi místnosti silně postiženy.

Blíže uspořádání této části východního křídla v rozsahu sektoru E naznačuje skladba destrukce v přízemí. Ve výšce asi 250 cm nad podlahou, na níž na zbytcích dlažby z pískovcových desek ležela velmi mocná vrstva požáru zřícených dřevěných konstrukcí,⁹³⁾ bylo ze sutí vyzdvíženo množství dílců hranolových, na hraně okosených klenebních žeber a především tři různě zdobené hlavice – jedna se vstřícně uspořádanými stylizovanými listy, druhá s realisticky vyvedenými lipovými listy a květem a třetí s úponkem vinné révy. Zhruba ve stejné výškové úrovni se v destrukci našel také svorník s výběhy čtyř stejných žeber, zdobený akantovým věncem.⁹⁴⁾ Kromě výzdoby je pozoruhodné rovněž detailní provedení těchto prvků. Dvě z uvedených hlavíc jsou zjevně meziklenební a jedna koutová. To by nasvědčovalo zřícení žebrové klenby o dvou polích, takové řešení si však můžeme vzhledem k bezmála čtvercovému půdorysu místnosti stěží

představit. Naopak jedinému poli napovídá nález pouze jednoho svorníku, v němž se žebra křížila mírně nakoso. Podstatně výš, v horní části destrukce stejné místnosti se našla válcová přípora, jejíž kuželovité zakončení zdobí reliéfy patrně dubových listů, dále se objevil trojdílný náběžník a nezdobená kalichovitá hlavice. Tyto prvky můžeme spojit s uvedenou prostorou D v prvním patře v jižním sousedství, jež se podle toho zřejmě sesunula teprve s delším časovým odstupem. Navazujeme tak na výše zmíněný názor, že destrukce jihovýchodní části paláce probíhala severním směrem. Takovýto způsob destrukce byl zřejmě ovlivněn zejména nepříliš silnou severní zdí klenutého traktu D, která neměla opěrné prvky. Zřítla se s přispěním předešlého snížení podlahy v sousední místnosti pod základovou spáru a v důsledku zániku stropních konstrukcí tohoto traktu požárem.

Tato nejpravděpodobnější rekonstrukce destrukčního procesu žebrově klenutých prostor patra v rozsahu sektorů C, D a E, rozbor typologie zde nalezených klenebních prvků a zjištění, že v jiných částech hradu se žebrově klenby nenacházely (srov. též níže), vede k pozoruhodnému závěru: Máme-li z těchto prostor čtyři meziklenební hlavice (1. se vstřícnými listy, 2. s révovým úponkem, 3. hladkou polygonální a 4. hladkou oblou), tři meziklenební polopřípory (dvě se spodním prstencem a jednu se třemi lístky) a čtyři meziklenební abaky (zjištěné v úpickém muzeu), musel být nad všemi třemi sektory jediný velký prostor, klenutý třemi poli křížové žebrově klenby (srov. obr. 203–205).

Nálezovou situaci s klenebními prvky uloženými ve dvou výškových úrovních lze nejspíš vyložit tak, že nejprve se zřítla klenba v sektoru E, snad již v přímém důsledku likvidace hradu v roce 1447, když shořely stropy nižších podlaží, a teprve po určité době se k severu sesuly klenby sektorů C a D. Budeme-li předpokládat, že velký sál s žebrovými klenbami měl jednotnou úroveň podlahy (lze si však představit i výškové rozrůznění), byla plochostropá místnost v 1. patře sektoru E poměrně nízká.

Na vnější straně nádvoří zdi se před pojednávanou místností sektoru E našla monolitická kamenná deska s dvojicí horních částí lomených kružbových okének, která byla zamřížovaná, mezi nimiž byl vyryt jednoduchý motiv třmene (délka spodní vodorovné části třmene 14 cm). Deska zřejmě byla součástí většího okenního ostění, snad lomeného, osazeného ve fasádě v 1. (souviselo s uvedeným zbytkem špalety?) nebo 2. patře (obr. 206/1).⁹⁵⁾

Destrukční zával obou zbylých přízemních místností východního křídla již prvky žebrových kleneb neobsahoval, objevily se jen části ostění otvorů z nádvoří zdi 1. patra (obr. 127). Prostory v patrech tedy byly plochostropé, jak také napovíděly výrazné stopy požáru.⁹⁶⁾ Poloha vstupu a předpokládaného okénka na nádvoří straně střední místnosti 1. patra není doložena. Vstup do severní z místností byl v jejím jihozápadním rohu, nad přízemním okénkem, okénko patrně nad vstupem. Blízko obvodové hradby je v nádvoří zdi severní místnosti sektoru F v 1. patře hluboká pravoúhlá nika (obr. 141).

Obr. 108: Východní křídlo a sv. část hradu s prostorem nádvoří v pohledu od jz. (snímek z archivu autora, asi 1975).

Obr. 109: Východní křídlo a část prostoru nádvoří (vlevo) v pohledu od jihu (snímek z archivu autora, asi 1975).

Obr. 110: Téměř shodný záběr (srov. obr. 109), natočený k sv. (snímek ARÚ Praha, asi 1975)

Obr. 111: Pohled na sektor E, ještě téměř zaplněný sutí, od jz. Vlevo „sutová stěna“ v nádvoří (snímek Jan Dobiáš, asi 1975).

Obr. 112: Horní část nádvorní fasády sektoru E, se špaletami otvorů v 1. patře. Dole o zeď opřený záklenek sdruženého okna se symbolem třmenu (srov. obr. 206/1; snímek ARÚ Praha, asi 1976).

Obr. 113: Detail předešlého snímku (srov. obr. 112) se vstupními a okenními otvory obou podlaží a záklenkem se symbolem třmenu (snímek z archivu autora, asi 1976).

Obr. 114: Nádvoří průčelí východního křídla, zcela uvolněné ze závalu nádvoří. Vpravo v popředí zídka nad sestupem ke sklepům (snímek z archivu autora, asi 1977).

Obr. 115: Nádvoří průčelí východního křídla po začistění plochy nádvoří na valounovou dlažbu. Oproti předešlému snímku (srov. obr. 114) došlo k destrukci záklenku severní místnosti sektoru F a některých dalších partií zdiva (snímek z archivu ÚP NPÚ, asi 1981).

Obr. 116: Nádvorní průčelí východního křídla v pohledu od brány (srov. obr. 114 a 115), vlevo v pozadí kuchyně (snímek autor, 2008).

Obr. 117: Východní stěna přízemí sektoru E v průběhu archeologického výzkumu (srov. obr. 122). Vlevo zatím ponechaný blok závalu (snímek ARÚ Praha, asi 1978–1979).

Obr. 118: Přízemní místnost sektoru E (srov. obr. 117), detailní pohled na výzkum vrstvy se spálenými dřevy nad úrovní podlahy (snímek ARÚ Praha, asi 1979).

Obr. 119: Protější záběr (srov. obr. 118), od východu. V pozadí nádvoří zeď prostory (snímek z archivu autora, asi 1979).

Obr. 120: Severní stěna přízemí sektoru E po dosažení úrovně se spálenými dřevy (snímek z archivu autora, asi 1979).

Obr. 121: Přízemí sektoru E v pohledu k severu, na dělicí zeď s otvory trámového stropu (srov. obr. 120). Vlevo vchod z nádvoří (snímek autor, 2007).

Obr. 122: Přizemí sektoru E v pohledu k jihovýchodu. V pozadí vyvýšené přízemí sektorů D a C (snímek Václav Tutr, 2006).

Obr. 123: Přizemí sektoru E v pohledu k jihozápadu. Vpravo nádvoří zeď, vlevo vyvýšené přízemí sektoru D. Stupeň mezi místnostmi není tvořen originálním lícem, ale jen novodobou rovnaninou z kamene přibližně na jeho místě (snímek autor, 2008).

Obr. 124: Detail jihovýchodního rohu místnosti sektoru E. V pozadí fragment originálního líce jižní zdi prostory, před něj předstupuje druhotná vysprávka (?) hradby. Vlevo dole svislý negativ dřevěné výztuže (snímek autor, 2012).

Obr. 125: Pohled shora na negativ svislého dřevěného prvku (srov. obr. 124) za druhotným lícem hradby (snímek autor, 2012).

Obr. 126: Pohled na nádvorní fasádu sektoru F. Vlevo nahoře stojka ostění vchodu do severní místnosti 1. patra (snímek z archivu autora, asi 1977).

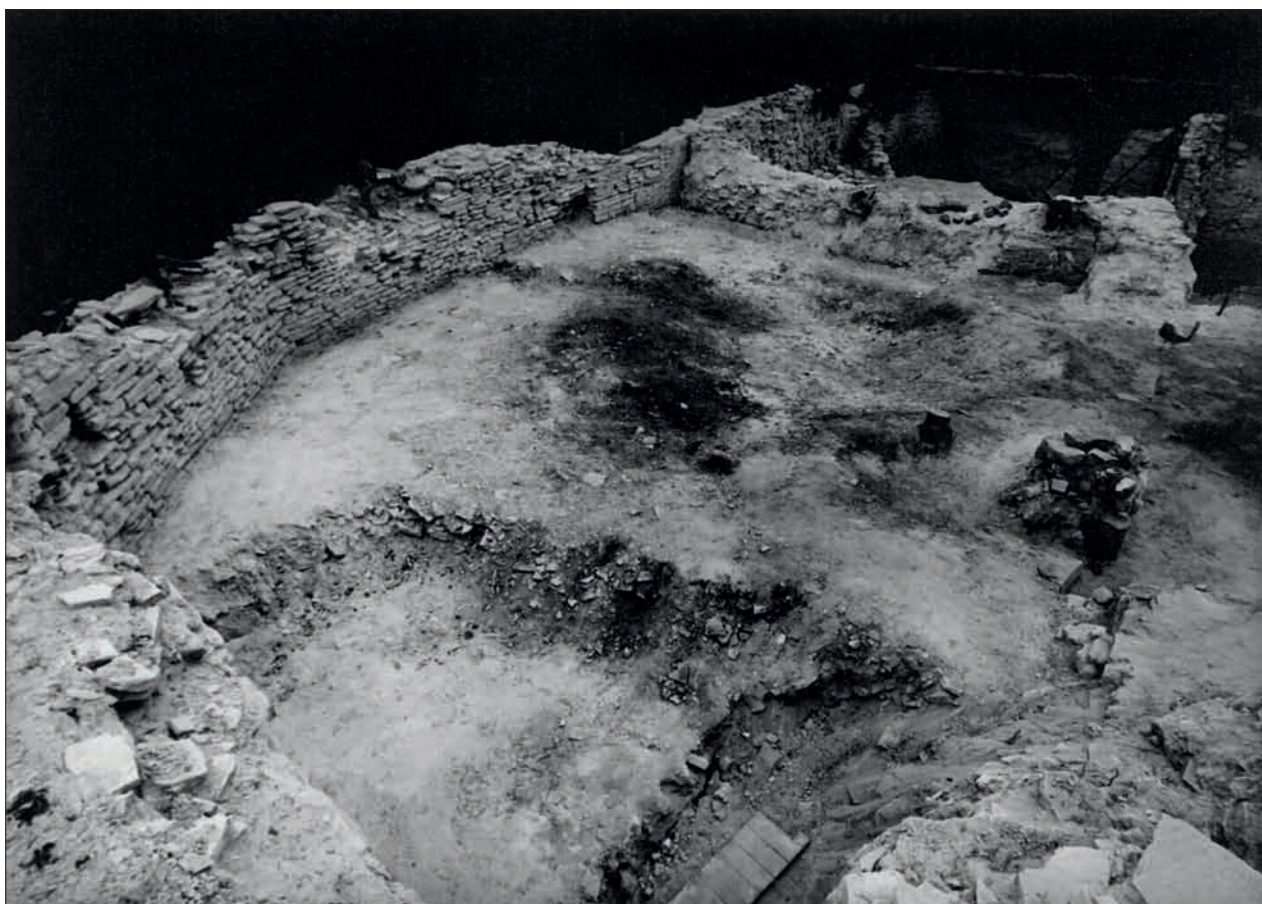
Obr. 127: Detail předešlého záběru (snímek z archivu autora, asi 1977).

Obr. 128: Pohled na nádvorní fasádu sektoru F v pozdějším období – objevují se statické poruchy, rozpadá se vchod do přizemí, ostění vstupu do 1. patra zaniklo (snímek z archivu NPÚ, asi 1978).

Obr. 129: Pohled z prostoru nádvoří, ještě zaplněného sutí, směrem k sv. části sektoru F. Uprostřed relikt vstupu do severní místnosti 1. patra s pravou stojkou ostění (srov. obr. 127); snímek z archivu autora, asi 1975).

Obr. 130: Celkový pohled na plochu sektoru F od sz. na počátku jeho výzkumu (snímek ARÚ Praha, asi 1975).

Obr. 131: Jižní místnost sektoru F koncem výzkumu, pohled k východu. Vlevo zbytky dělicí zdi, jejíž otisk je velmi dobře patrný na lici obvodové hradby v pozadí (snímek z archivu autora, asi 1981).

Obr. 132: Pohled na jižní stěnu jižní místnosti sektoru F, s vodorovnou řadou otvorů po trémovém stropu. V popředí zbytky dělicí zdi (snímek z archivu autora, asi 1981).

Obr. 133: Stejný, ale současný záběr (srov. obr. 132), bez dělicí zdi (snímek autor, 2006).

Obr. 134: Jižní místnost sektoru F, pohled k západu, na nádvoří zedř. V popředí vlevo ještě neprozkoumaný blok výplně prostoru, vpravo zbytky dělicí zdi (snímek z archivu autora, asi 1981).

Obr. 135: Pohled k jihozápadnímu rohu jižní místnosti sektoru F (srov. obr. 134). Dole dobře patrné základové partie zdiva, vpravo vchod z nádvoří (snímek autor, 2009).

Obr. 136: Pohled z jižní místnosti sektoru F k sz. (srov. obr. 134). V popředí zbytky dělicí zdi (snímek z archivu autora, asi 1981).

Obr. 137: Pohled k severozápadnímu rohu jižní místnosti sektoru F (srov. obr. 136). Uprostřed zbytky dělicí zdi, vlevo fragment špalety vchodu z nádvoří (snímek autor, 2006).

Obr. 138: Severní místnost sektoru F, pohled k západu, směrem ke kuchyni. Vpravo ještě neprozkoumaná vrstva závalu, vlevo dělicí zeď. V úrovni 1. patra vpravo odkládací nika (snímek z archivu autora, asi 1981).

Obr. 139: Téměř stejný pohled (srov. obr. 138), po prozkoumání zbytku sutě (objevilo se tak základové zdivo) a zřízení záklenku okénka (snímek z archivu autora, asi 1982–1983).

Obr. 140: Severní místnost sektoru F, pohled k jihozápadnímu rohu (srov. obr. 138 a 139). Vlevo zbytek dělicí zdi, uprostřed deprese na místě okénka, vpravo vchod do kuchyně (snímek autor, 2009).

Obr. 141: Detail fragmentu nápadně hluboké odkládací niky (srov. obr. 138 a 139) v nádvorní zdi 1. patra nad severní místností sektoru F (snímek autor, 2006).

Obr. 142: Šikmý pohled od jihovýchodu na úsek zdi mezi vchodem ze severní místnosti sektoru F do kuchyně (špaleta v popředí) a obvodovou hradbou (v pozadí). Konkávní prohnutí líce, rozdíly v jeho struktuře a některé další anomálie (srov. též obr. 138 a 139) prozrazují složitější nálezovou situaci, kterou však dnes nelze spolehlivě vyhodnotit (snímek autor, 2012).

Obr. 143: Detail sz. rohu severní místnosti sektoru F v počáteční fázi výzkumu. Zdivo v úrovni 1. patra, vlevo odkládací nika (snímek ARÚ Praha, asi 1980).

Obr. 144: Líc obvodové hradby v severní místnosti sektoru F, s provizorně zajištěnou jízvou v úrovni druhotně vysekaných lůžek pro stropní trámy. Vpravo zbytek dělicí zdi (snímek ARÚ Praha, asi 1982–1983).

Obr. 145: Nádvorní průčelí západního křídla, vlevo proluka brány (snímek Václav Tutr, 2006).

ZÁPADNÍ KŘÍDLO

Západní křídlo je v půdorysu oproti předešlým podstatně užší. Nádvorní zeď, o něco tenčí než stejná zeď východního křídla, dosud stojí včetně části 1. patra, v sousedství věže však naopak kromě nejspodnější části zanikla. Obvodová hradba zde přesahuje výšku 5,5 m, blíže k věži je však opět podstatně nižší. Stopy proměn stavby, patrně zejména na vnitřním líci nádvorní zdi, lze nejspíše vyložit tak, že nejstarší je její střední část, která měla jedno okénko a vchod jižně od něj, na samonosné lešení, které se na jiné stavbě hradu neprojevuje, byly používány kulatiny. Objekt byl patrně nízký, přízemní, jeho přesnější půdorysný rozsah však nelze stanovit.

Nemůžeme také doložit, za jak dlouho došlo k podstatné změně. Oba uvedené otvory při ní byly zazděny a zeď na severu prodloužena až k věži. Otvory po lešení jsou zde hranolové. Nový, dochovaný vstup severně od původního je vyšší, se segmentově sklenutými špaletami. Dvě lomená okénka s tesaným ostěním byla oproti staršímu okénku umístěna do poněkud vyšší úrovně. V nedotčené podobě se dochovalo jen severní z nich, s drážkou pro zasklení. Jde o jediné okénko na celém hradě, které nepřišlo o ostění. Druhé okénko bylo identické, po uvolnění průčelí ze suti mu chyběla jen pravá stojka, později však až na parapetní díl zmizelo. Další vchod, dochovaný jen zčásti, se otvíral blízko věže. Ani jeden z vchodů nebyl zajišťován závorou zasouvanou do masy zdiva. Všechna dveřní ostění zanikla. Přízemí mělo plochý strop, jehož trámy byly kladeny zároveň se stavbou vyšší úrovně nádvorní zdi, v celé její dochované délce, ale druhotně vložené do obvodové hradby. Podlahu tvořila pěchovaná kamenná drť.

Tři z trámů zároveň sloužily jako nosníky krátké pavlače, která umožňovala přístup ke vchodu do patra. K pavlači muselo stoupat dřevěné schodiště od severu. Další vstupní otvor stejného podlaží, opět již bez ostění, se ve zlomku dochoval v jižní části nádvorní zdi. Způsob přístupu k němu z nádvoří dnes již nelze stanovit. Okenní otvory patra směrem do nádvoří, jejichž existenci musíme předpokládat, zanikla spolu s okolním zdivem beze stopy. Obě podlaží nebyla uvnitř podle absence stop dělena zdmi, ale zřejmě jen lehkými, snad hrázděnými příčkami. Nejasná je poloha severní obvodové zdi budovy. Existenci této zdi předpokládáme vzhledem k sousedství věže a oblého tvaru jejího pláště. Každopádně se západní křídlo dotýkalo věže minimálně svým severovýchodním nárožím. Detaily prozrazující způsoby využívání stavby nebyly zjištěny, kromě kachlů kamen.

V následující vývojové fázi západního křídla vznikl mírně zahluubený sklep, který zrušil jižní část přízemí. Kamenná valená klenba sklepa přefala výklenek jižního okénka nádvorní fasády a vytvořila pod stropem nízký nevyužitelný prostor (příslušná část stropu ale mohla být zároveň odstraněna). Na místě zazděného nejstaršího vchodu křídla bylo proraženo sklepní okénko. Do sklepa se vstupovalo dochovaným lomeným portálekem, který je součástí zároveň nově vystavěného úseku nádvorní zdi. Předtím snad zeď probíhala přímo a od východu přiléhala ke konci záhybu hradby, tvořícího severní stěnu brány. Portálek sklepa byl kvůli lepší funkci natočen šikmo, a proto přímou část průčelí nad ním vynášel segmentový pas, osazený svým jižním koncem v hranolovém pilířku s odkládací nikou, postaveném za tím účelem.⁹⁷⁾ Je pravděpodobné, že západní křídlo bylo pouze jednopatrové a vzhledem k exponované poloze při průchozím úseku parkánu mezi dvěma branami příliš nepřevyšovalo obvodovou hradbu.

Obr. 146: Pohled z jižní části nádvoří na západní křídlo, jehož průčelí ještě není v severní části obnaženo. Vlevo severní stěna brány, zatím v intaktním stavu (snímek z archivu autora, asi 1976).

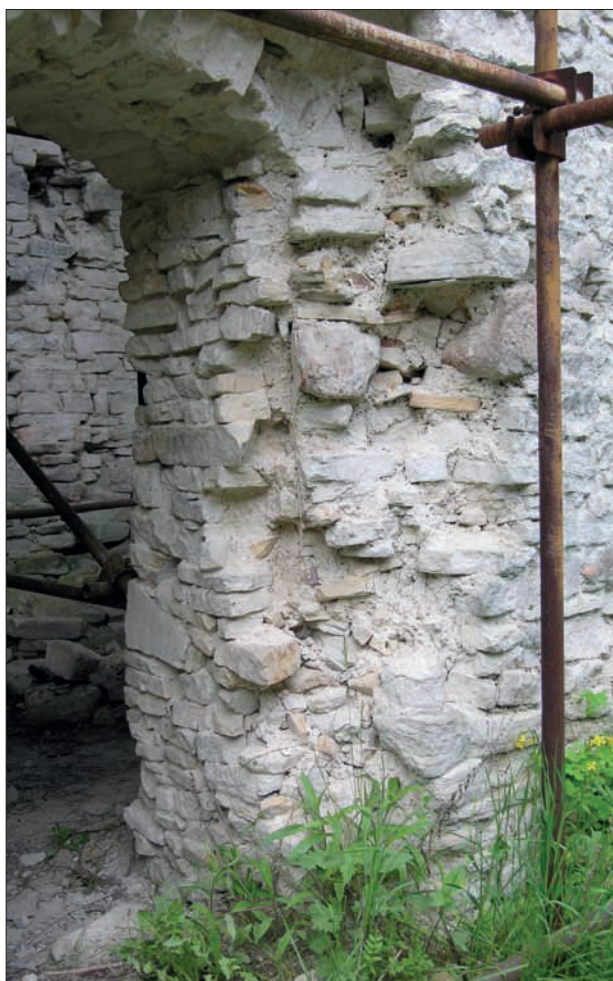

Obr. 147: Nádvoří průčelí západního křídla v pohledu od sv. Část zdi 1. patra nad lomeným okénkem vpravo, která se později zřítla, je zajištěna šikmými vzpěrami. V popředí sklad kamene v prostoru nádvoří, s nímž se počítalo na opravy. Záklenek nad vstupem do sklepa (v pozadí, srov. obr. 146) již neexistuje (snímek z archivu NPÚ ÚP, asi 1980).

Obr. 148: Nádvoří průčelí západního křídla, detail střední části se svislou spárou (uprostřed, upřesněno šipkou), jež je stopou staršího vchodu, vlevo okénko ze sklepa (snímek autor, 2006).

Obr. 149: Pohled z nádvoří na pravou stranu vchodu do přízemí západního křídla. Vpravo od negativu stojky ostění vystupuje fragment špalety staršího okénka. Vpravo detail stejné situace, na obnažené části špalety okénka se dochovaly zbytky původní omítky (snímky autor, 2006).

Obr. 150: Detail jižního okénka nádvořího průčelí západního křídla (srov. obr. 146). Z ostění dnes zbývá jen parapetní díl (snímek Dana Einhornová, asi 1979).

Obr. 151: Intaktně dochované severní okénko nádvořího průčelí západního křídla (snímek autor, 2012).

Obr. 152: Pohled na jihovýchodní část západního křídla. Vpravo vchod do sklepa, vlevo obnažené jádro zdiva na místě zaniklé severní stěny brány (srov. obr. 146). Uprostřed fragment pilířku, jenž byl na spáru přisazen k zakončení hradby, které tvořilo stěnu brány. Pilířek je založen do nižší úrovně než hradba (snímek autor, 2006).

Obr. 153: Vchod do sklepa západního křídla, portálek s náznakem „oslího hřbetu“ (který však nemá datační význam) a druhotně upravenými stojkami. Vlevo od portálu pilířek s odkládací nikou, segmentový záklenek nad vchodem se již zřítíl. Valounová dlažba nádvoří ještě není odkryta (snímek z archivu autora, asi 1980).

Obr. 154: Pohled od jv. na západní křídlo. Uprostřed jižní vchod do 1. patra, zcela vlevo severní stěna brány (snímek z archivu autora, 1973–1974).

Obr. 155: Pohled od jihu na západní křídlo. V popředí obnažená horní část severní stěny brány (snímek z archivu autora, asi 1973).

Obr. 156: Jižní část interiéru 1. patra západního křídla (nad sklepem) v pohledu z povrchu sutě v nádvoří (od východu). V nádvoří zdi zbytky dvou vstupů do patra, v obvodové hradbě dodatečné kapsy po stropních trámech přízemí (snímek z archivu autora, asi 1973).

Obr. 157: Pohled od severu do interiéru západního křídla. Sut' nad klenbou sklepa ještě není zcela odstraněna (srov. obr. 156). V pozadí prostor brány, který se teprve začíná odhalovat (snímek z archivu autora, asi 1973).

Obr. 158: Pohled od severu do interiéru západního křídla. Část nádvorní zdi (srov. obr. 147) je vzepřena (snímek z archivu autora, asi 1980).

Obr. 159: Vnitřek západního křídla v pohledu k jihu. Uprostřed stěna a vrchol klenby druhotně vestavěného sklepa, vpravo otvory po stropních trámech, druhotně vložených do hrabdy (snímek autor, 2006).

Obr. 160: Vnitřní strana nádvoří zdi západního křídla s vchodem a severním okénkem. Mezi nimi svíslá stavební spára, vpravo od geodetické latě nároží špalety zazděného okénka (srov. obr. 149) starší fáze (snímek Václav Tutr, 2006).

Obr. 161: Vnitřek sklepa západního křídla, pohled k jihu. Vpravo od portálu výklenek pro otevřené dveře (snímek autor, 2006).

KUCHYNĚ A TZV. KOVÁRNA

Kuchyni najdeme v severní části dispozice, mezi věží a východním křídlem. Na opačné, vnější straně hradby byl ve výrazně vyvýšené úrovni terénu vystavěn čtyřúhelný objekt s asi 1 m silnými obvodovými zdmi, na východní straně vybavený drobným otvorem (patrně průduchem) nízko nad podlahou a v západní stěně odkládacím výklenkem. Uprostřed se našly zbytky topeniště.⁹⁸⁾ Boční zdi objektu, dochované jen nízko nad dnešní úroveň parkánu, přiléhají k hradbě na spáru, zároveň jsou však vnitřními líci provázány s valenou klenbou poněkud nepravidelného profilu, která zasahovala minimálně do poloviny tloušťky hradby, ale zřejmě jí zcela neprocházela. Vznikl tak hluboký výklenek ve vnější části hradby, který zvětšoval plošnou výměru přístavku. Podobu zastřešení přístavku neznáme, musel však být uzpůsoben pro odvod kouře ze zjištěného topeniště, ať již sloužilo jakémukoli provozu. Objekt byl v průběhu archeologického výzkumu pracovním označen jako kovárna nebo zbrojářská dílna.

Západní stěna výklenku přístavku odpovídá v půdorysu takřka přesně svislé spáře v masě obvodové hradby, kterou můžeme vidět díky zániku části jejího vnitřního líce asi 200 cm východně od pláště věže (obr. 168). Zdivo dál na východ od této spáry je evidentně druhotné. Spára zřejmě udává polohu otvoru do přístavku, snad s armovaným nárožím, nebo jen souvisí s postupem při zřizování jeho výklenku. Do přístavku se nejspíše vcházelo pouze zevnitř hradu, dochovaným, dnes jen částečně viditelným portálkem, kvůli němuž museli udělat druhotné zkosení v líci nádvorní zdi východního křídla, která zde na hradbu navazovala (obr. 173).⁹⁹⁾ Z portálku zůstala obnažena jen část prahu a levé stojky, která má nad pravouhlo dolní částí okosenou hranu (obr. 174). Značné vyvýšení prahu portálku odpovídá vyvýšení interiéru tzv. kovárny. Toto poněkud „nepohodlné“ umístění vstupu zřejmě umožnilo lepší využití jak prostoru mezi věží a východním křídlem, tak výklenku na opačné straně hradby. Je totiž pravděpodobné, že celá náročná přestavba byla vyvolána především nedostatkem místa uvnitř stísněného hradu, respektive potřebou zřídit provozní objekty, které dosud chyběly, nebo svou podobou a umístěním již nevyhovovaly.¹⁰⁰⁾

Nálezy archeologického výzkumu prozatím nedovolují jednoznačně rozhodnout, zda topeniště zjištěné v přístavku nasvědčuje spíše existenci kuchyně, kovárny nebo jiného provozu.¹⁰¹⁾ Stejně je tomu s výkladem nálezů staršího topeniště na vnitřní straně hradby (srov. níže) a s otázkou, zda obě topeniště alespoň po určitou dobu fungovala zároveň. Pravděpodobnější je však existence kuchyně uvnitř hradu.

Při úvahách o stáří a účelu přístavku je důležité jeho založení přibližně o 1,5 m výš než věže, nádvorní zdi východního křídla a patrně také obvodové hradby, k níž přístavek přiléhá. Toto vyvýšení je spolehlivě doloženo charakterem dnes obnaženého základového zdiva přístavku. Někdy před vznikem objektu byl tedy terén v parkánu, který zde dosahoval až 8 m šířky, výrazně vyvýšen druhotnou navázkou, jejíž smysl nám zatím uniká.¹⁰²⁾ Tento způsob založení je vedle konstrukčního vztahu zdiva a zaklenutí přístavku k hradbě v rozporu s názorem, že přístavek je původní součástí stavby hradu, s funkcí první kuchyně.¹⁰³⁾ Není ostatně pravděpodobné, že by takto od počátku, kdy uvnitř hradby nebyl nedostatek místa, přistou-

pil stavebník k výraznému oslabení pevnosti obvodové hradby na nejexponovanější straně z hlediska obrany (navíc kvůli zřízení kuchyně!), zjevně šlo o druhotné a dočasné řešení, vynucené zvláštními okolnostmi.

Funkce přístavku skončila nejpozději v souvislosti se vznikem další vývojové fáze kuchyně na vnitřní straně hradby, jejíž existenci neklamně dosvědčuje nález topeniště ve vyšší stratigrafické úrovni a vzácně dochované stavební uspořádání, pro kuchyně charakteristické. V prostoru mezi věží a koncovou místností východního křídla byly postaveny čtyři koutové pilíře (cca 60×60 cm), nahoře spojené segmentovými pasy. Severovýchodní z pilířů takřka zcela zakryl, a tak zrušil vstup do přístavku. Pasy s pomocí přechodových trompů nesly osmiboký, směrem vzhůru se zužující dymník, zakončený komínem. Z jeho torza se nejlépe dochovala severní část. Směrem do nádvoří se kuchyně otvírala nejspíše okenním otvorem se segmentovým záklenkem a vchodem umístěným v sousedství tělesa věže (šířka cca 130 cm), jejichž bližší uspořádání však neznáme, stejně jako přesný způsob přístupu z nádvoří. Ve dvou ze tří dosud stojících pilířů (jz. pilíř zanikl zřejmě zároveň s destrukcí věže) se dochovaly odkládací výklenky. Po výstavbě kuchyně se v jejím interiéru ocitl závorou vybavený vchod do severní místnosti sektoru F, která se tím stala vedlejší prostorou kuchyňského provozu. Jihovýchodní pilíř jen těsně mívá nádvorní okénko této místnosti.¹⁰⁴⁾ Architektura kuchyně přitom nebyla jen přisazena k vnitřnímu líci hradby, ale v obou podlažích došlo k jeho úpravám, které ještě více setřely předešlý stav. Čtyři větší, do vodorovné linie uspořádané kapsy v úrovni 1. patra, kde byl líc hradby v rozsahu přístavby kuchyně přezděn a napřímen, jsou nejspíše stopou existence nestejně hluboko zazděných trámů, které vyztužovaly konstrukci dymníku, nesoucí na vnitřním líci otisky bednění. Podlahu kuchyně tvořila kamenná drť prolitá maltou, na níž, v kontaktu s lícem hradby, stálo zděné otevřené topeniště (2×2,2 m). Dvacet centimetrů pod touto podlahou byl zjištěn starší povrch, tvořený částečně pískovcovými deskami a zčásti říčními valouny, v dolní úrovni stávajícího topeniště byly rozpoznány zbytky staršího ohniště. Jak jsme již uvedli, uvažuje se o starší fázi kuchyně.¹⁰⁵⁾

Ještě v době existence hradu nejen skončila původní funkce přístavku, ale byla také stržena jeho klenba a obvodové zdi sníženy zhruba do úrovně klenebních patek. Tehdy byl také zpětně zazděn velký výklenek v interiéru přístavku, druhotně vylámaný ve hmotě hradby. Obnovený líc tak opět získal podobu, jakou měl před výstavbou objektu. Přesný důvod snížení přístavku nemůžeme prokázat, patrně však přímo souvisí s dalším opatřením, jež dosud unikalo pozornosti. Na zaměření hradu pořízeném v průběhu jeho odkrývání v roce 1979 (obr. 26) je zachycen krátký úsek téměř 1,5 m silné zdi mezi věží a přístavkem, přiložený k vnějšímu líci obvodové hradby. Jen ojedinělé fotografické snímky zachytily, že zeď sahala až k dochované koruně hradby a přecházela také na korunu zbytku západní zdi přístavku (obr. 176–178). Proto nelze vyloučit, že pokračovala také dovnitř přístavku, aniž by to bylo vnutí, jež jej vyplňovala, při jejím vyklízení zaregistrováno. O způsobu a výškové úrovni založení této zdi v parkánu nic nevíme. Silně rozrušená konstrukce, zbavená opory suti, se zřejmě zřítíla dříve, než mohla být blíže zdokumentována.

Úkolem této „příložky“ jistě nebylo posílit statiku mohutné obvodové hradby; když příložka zmizela, objevil se pod ní zcela neporušený líc. Pozoruhodný je také přechod příložky na zdivo přístavku, které předtím bylo sníženo. Obecné poznatky o proměnách fortifikačních staveb v důsledku zavádění palných zbraní během husitských válek a v době pohusitské umožňují nejspíše ten výklad, že stavebník chtěl zesílit hradbu na straně vystavené útoku, aby byla odolnější proti těžším a průraznějším projektilům a zároveň způsobila k umístění děl na své koruně, tedy vybudovat tzv. štítovou zeď.¹⁰⁶⁾ Vzhledem k tomu, že při budování tohoto opatření nebyly zcela strženy zdi přístavku, přichází v úvahu, že měl díky svému výhodnému půdorysnému předstoupení hrát roli hlavního palebného stanoviště; snad právě proto musela být stržena jeho staticky nespolehlivá klenba, a prostor uvnitř obvodového zdiva pak mohl být vyplněn zeminou či kamennou sutí.¹⁰⁷⁾ Poněkud „hrubé“ ubourání zdiva přístavku patrně nasvědčuje rychlé a snad také improvizované realizaci stavby pod vlivem akutního ohrožení. Zároveň lze předpokládat, že zesilující příložka měla chránit celé čelo hradu, tedy také úsek východně od přístavku, ale nebyla patrně vystavěna v celém plánovaném rozsahu.

Nelze vyloučit, že podobně jako tzv. kovárna byla snížením své hmoty a uzpůsobením pro postavení těžší palné zbraně postižena také věž.¹⁰⁸⁾ Přibližně v severozápadním sektoru nádvoří, v hloubce asi 120–150 cm pod povrchem destrukčního závalu, bylo při archeologickém výzkumu v požárové vrstvě nalezeno 15 vzájemně stejných, nepoškozených (tedy nepoužitých) kamenných koulí o průměru 120–140 mm, jejichž původní umístění se předpokládá právě ve věži.¹⁰⁹⁾ Nalezeny byla také podstatně větší, hrubě otesané projektily pro vrhací stroje, jejichž lokalizace je však nejasná. Tyto projektily také jistě nepatřily k výzbroji hradu, ale jsou nejspíš dokladem jeho dobývání (obr. 239).

Obr. 162: Částečně obnažené torzo dymníku kuchyně v pohledu od jz. (snímek z archivu autora, asi 1976).

Obr. 163: Částečně obnažené torzo dymníku kuchyně v pohledu od sv. (snímek z archivu autora, asi 1976).

Obr. 164: Celkový pohled na kuchyni a sv. část nádvoří se studnou (snímek z archivu autora, asi 1978).

Obr. 165: Detail styku pláště věže (vlevo) a sz. pilíře dymníku kuchyně. Před plášť věže předstupuje blok zdiva, zřejmě mladší než pilíř (snímek ARÚ Praha, asi 1980).

Obr. 166: Těleso topeniště při severní stěně kuchyně, pohled od jz. (snímek z archivu autora, asi 1980).

Obr. 167: Celkový pohled na severní stěnu kuchyně (srov. obr. 172 dole). Vlevo pod obloukem svislá spára v hradbě, vpravo obnažená část zazděného portálku do tzv. kovárny (snímek autor, 2011).

Obr. 168: Detail svislé spáry (srov. obr. 167) v hradbě pod severním obloukem kuchyně (snímek autor, 2012).

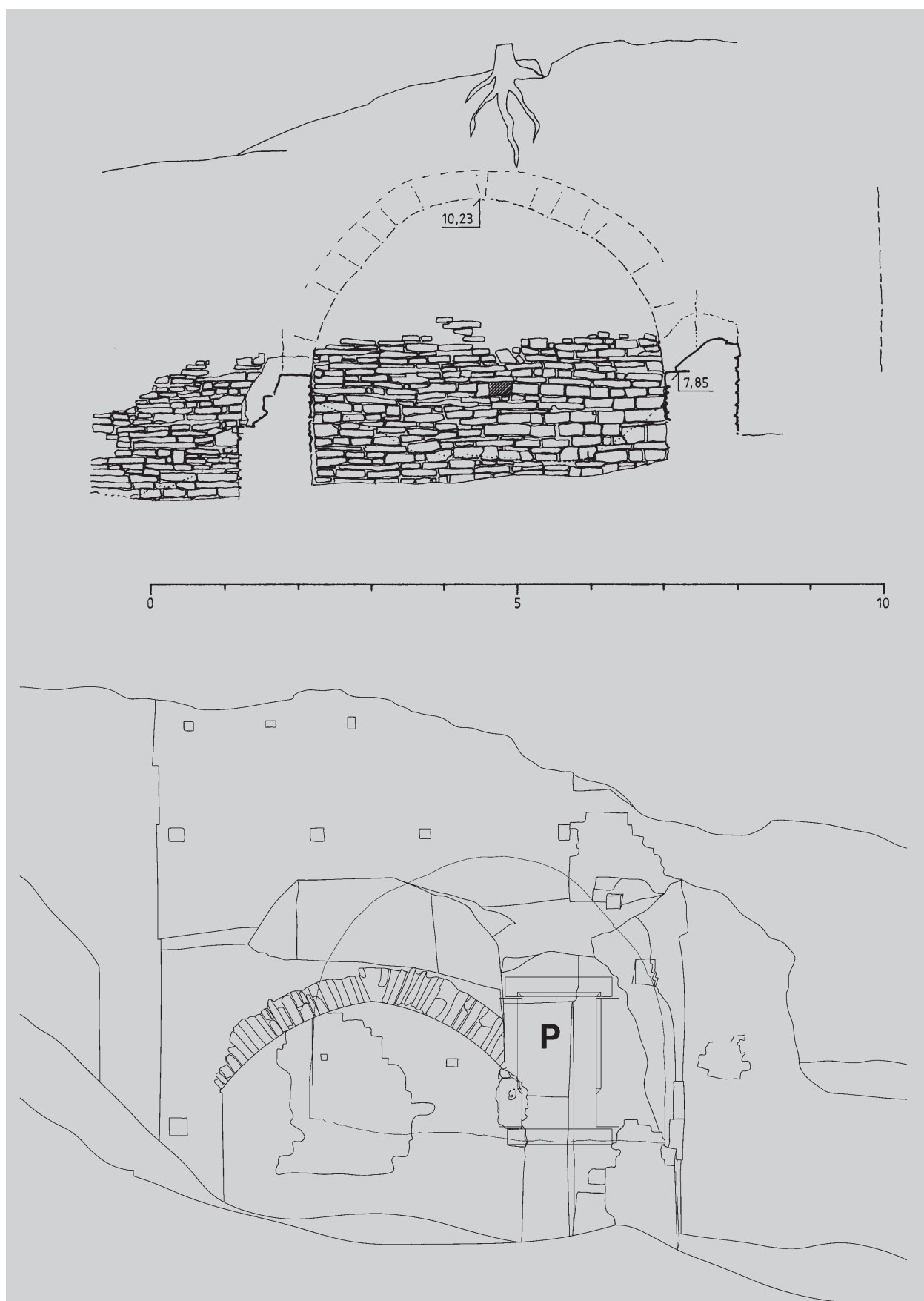
Obr. 169: Pohled na východní stranu kuchyně, s vchodem do severní místnosti sektoru F (snímek autor, 2006).

Obr. 170: Pohled z kuchyně na vstup do severní místnosti sektoru F v průběhu archeologického výzkumu (srov. obr. 169). Dosud je dochován segmentový základnek niky vstupu a částečně také zdivo nad ním, portál však již nestojí (snímek ARÚ Praha, asi 1979).

Obr. 171: Pohled z interiéru kuchyně na jihovýchodní pilíř dymníku, s odkládací nikou. Vlevo od pilíře visí drážka (negativ) po zaniklé stojce ostění vchodu do severní místnosti sektoru F (snímek autor, 2006).

Obr. 172: Nahoře pohled na vnější líc hlavní hradby ve svislém řezu tzv. kovárnou, s klenáky její valené klenby (zaměření Zvonimír Dragoun, 2006). Dole pohled na vnitřní líc hradby v kuchyni, v superpozici s obrysem klenby tzv. kovárny (šedá plocha) a pokusem o rekonstrukci portálku zrušeného výstavbou kuchyně (označ. P), jehož přesný tvar a velikost však nejsou doloženy (zaměření Jan Kopecký a kol. 2006, superpozice Jan Veselý).

Obr. 173: Detail sv. rohu kuchyně s pilířem dymníku.
Vlevo obnažená část portálku. Vpravo druhotné
zkosení ve východní zdi (srov. obr. 169), související
se zřízením portálku (snímek autor, 2006).

Obr. 174: Detail obnažené části portálku (část levé
stojky s pravouhlou patkou a okosením nad ní,
dole část prahu, srov. obr. 173) průchodu
z kuchyně do tzv. kovářny (snímek autor, 2006).

Obr. 175: Pohled na tzv. kovárnu a část parkánu od východu, před vytěžením interiéru stavby (snímek z archivu autora, asi 1975–1976).

Obr. 176: Tzv. kovárna v pohledu od východu. V pozadí vnitřní strana její západní zdi s odkládací nikou, nad touto zdi blok zdiva přiložený k obvodové hradbě (snímek ARÚ Praha, asi 1976).

Obr. 177: Stejný detail (srov. obr. 176) v pohledu od severu. Vlevo západní zeď tzv. kovárny, upravo suť na obvodu věže. Uprostřed blok zdi přiložený k obvodové hradbě, který nasedá také na torzo zdi tzv. kovárny (snímek ARÚ Praha, asi 1976).

Obr. 178: Interiér tzv. kovářny v pohledu od západu. V popředí vpravo blok zdi přiložený k hlavní hradbě a přecházející na torzo západní zdi přístavku (snímek ARÚ Praha, asi 1976).

Obr. 179: Interiér tzv. kovářny od sz. Dobře je patný náběh zaniklé klenby v protilehlém rohu (snímek z archivu autora, asi 1976).

Obr. 180: Tzv. kovárna v pohledu od východu, v pozadí již není blok zdi přiložený k hlavní hradbě (srov. obr. 176). Vlevo v popředí je zřetelné připojení obvodové zdi tzv. kovárny k hradbě na spáru. Líc hradby probíhá nad korunou zdi až ke klenákům zaniklé klenby (snímek z archivu autora, asi 1979–1980).

Obr. 181: Horní část zbytku klenby tzv. kovárny v hlavní hradbě, pohled od severu (srov. obr. 172 nahoře). Na koruně hradby pařez stromu, který je dokladem úrovně terénu v době před zahájením archeologického výzkumu v roce 1972 (snímek autor, 2006).

NÁDVOŘÍ SE STUDNOU

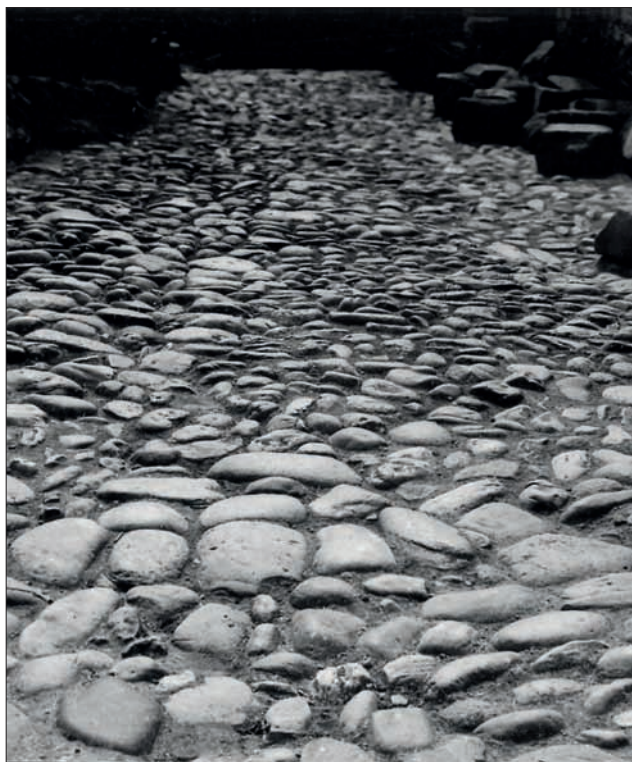
S kuchyní zřejmě souvisí blízké umístění hradní studny u severovýchodního kouta nádvoří. Kamenem vyzdřená kruhová dutina o průměru si 120 cm, dosahující hloubky minimálně 8 m, vystupovala nad úroveň nádvoří roubením, tvořeným třemi řadami tesaných kvádrů. Roubení zvenku lemoval asi 1 m široký, mírně snížený kruh, jehož plocha byla tvořena pískovcovými deskami, spočívajícími na drti ze stejné horniny, promísené jílem. Toto opatření lze patrně vyložit tak, že studna plnila zároveň funkci cisterny, do níž se filtrující plochou mezikruží stahovala dešťová voda.¹¹⁰⁾

Zůstává otázkou, zda doložená podoba studny je současná teprve s valounovou dlažbou nádvoří, která se mírně svažovala od severu k jihu a zároveň k podélné ose prostoru, aby srážková voda netekla ke vstupům do přízemních prostor a sklepů. Nejnižší bod nádvoří byl v dlažbě vytvořen asi 150 cm před střední partií průčelí jižní síně, kde voda vtékala do kanálku, jenž odsud probíhal v potřebném sklonu pod dlažbou brány a ústil někde ve svahu před ní.¹¹¹⁾ Částečně obnažené základové zdivo jižního křídla a konce hradby vlevo od portálku do sklepa západního objektu prozrazuje, že před touto povrchovou úpravou zde úroveň nádvoří ležela znatelně výš. Jak byl tehdy řešen povrch nádvoří, nic neprozrazuje. Snížení terénu postihlo také bránu. Svědčí o tom její jižní stěna, jejíž líc sestupuje níž než líc sousední síně – základové zdivo se objevuje v nižší úrovni. Tento jinak zarážející vztah základových částí zdí brány a jižního křídla lze vysvětlit tak, že základová partie zdiva soutky brány byla po snížení terénu ve své horní části odsekána a na jejím místě „začištěn“ líc, zatímco obnažené základové zdivo síně, v průchodu branou nepřekážející, úpravu nevyžadovalo. Podobně byla zřejmě upravena také spodní část severní stěny průchodu, která se však nedochovala.

V jihovýchodním koutě nádvoří se nachází již uvedená prohlubeň (šíje) sestupu ke dvěma sklepním portálům, oddělená od plochy nádvoří na západě zdí stavěnou na hlínu a na severu zdí, jež se objevila při výkopu v jen sporých fragmentech a dnes není takřka patrná.

Obr. 182: Prostor nádvoří v počáteční fázi archeologického výzkumu, pohled k severu (snímek ARÚ Praha, asi 1975).

Obr. 183: Detail valounové dlažby ve východní části nádvoří, pohled k severu (snímek ARÚ Praha, asi 1982).

Obr. 184: Jižní část plochy nádvoří s dlažbou a odtokem srážkové vody (snímky na sebe přibližně navazují).
a – prostor brány, deskami je přikryt kanálek, který prochází pod prahem – zcela nahoře,
b – navazující plocha směrem k východu,
c – navazující část směrem k východu; před vchodem do jižní síně B (levá strana záběru) blok zdiva, patrně související se zaniklou předloženou konstrukcí (schody?) před vchodem (snímky z archivu autora, asi 1982).

Obr. 185: Studna v sv. rohu nádvoří v průběhu archeologického výzkumu, s mlýnskými kameny, které zřejmě ulehčovaly její využití (snímky z archivu autora, asi 1979–1983).

Obr. 186: Pohled do jv. rohu nádvoří, se sestupem ke sklepům (snímek z archivu autora, asi 1978).

Obr. 187: Jihovýchodní roh nádvoří (srov. obr. 71) se vstupy do sklepů (snímek z archivu NPÚ, asi 1978).

Obr. 188: Jv. roh nádvoří s ještě nevybraným závalem šije ke vstupům do sklepů. V popředí fragment zídky oddělující šiji od vlastního nádvoří (snímek Jan Dobiáš, asi 1976).

BRÁNA JÁDRA HRADU (TŘETÍ BRÁNA)

Jak již bylo uvedeno, je „ulička“ brány tvořena „vtaženými“ záhyby jižní a západní části obvodové hradby. Pozoruhodné je zejména šikmé půdorysné zkosení západního dílu hradby, které napovídá snaze ulehčit zabočení z parkánu. Portál ve vstupu zcela zanikl. Při archeologickém výzkumu byly na jeho místě nalezeny pouze zbytky pilířků z lomového zdiva a monolitický tesaný prvek, ležící mezi nimi. Jeho délka, jež přesně odpovídá rozponu průchodu, a vyhlazení jeho střední části v ploše a na hranách nasvědčují tomu, že jde o práh, i když nelze vyloučit druhotné použití tohoto prvku.¹¹²⁾ Při stavebních úpravách a zásazích do terénu na západním parkánu v roce 2006 se zjistilo, že vnější líc hradby v severním sousedství brány předstupuje dole, při základových partiích, směrem k západu.¹¹³⁾ Předstoupení je natolik výrazné, že je nelze vyložit jen nedokonalým opracováním podložní skály v době stavby nebo podobnými důvody. Navozuje hypotézu, že dochovanému řešení brány předcházela jiná, blíže neznámá dispozice vysunutá do parkánu, že dnešní podoba zkosení vnějšího líce hradby je výsledkem druhotné úpravy.

Tato možnost je ještě pozoruhodnější, přihlédneme-li k dochovanému řešení brány (s dochovaným prahem). Je natolik „nestandardní“, že je lze sotva pokládat za původní. U regulérního vstupu do hradu lze podle analogií očekávat portál pevně vsazený do vnějšího líce hradby, vrata zajišťovaná alespoň jednou závorou zasouvanou do masy zdi, zaklenutí špalety portálu, případně opatření vnější strany portálu spouštěcí mříží. Nic z toho tu však zjevně nebylo. Naopak – severní stojka portálu tvořila součást nápadně subtilního pilířku, jen na spáru připojeného k lici obvodové hradby, a jižní se pojila s velmi neobvyklým výběhem zdiva, zavázaným sice do obvodové hradby, ale vystupujícím před její vnější líc. Spíše jde o zbytek navazující zdi, jak jsme již výše uvedli. Odolnost tohoto dochovaného řešení nemohla být velká. Šlo spíše o jakési nouzové opatření, které si vynutily okolnosti, a to i za cenu nepříliš spolehlivého výsledku.

Uvedené znaky tedy můžeme patrně vysvětlit tak, že původní průčelí brány bylo vysunuto do parkánu a natočeno – alespoň do určité míry – k severu. Za stoupu takového řešení lze pokládat nalezenou spodní partii líce, vybočující k západu. O přesné formě takového řešení lze však jen spekulovat, zejména pokud jde o vertikální řešení a způsob zastřešení. Cesta se v ní musela lomit nebo výrazně zatáčet. Později byla vnější část brány zbořena a došlo k redukci na úroveň začátku „uličky“. Nelze rozhodnout, zda se tato úprava uskutečnila teprve se vznikem dochované valounové dlažby nádvoří, nebo již dříve.

Obr. 189: Brána v pohledu z parkánu, směrem do nádvoří. Vlevo ještě intaktně dochovaná severní stěna brány, s reliktem ostění, jehož tesaná část však zanikla. Vpravo zbytky poměrně silné, s hradbou provázané zdi, jež vybíhala do popředí a v níž byla blíže neznámým způsobem osazena jižní stojka ostění. Dole se objevuje monolit prahu. Zcela vlevo zabíhá zkosený líc hradby pod dosud neodstraněnou stěnu sutě (snímek z archivu autora, asi 1978).

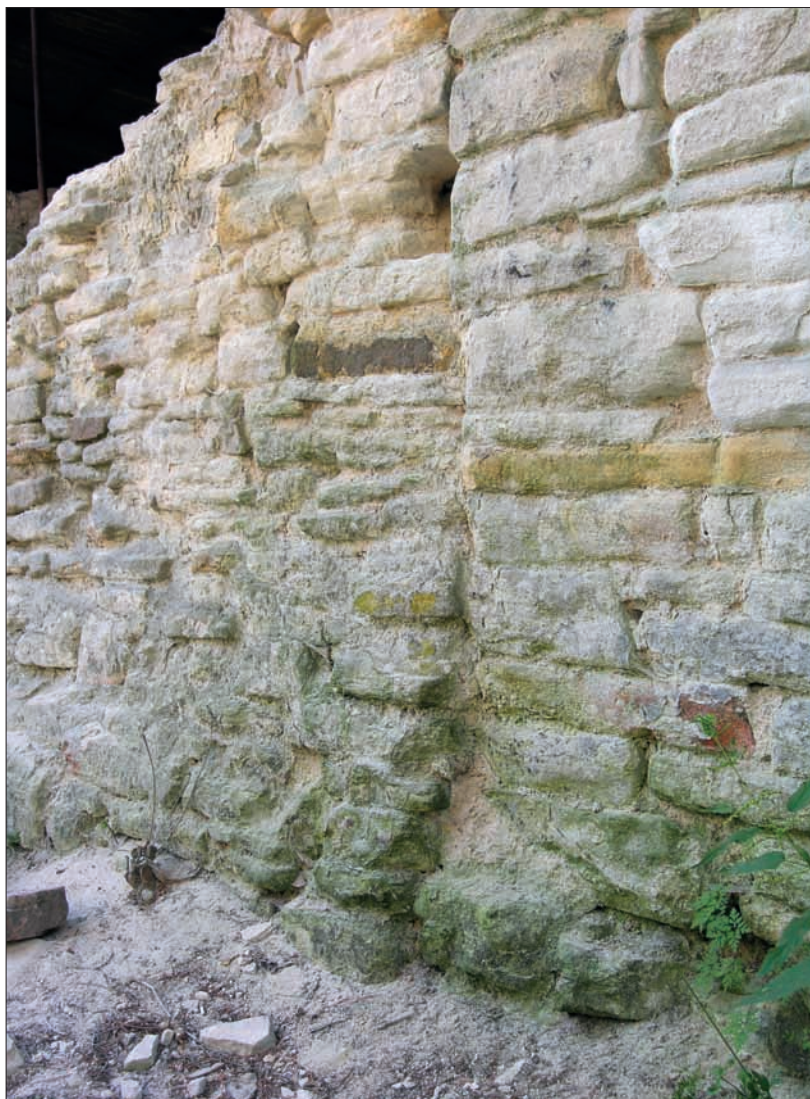
Obr. 190: Podobný záběr (srov. obr. 189), ale z poněkud jiného úhlu a v již pokročilejší fázi uvolňování západního parkánu ze sutě. Severní stěna brány se mezitím z větší části zřítla a byla nahrazena „na sucho“ kladenou plentou, která měla zabránit další destrukci (snímek z archivu autora, asi 1979).

Obr. 191: Pohled z nádvoří směrem k portálu brány, v pozadí práh v poloze nalezené archeologickým výzkumem (srov. obr. 184a). V popředí obnažený odtok srážkové vody (snímek ARÚ Praha, asi 1982).

Obr. 192: Pohled z parkánu na jižní stěnu brány (srov. obr. 63; snímek autor, 2006).

Obr. 193: Detail styku jižní stěny brány (vpravo) a na spáru k ní přiložené nádvorní zdi jižního křídla (srov. obr. 192). Základové zdivo vlevo od spáry více předstupuje a dosahuje vyšší úrovně (snímek autor, 2006).

a

b

Obr. 194: Práh nedlouho předtím, než byl odstraněn kvůli rekonstrukci celé brány (srov. též obr. 195 a 196). a – pohled z parkánu, b – pohled z nádvoří (snímky autor, 2006).

Obr. 195: Detail jižního konce prahu a výběhu zdiva, k němuž přiléhá, stav před rekonstrukcí (snímek autor, 2006).

Obr. 196: Detail severního konce prahu s přilehlým zdivem stěny brány před rekonstrukcí (snímek autor, 2006).

Obr. 197: Detail spodní části zdiva hradby předstupujícího v sz. sousedství brány do parkánu (pohled od sz.). V pozadí obnažené zdivo pod prahem, který je již odstraněn (stav v průběhu rekonstrukce brány, snímek autor, 23. 9. 2006).

Obr. 198: Zdivo obnažené při rekonstrukci brány. Pohled od jihu, v popředí výběh zdiva v sousedství zaniklé jižní stojky portálu (snímek autor, 23. 9. 2006).

Obr. 199: Detail brány během rekonstrukce, pohled od jihu. Vpravo v popředí zdivo pod odstraněným prahem, vlevo na konci vykopané rýhy zdivo předstupující do parkánu (srov. obr. 197 a 198; snímek autor, 23. 9. 2006).

Obr. 200: Práh brány odstraněný při rekonstrukci z původního místa.
a – uložení ve správné poloze, s dobře patrným opotřebením horní plochy a jedné z hran,
b – uložení na boku, s opotřebením druhé hrany (snímky autor, 2012).

Obr. 201: Detail spodní části brány po odstranění prahu, pohled z parkánu, nahoře severní, dole jižní část, záběry se výrazně překrývají. Ve vrstvě zdiva pod prahem se vyskytuje několik kusů červeného pískovce, zřejmě druhotně použitých. Toto zdivo spolu s reliktem pilířku (horní snímek zcela vlevo), jehož součástí musela být zmišlená stojka ostění, je na spáru připojeno k lici hradby. Vpravo (dolní obr.) relikť jižního pilířku, navazujícího na širší výběh zdiva (srov. obr. 195). Vlevo od tohoto pilířku vystupuje zaoblený kámen z červeného pískovce, jehož účel (stejně jako vztah k prahu) zůstává nejasný (snímky autor, 23. 9. 2006).

NEJVÝZNAMNĚJŠÍ ARCHITEKTONICKÉ ČLÁNKY NALEZENÉ V SUTI
UVNITŘ HRADNÍHO JÁDRA (SROV. TÉŽ OBR. 30 A 237–239)

Obr. 202: Sektor B. 1 – zbytek druhé (severní) meziklenební konzoly, 2 – svorník s motivem čtyřlístku (snímky z archivu autora, 1973–1974), 3 – kružba okna z 1. patra (snímek Martin Micka, 2012).

Obr. 203: Sektory C, D, E.

1 – svorník s motivem akantu (snímek z archivu autora),
 2 – svorník s erbovním štítkem (snímek Martin Micka, 2012),
 3 – prostý svorník (snímek autor, 2012).

1

2

3

4

Obr. 204: Sektory C, D, E. 1 – zakončení přípory s motivem tří lístků, 2 – zakončení přípory s podvinutým prstencem, 3 – zakončení přípory (srov. obr. 99) s ohnutým prstencem (snímky Martin Míčka, 2012), 4 – tenká přípora na ostroúhlém nároží (snímek z archivu autora, asi 1979).

1

Obr. 205: Sektory C, D, E (srov. též obr. 99).
 1 – meziklenební krycí deska (abakus) se zbytky polychromie,
 2 – meziklenební hlavice s motivem vinné ratolesti,
 3 – meziklenební hlavice hladká,
 4 – meziklenební hlavice s motivem vstřícně uspořádaných listů,
 5 – koutová hlavice s motivem lipové ratolesti
 (snímky 1, 2 a 3 Martin Micka, 2012, snímky 4 a 5 z archivu autora, asi 1979).

2

3

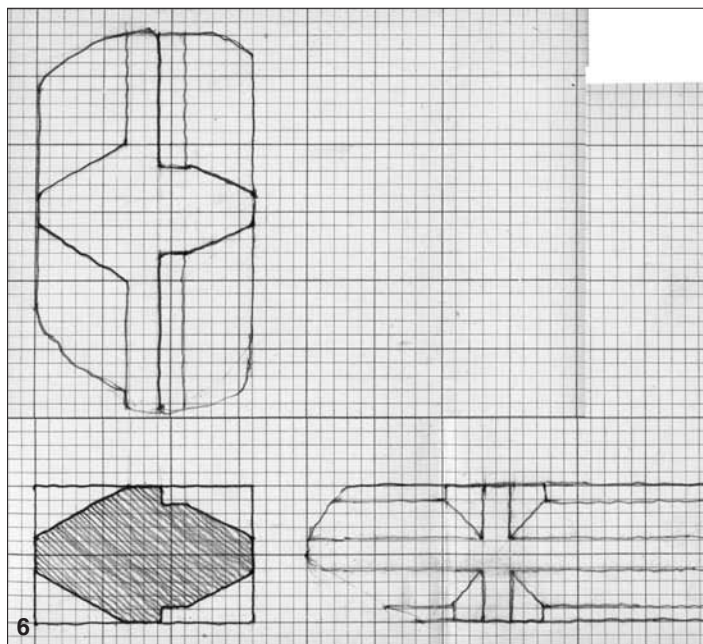
4

5

Obr. 206: Sektory C, D, E. 1 – deska se záclenky sdruženého okna, s motivem třmenu (snímek z archivu autora, asi 1974), 2 – zlomek okenní kružby (snímek Martin Míka, 2012), 3 – náběžník tří klenebních žeber (srov. obr. 30/8; snímek Radim Vrla, 1984), 4 – žebro s vysokým náběžníkem (snímek autor, 2012).

Obr. 207: Bez přesnější lokalizace.

1 – fragment prvku s rostlinným dekorem (konzolka?),

2 – konzolka s fragmentem výběhu oblého prutu,

3 – segmentový prvek (srov. obr. 30/7) se zahroceným prutem uprostřed (snímky Martin Míčka, 2012),

4 – typické klenební žebro, se značkou na styčné ploše (snímek autor, 2012),

5 – deska s konzolkou srov. obr. 30/6; (snímek ARÚ Praha, asi 1979),

6 – fragment vnitřního „kříže“ ostění okna, originál dnes nepřístupný (tvůrce neznámý, archiv autora).

POPIS A ROZBOR VNĚJŠÍHO OPEVNĚNÍ JÁDRA HRADU

ZÁPADNÍ PARKÁN A STŘEDNÍ, DRUHÁ BRÁNA

K bráně do jádra hradu (v celkové sestavě třetí bráně) se přicházelo od severu jen 3 m širokým parkánem, jehož povrch tvořilo skalní podloží. Nepravidelně vyčnívající a vzápětí zase ustupující líc při patě hradby (srov. obr. 210) je nespíše příznakem dílčích úprav výškové úrovně podloží. V severozápadním ohbí parkánu, pod přímou kontrolou válcové věže, stála druhá brána, do níž vedl most přes příkop. Z brány se dochovala jen její podzemní část – ve skále zahloubená obezděná šachta, půdorysu asi 2,8×2 m a hloubky 2 m.¹¹⁴⁾ Do šachty, tzv. vlčí jámy, se sklápěla vnitřní část „kolébkového“ padacího mostu, když byl vytažen a vrata zavřena. Zeď v úrovni průčelí brány (pod portálem) se dochovala jen zčásti. Na bránu navazovala severní a západní část kolem 100 cm silné parkánové zdi (vzájemný konstrukční vztah je nejasný), nalezená jen v drobných zbytcích. Archeologický výzkum byl ukončen dříve, než mohl být spolehlivě zjištěn průběh parkánové zdi před vnitřní branou. Zůstává tak otázkou, zda parkán jižně od brány končil, nebo probíhal dál k jihu. Nález spodní části spojovací zdi mezi druhou branou a nárožím obvodové hradby jádra západně od věže napovídá tomu, že zde byl úsek zdi s brankou, jíž bylo možno uведенé dvě části parkánu v případě potřeby oddělit (srov. obr. 212).

Obr. 208: Postupné odstraňování závalu západního parkánu. Vpravo severní stěna brány do jádra (srov. obr. 190), již s provizorní plentou (snímek ARÚ Praha, asi 1979).

Obr. 209: Západní parkán po odstranění sutí, pohled k severu (snímek ARÚ Praha, 1981–1982).

Obr. 210: Západní parkán po odstranění suti, pohled směrem k bráně (vpravo). Dole (částečně kryto provizorně uskladněnými kamenickými články a cihlami) jsou vidět místa s ustupujícím lícem. Na koruně hradby pařezy stromů, udávající úroveň terénu v době před zahájením archeologického výzkumu (snímek ARÚ Praha, 1981–1982).

Obr. 211: Severní část západního parkánu v pohledu od jz. V popředí zbytky parkánové zdi, v pozadí věž s reliktem vnějšího pláště, vlevo druhá brána (snímek z archivu autora, asi 1981).

Obr. 212: Severní konec západního parkánu v pohledu od sv. Vlevo segment věže a k ní přiléhající hradba, v popředí zbytky zdi oddělující severní a západní parkán, v pozadí zbytky parkánové zdi (snímek ARÚ Praha, asi 1981).

Obr. 213: Tzv. vlčí jáma druhé brány, pohledy k severu. V pozadí relikty dolní části čelní zdi brány, nahoře na obvodě ústupek pro konstrukci podlahy (snímky z archivu autora, asi 1982).

Obr. 214: Tzv. vltčí jáma druhé brány, pohled k jihu a jv. V popředí relikt čelní zdi brány. Na dně prostoru je opřen opracovaný kamenný prvek, který dnes nelze identifikovat (snímky z archivu autora, asi 1982).

Obr. 215: Tzv. vltčí jáma druhé brány, pohled od jihu (srov. obr. 214), současný stav (snímek autor, 2008).

SEVERNÍ A VÝCHODNÍ PARKÁN S PŘÍKOPEM

Zatímco na západě a severu probíhala parkánová zeď při hraně podložní skály, směrem k východu a jihovýchodu podloží klesalo, jak jsme již uvedli, a zeď tak byla založena podstatně níž, v depresi příkopu. Archeologický výzkum proto také zjistil, že parkánový ochoz na východní straně není tvořen povrchem skály, ale souvrstvím asi 2 m vysokých navážek. Podrobnější údaje se do konce výzkumu v roce 1984 nepodařilo zjistit, stejně jako zůstala nezodpovězena otázka existence předpokládané branky v parkánové hradbě v těchto místech.¹¹⁵⁾ Ve východní části parkánu se našlo nemalé množství různých architektonických prvků, zejména fragmentů ostění a profilované římsy (obr. 217), které napovídají, že nejpozději v době před svým zánikem měl hrad okna, případně další předstupující prvky také na vnější straně.¹¹⁶⁾

Samotná parkánová zeď se na východní straně zachovala v poměrně dlouhém úseku, s krátkým přerušením, a vnější líc dosahuje až 3 m výšky. Na celém obvodu parkánové hradby nebyly zjištěny žádné bašty, a je velmi pravděpodobné, že ani neexistovaly. Na severovýchodní straně bylo při archeologickém zajištění příkopu zjištěno, že „měl podobu poměrně mělkého žlabu“, dno bylo tvořeno skalním podložím.¹¹⁷⁾

Obr. 216: Postupné obnažování severní, sv. a východní části parkánu směrem k jihu. Vlevo parkánová zeď (první snímek z archivu autora, ostatní ARÚ Praha, asi 1976–1978).

Obr. 217: Východní část parkánu, pohled k severu. Vpravo u parkánové zdi provizorně uskladněné kamenické prvky, které se zde našly. Mezi nimi vynikají profilované delší kusy římsy (podstřešní?) z šedého pískovce (snímek ARÚ Praha, asi 1978).

Obr. 218: Vnější líč parkánové hradby na vsv. straně hradu v průběhu jejího postupného obnažování (snímek ARÚ Praha, asi 1978).

Obr. 219: Podobný záběr (srov. obr. 218) v pokročilejší fázi archeologického výzkumu. Hradba je zjevně založena na rostlé skále nízko v příkopu (vpravo dole). Opracovaný kámen na hraně líce snad naznačuje existenci blíže neznámého prvku (otvoru?) v sousedství (snímek z archivu autora, asi 1981).

Obr. 220: Severní část příkopu mezi 1. a 2. branou, pohled k východu. Stav před zahájením archeologického výzkumu (snímek ARÚ Praha, asi 1972).

Obr. 221: Takřka stejný záběr (srov. obr. 220), současný stav (snímek autor, 2011).

VAL A VNĚJŠÍ, PRVNÍ BRÁNA

Takřka stejné pozůstatky brány (půdorys šachty cca 3×2 m) jako v severozápadním rohu parkánu byly nalezeny také na vnějším valu, respektive upraveném skalním platě jeho západního konce, na severní straně příkopu. V její destrukci se objevily opracované kamenné prvky. Čelní zeď pod zaniklým portálem brány se dochovala jen ve fragmentu, jižní zeď, dodnes v dobrém stavu, je mírně šikmá. Obě brány sice neleží zcela přesně na jedné ose, přesto je však zřejmé, že je spojoval pevný dřevěný most, zakončený před parkánovou (tedy druhou) branou mostem padacím. Také brána na valu měla podle své formy padací most, k němuž z předhradí mířil dřevěný most přes příkop, jehož z části dochovanou depresí dnes probíhá novodobá cesta. Je velice pravděpodobné, že celý systém se dvěma branami a mosty vznikl v jedné stavební etapě. Přímo na východní bok brány navazoval prostorný obdélný objekt, z něž se dochovala jen spodní zděná část, obnažená archeologickým výzkumem. Při vnějších rozměrech 7,4×4,4 m měl asi 50 cm silné obvodové zdi, vchod byl na východní straně.

Západně od brány se našla klenutá pec, patrně chlebová, dnes takřka zaniklá. Z toho lze soudit, že brána byla střežena soběstačnou posádkou, vybavenou ke stálému pobytu. Východně od domu na valu byla zachycena blíže neurčená stavba, charakteristická mocnou kumulací žarem vypálené mazanice.¹¹⁸⁾ Obvodová hradba na vnější straně příkopu je spolehlivě doložena jen severovýchodně od jádra hradu. Tam je ukryta uvnitř valového útvaru, který se vytvořil z destrukce její horní části, na upraveném skalním podloží. Lze předpokládat, že severní část „valu“, se zdí na koruně, sloužila jako svého druhu štítová hradba.

Obr. 222: Celkový pohled na obnažený celek první brány od druhé brány. Ve směru zleva doprava pec, brána, stavení (snímek z archivu autora, 1983).

Obr. 223: Stejný záběr (srov. obr. 222), současný stav (snímek autor, 2011).

Obr. 224: Pohled od severu na část valu s tzv. vlčí jámou první brány (vpravo) a objekty po jejích stranách. V pozadí jádro hradu (snímek z archivu autora, asi 1983).

Obr. 225: Současný pohled do tzv. vlčí jámy první brány od severu (snímek autor, 2008).

Obr. 226: Tzv. vlčí jáma první brány v pohledu k sz. (snímek z archivu autora, asi 1983).

Obr. 227: Zbytky objektu vedle první brány, celkový pohled k západu. V pozadí pec (snímek z archivu autora, asi 1984).

Obr. 228: Zbytky objektu vedle první brány, zlomky zdiva blíže k jihu (srov. obr. 227, zcela vlevo). V popředí dílec patrně dřevního ostění (snímek ARÚ Praha, asi 1983).

Obr. 229: Pec v západním sousedství první brány, pohled od jihu (snímek z archivu autora, asi 1984).

Obr. 230: Zed' nalezená uvnitř obvodového valu při jeho průrazu v roce 1975 na sv. straně. Pohled od jz. (snímek ARÚ Praha, asi 1976).

Obr. 231: Zed' nalezená uvnitř obvodového valu při jeho průrazu v roce 1975 na sv. straně (srov. obr. 230). Příčný profil v pohledu od sz. (snímek ARÚ Praha, asi 1976).

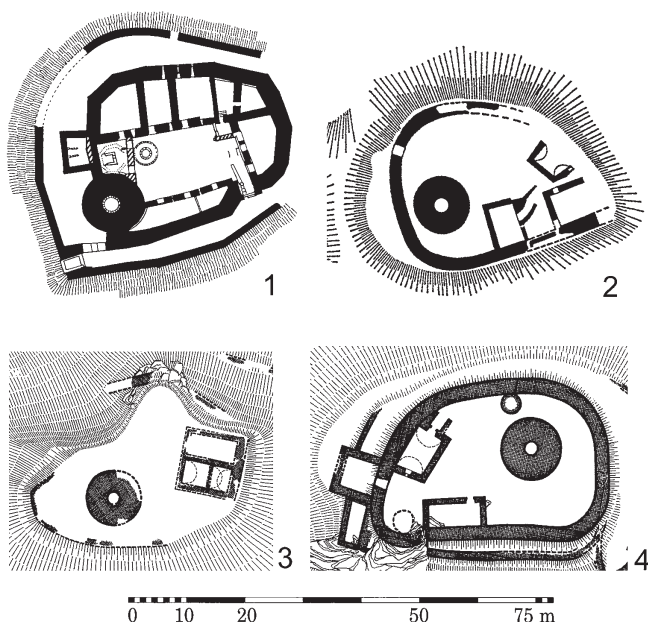
Obr. 232: Val a příkop na východní straně, pohled k severu (snímek autor, 2011).

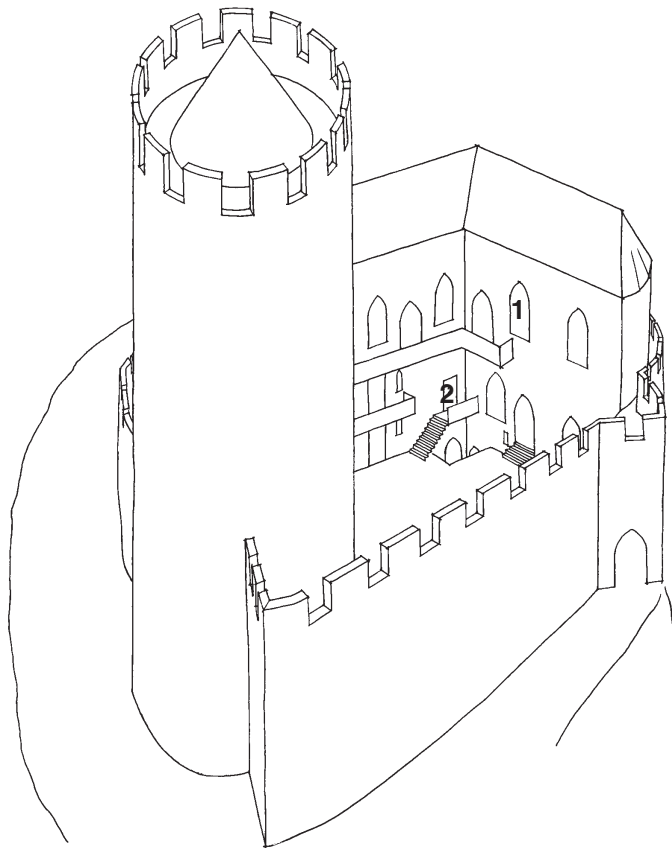
STAVEBNÍ PROMĚNY HRADU A OTÁZKY JEJICH CHRONOLOGIE

Stavební rozbor s využitím všech uvedených pramenů umožňuje jen rámcový pokus o rekonstrukci podoby hradu, postupu jejích proměn a datování jednotlivých vývojových fází. Nejen absolutní, ale také relativní datování působí značné problémy, na mnoho otázek nelze podat spolehlivou odpověď.

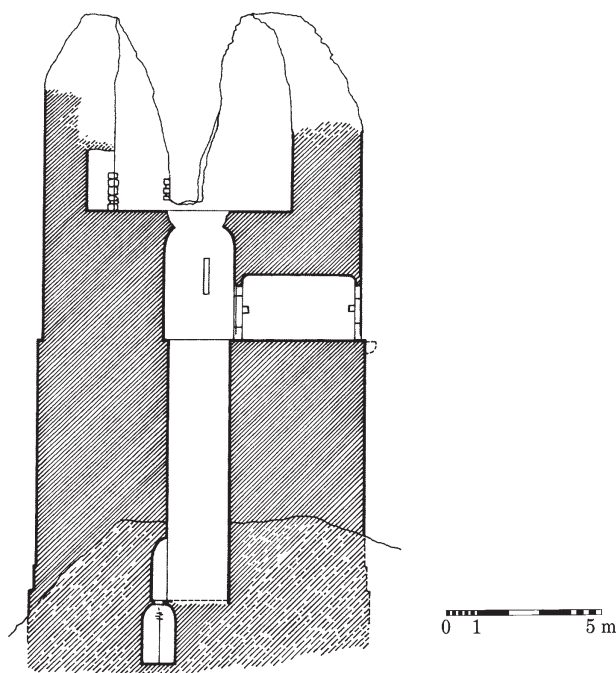
Výstavba hradu nepochybně začala náročnými terénními úpravami, po určitou dobu zde mohly sloužit provizorní, dřevěné objekty. Pak začala vyrůstat mohutná věž, na niž záhy navázala silná obvodová hradba. Stavebníkova představa o rozsahu a rozložení vnitřní zástavby nebyla úplná. Na východní straně měl být podle trojice okének palác, na jihozápadě brána, vysunutá do parkánu. Západní část hradby zřejmě měla k věži směřovat od jihu, nelze však vyloučit, že k tomu do jejího posunutí k západu (vznik tečného vztahu k věži) nedošlo. Volba oválné dispozice snad souvisela s tvarem staveniště, zároveň ale může odrážet jistou oblibu v daném regionu.¹¹⁹⁾ Neudržitelná je zmíněná představa, že zvolenou dispozicí stavebník od počátku sledoval jakousi „miniaturu královského hradu“, tedy zmenšenou variantu hradu s obvodovou zástavbou, jež někdy bývá pokládána za charakteristickou pro panovnické hradby dané doby.¹²⁰⁾ Původnost záměru souvislé obvodové zástavby je nedoložená a také nepravděpodobná.

Obr. 233: Dispozice jádra hradu Vizmburka, charakteristická „uzavřeným“ oválem silné hradební zdi, působí na první pohled nezvykle, příčinou je však především mimořádná míra jejího dochování. Podobné dispozice, i když s různým vztahem věže a hradby, najdeme v českých zemích i v zahraničí. Zvláštností dispozice Vizmburka je zejména poměrně malý půdorys ve vztahu k rozsahu zástavby, která však není součástí původního záměru stavebníka, a umístění brány, ani to však není ojedinělé. 1 – Vizmburk (podle Durdík 2001), slezské hradby: 2 – bezjmenný hrad u Bardo (podle Lodowski 2005), 3 – Kaltenštejn, 4 – Rychleby (obojí podle Kouřil – Přix – Wihoda 2000, 212 a 314).

Obr. 234: Pokus o rekonstrukci stavební podoby hradu Vizmburka kolem roku 1300, pohled od severozápadu. Návrh ideální rekonstrukce nedochovaných partií zdíva a jejich detailů (dveřní a okenní otvory, ochozy, cimbuří, tvary střech, řešení brány atd.) vychází z nálezů popsaných v textu nebo je čistě hypotetický, s využitím dostupných analogií. Vynechána je případná parkánová zeď, druhá brána a zidky vymezující sestup ke sklepům. Důraz je kladen zejména na nádvoří průčelí jižního a východního křídla, která se zásadně podílela na reprezentativním výrazu hradu. Lomené záklenky okenních a dveřních otvorů však nejsou doloženy, s výjimkou okna v patře na jihu, jehož kružba se našla v prostoru nádvoří (č. 1). Způsob přístupu ke vchodu do sektoru D ve vyvýšeném přízemí (č. 2) představuje jednu z možných variant. Znázorněno není místo osazení sdruženého okna s motivem třmenu, které nelze jednoznačně stanovit, a řada detailů, jež lze předpokládat, jako např. okénka a chrliče věže (návrh autor, kresba Eva Vyletová).

Obr. 235: Zajímavé srovnání nabízí válcová věž hradu Kaltenštejn v Rychlebských horách (srov. obr. 233/3), vybudovaná před koncem 13. století. Protože zanikla celá polovina věže, lze si na svislém řezu dobře prohlédnout její vnitřní utváření. Věž má v průměru 10,6 m, interiér vysokého přízemí, které mělo rovný strop, dosahuje pouze necelých dvou metrů. Hmoty zdíva je na rozdíl od vizmburské věže „jednotlivá“. Do kopolí klenutého 1. patra se vstupovalo průchodem, který bylo možno na obou stranách uzavřít. Z průchodu stoupalo schodiště v síle zdi do 2. patra, jež mělo podstatně prostornější interiér. Stejně jako na Vizmburku, je ze dna přízemí věže přístupná šachta, údajně vylámaná v podložní skále. I když je šachta jinak utvářená, je pravděpodobné, že měla podobný účel (snímky věže a šachty na jejím dně autor, 2005; zaměření Kouřil – Prix – Wihoda 2000, 214).

Obr. 236: Nejvýraznější součástí šlechtických hradů doby, v níž vznikl Vizmburk, byla velká, často válcová věž, určující celkový vnější vzhled stavby. Stovky takových věží dosud stojí v mnoha evropských zemích, vzájemně jsou si podobné, a přece každá z nich svým konkrétním provedením představuje originál. Celková rekonstrukce stavební podoby vizmburského „bergfrütu“ není v našich možnostech, neboť se z ní dochovala jen část přízemí, byť mimořádně zajímavého. Použijme proto pro představu a srovnání jiný exemplář věže, ze Saská-Anhaltska, jež patří k oblastem, které zprostředkovaly našim zemím daný typ hradní stavby. Západní věž hradu Saaleck má ve srovnání s vizmburskou věží některé vlastnosti téměř shodné, jiné ale zcela odlišné, další nelze vzhledem k rozdílné míře dochování posoudit (srov. např. Schmitt 2006).

Stejně jako Vizmburk, také Saaleck svou siluetou ovládal okolní krajinu, věže měl dokonce dvě, konkurentem byl však téměř sousedící hrad Rudelsburg, v jehož čele stojí věž hranolová. Saaleck vznikl již někdy kolem roku 1200. Materiál, z něhož byl postaven, připomíná svou bělavou barvou Vizmburk, je to však vápenec, tzv. mušlák, v lících přitésaný do kvádrů. Věž dosahuje výšky asi 23 m, horní část s cimbuřím a zbytkem zděné helnice je však poněkud pozdější. Oproti Vizmburku je věž subtilnější (9,4 m), také zdivo v přízemí je podstatně slabší (asi 2 m). Díky nevelké mocnosti zdiva je interiér přízemí narozdíl od Vizmburka velmi prostorný (průměr 5,4 m), a téměř stejně je tomu pak se třemi patry, shodně s přízemím plochostropnými. Přízemí je spoře osvětleno a větráno dvěma vysoko umístěnými okénky, jež na Vizmburku postrádáme. Sloužilo tedy zcela jinému účelu, nejspíše jako skladiště. Přístupné bylo shodně s Vizmburkem stropem, vchod z nádvoří je podle všeho dodatečný. Velmi zajímavé je první patro západní věže Saalecku, do nějž se vstupovalo ze strany nádvoří vchodem opatřeným do zdi zasouvanou závorou (snímek vpravo, vstup v nižší úrovni). Nejen prostornost podlaží, ale také vybavení latrínou v síle zdi a krbem prozrazují, že se zde počítalo s dlouhodobým pobytem, patrně mužů, jejichž úkolem byla ostraha a obrana hradu. Ke vchodu do 1. patra zřejmě stoupalo dřevěné schodiště z nádvoří. Jinak tomu bylo se vstupem do druhého patra, jenž rovněž míří dovnitř hradu (dnes je výrazně novodobě upraven). Ten byl přístupný z pavlače na dřevěných nosnících, propojující ochozy na věž navazujících dvou částí obvodové hradby, jež byla na rozdíl od Vizmburka stavěna s věží zároveň. Naproti tomu nelze vyloučit, že ochozy na Vizmburku byly propojeny podobně. Nevelká mocnost zdiva zřejmě neumožnila spojit jednotlivá patra saalecké věže schodišti v jeho síle. Pozoruhodný je značný počet úzkých svislých okének věže mířících do exteriéru hradu, které zřejmě měly evokovat střílny, i když tomuto účelu nejspíše nesloužily.

a – věž z exteriéru hradu, s odstupněním římsou nad přízemím, svislými okénky a vyústěním odvodu kouře z krbu v líci zdiva (vpravo uprostřed výšky), b – věž z exteriéru hradu, s vysokou navazující hradbou; vpravo od svislé řady okének (těsně nad vodorovnou římsou v úrovni stropu přízemí) je vyústění šikmé odpadní šachty latríny, c – věž zevnitř hradu, se třemi vchody (do přízemí je novodobý), vodorovnou řadou kapes po mohutných nosnících spojovací pavlače a navazující hradbou vlevo (snímky autor; 2004).

Původní výšku věže můžeme jen odhadnout podle jiných, v úplnosti dochovaných podobných věží na zhruba 25 m. Nad temným přízemím se skrývá v mase zdiva bylo poněkud prostornější 1. patro, do nějž se nejspíše vcházelo z ochozu hradby, stejně tak však vstupní portálek mohl směřovat do nádvoří. Pak by se k němu vystupovalo po žebříku či spíše dřevěném žebříkovém schodišti. Lze také uvažovat o tom, že v případě záměru vstupovat do patra věže ze západního úseku hradby došlo ke změně v případě, že byl úsek dodatečně posunut. Drobná zoomorfní skulptura, znázorňující nejspíše lva, nalezená údajně v destrukci pláště věže v západním křídle hradu,¹²¹⁾ byla patrně součástí portálku, či spíše přístupu k němu.¹²²⁾ Lze předpokládat, že věž měla dvě nebo tři patra, vzájemně spojená chodbičkami v síle zdi nebo dřevěnými žebříkovými schodišti. Vrcholila snad kuželovou střechou, kterou lemoval ochoz s cimbuřím na vnější straně.

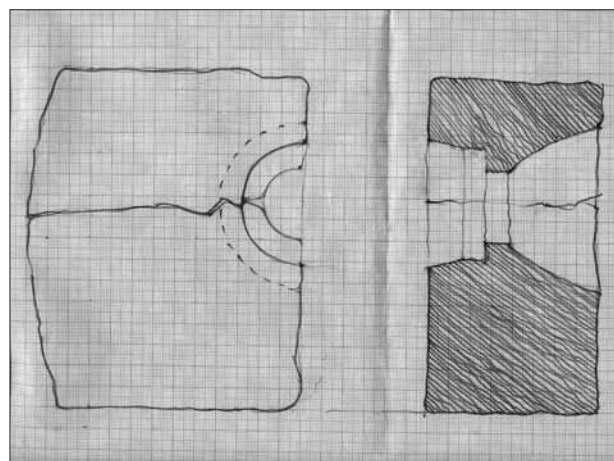
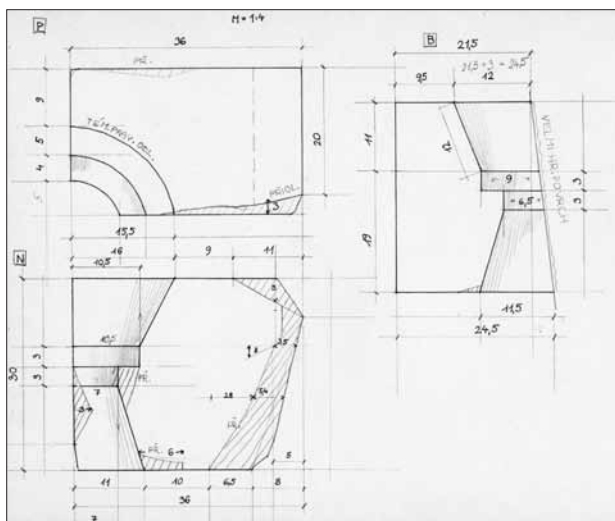
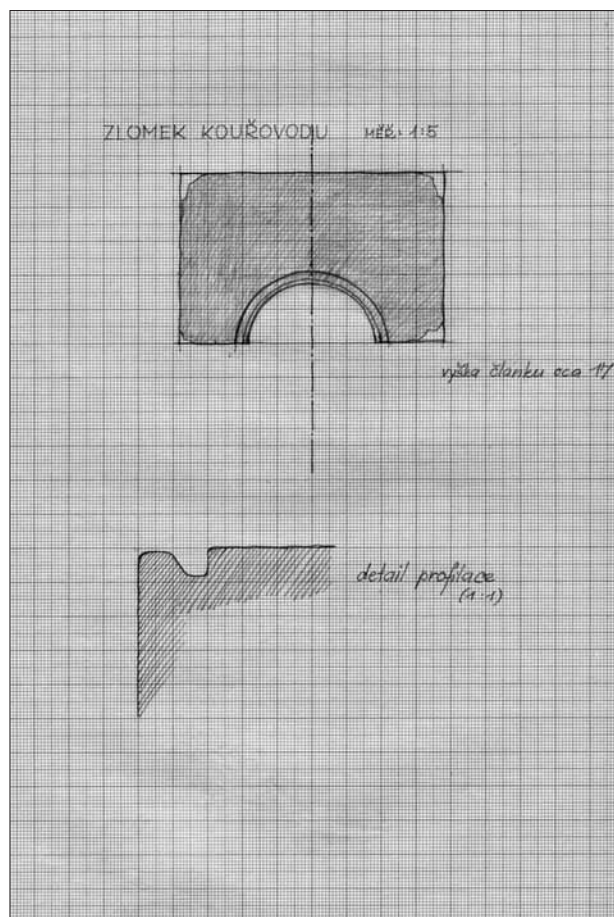
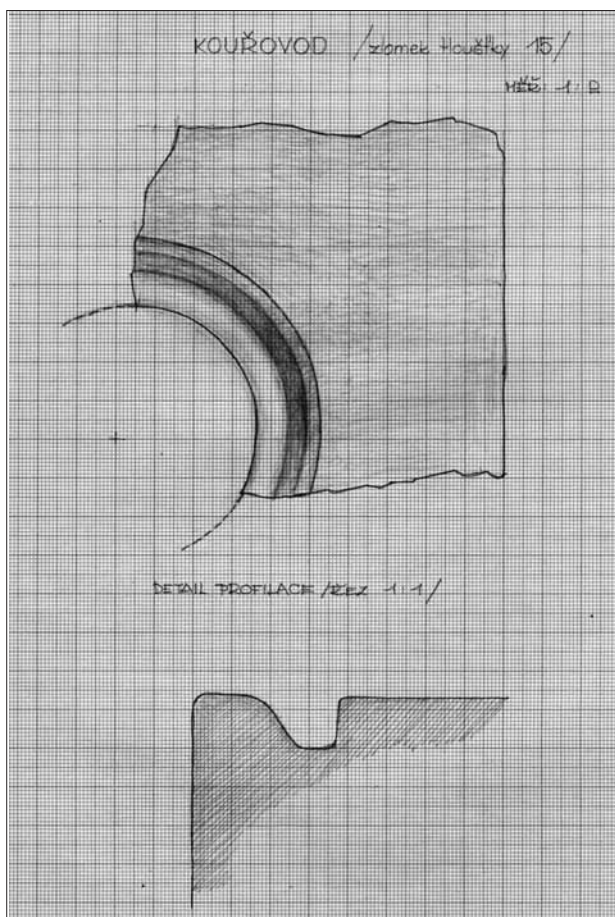

0 10 20 30 40 50mm

Obr. 237: Zoomorfní skulptura z červeného pískovce, nalezená v severní části západního křídla, byla původně umístěna nejspíše v plášti věže, jehož část se sem zřítla (celkové rozměry: v 39, d 28, š 16 cm). Ležící tvor zpodobňuje nejspíše stylizovaného lva, který je nedílnou součástí vertikálního architektonického prvku, osazeného ve zdivu tak, aby ztvárněná figura plasticky vystupovala zejména svou zadní částí před okolní zdivo. Zjevná je umělcova snaha ztvárnit hlavu tvora pro čelní pohled, jak prozrazuje pojednání tlamy se zuby, důležitou roli hrál rovněž pohled z boku a shora na hřbet a stočený ocas. Zadní strana skulptury nese stopy uražení (srov. d). Zdá se být nepochybné, že před hlavou tvora navazoval na svislý prvek další článek ve funkci jakéhosi bankálu. Určitá míra koroze snad nasvědčuje umístění prvku v exteriéru stavby.

Řešení je natolik specifické, že nedokážeme místo a způsob osazení ve zdivu jednoznačně rekonstruovat do doby, než se případně nalezne adekvátní srovnání. Předběžně lze soudit, že skulptura byla součástí složitějšího koncipovaného přístupu k vchodu do patra věže, u nějž lev symbolizoval moc a sílu, respektive nepřístupnost hlavní obranné části hradu. Při hodnocení musíme přihlídnout k tomu, že zjevně nejde o špičkové sochařské dílo své doby, ale o projev značně rustikální. Skulpturu lze pokládat za původní součást věže.

a – celkový pohled, čelní plocha svislé profilované části svým hrubým opracováním nasvědčuje přiložení k dalšímu, stejně vysokému článku (bankálu?), b – pohled z čelní strany, c – pohled z boku, pod tělo figury (vpravo od tlamy přední noha, zadní noha je uražena) „podbíhá“ profilace s oblounem, d – pohled na zadní stranu, jejíž nepravidelný povrch prozrazuje uražení od pokračující, nejspíše ve zdivu vložené části, e – pohled shora (vpravo hlava s hřívou, uprostřed horní část těla se stylizovaným pokračováním hřívky nebo srstí, vlevo stočený ocas), f – kresba pohledu shora, šedě řez svislého prvku pod figurou (a – snímek autor, 2012, b–e – snímky Martin Micka, 2012, f – zaměření a kresba Jiří Marounek, 2012).

Obr. 238: Již v počátečních sezónách archeologického výzkumu (do roku 1974 včetně) se na Vizmburku našly kamenické fragmenty z červeného pískovce, které neklamně prozrazují, že zde bylo teplovzdušné vytápění. Nahoře a dole kamenné dlaždice s kruhovým výdechem teplého vzduchu, na obvodu drážka pro záklopku, již se otvor zavírá v průběhu roztápění systému (kresby Milena Radová, 1974, snímek autor, 2012). Uprostřed patrně přísávací průduch s profilem umožňujícím uzavření (obě kresby neznámý autor, asi 1973). Umístění výhřevného zařízení hypoteticky spojujeme se dvěma neosvětlenými kobkami ve vyvýšeném přízemí sektorů C a D.

Žádné stopy nám neprozrazují, jaké výšky dosahovala obvodová hradba. Zcela zanikl její obranný ochoz s cimbuřím, jež můžeme jen předpokládat, ani jejich otisky na věži, jejíž plášť se nedochoval v dostatečné výšce. Jen podle jiných příkladů lze usoudit, že ochoz odpovídal přibližně úrovni podlahy 1. patra věže, tedy asi 7 m od původního povrchu terénu, spolu s cimbuřím by tedy hradba byla asi 9 m vysoká. Pokud by však vstup do patra věže mířil do nádvoří, a byl tak dobře kryt proti exteriéru hradu, lze si dobře představit i poněkud menší výšku hradby. Podle dochované výšky zdí na východní a západní straně hradu probíhal ochoz ve výšce minimálně 5,5 m. Výška však nemusela být zcela jednotná. Hradba východně od věže, za kuchyní, ještě dnes dosahuje od úrovně paty věže asi 8 m bez stop po ochozu, ale právě tady byla výrazně upravována, jak jsme již uvedli.

Nic nevíme o způsobu návaznosti koruny hradby, respektive ochozu na zástavbu hradu, ani o jeho případných pozdějších změnách. Mocnost hradby 250 cm připouští pozoruhodnou možnost, že ochoz probíhal alespoň ve 13. století bez přerušení po celém obvodu hradu, tedy včetně úseku za jižní a jihovýchodní částí paláce, která hradbu jistě převyšovala. Pokud by v tomto úseku obvodová zeď paláce, dosedající na vnitřní straně ochozu, byla kolem 100 cm silná a předprsní zídka s cimbuřím měla podle analogií mocnost 50–60 cm, zbývala by na uličku ochozu dostatečná šířka kolem 90–100 cm (pokus o rekonstrukci srov. obr. 234).

Podobně zajímavá je otázka, jak přesně vypadala brána, na niž ochoz rovněž musel nějakým způsobem navazovat. Výše uvedené nálezy nasvědčují tomu, že čelo brány s portálem bylo oproti pozdějšímu, částečně dochovanému stavu vysunuto do parkánu a zároveň natočeno k severozápadu až severu. Přístupová cesta parkánem ve směru od severu tedy byla zakončena branou, působící jako svěbytná část dispozice hradu, v jejímž průjezdu se muselo zahrnout do nádvoří. Patrem brány mohly být propojeny hradební ochozy. Zcela nám také chybí představa o tom, zda byla shora nějak kryta ulička brány. V jakém rozsahu a zda vůbec byla zároveň vystavěna parkánová zeď, zůstává nejisté. Dvě vnější brány s „vlčí jamou“ je třeba pokládat za pozdější (pokus o rekonstrukci srov. obr. 234).

Nedlouho po vzniku zhruba takto vyhlížejícího hradu došlo k rozhodnutí vložit do hradbou vymezeného prostoru podstatně rozsáhlejší, složitě strukturovaný stavební organismus. Pokud do té doby vznikly nějaké stavby uvnitř hradebního oválu, ať již dřevěné nebo zděné, musely být kvůli této zásadní reorganizaci odstraněny, opustil se i koncept, jehož existenci naznačuje trojice okének na východní straně. Naskytá se otázka, zda materiál z uvažovaných starších staveb byl přitom druhotně využit. Žádné důkazy však nemáme. Pozoruhodné by v této souvislosti mohly být portálky vzájemně spojující sklepy, jejichž ostění jsou poskládána z různě velkých kusů, jež snad původně patřily do jiných celků (srov. obr. 76 a 78). Podobně můžeme upozornit na nezanedbatelné množství úlomků červeného pískovce, jinak pou-

Obr. 239: Vzácným svědkem válečných dějin Vizmburka jsou koule pro palnou zbraň o průměru 120–140 cm vyrobené z červeného pískovce (a – snímek z archivu autora), a podstatně větší, jen hrubě upravené projektily pro vrhací stroj (b – snímek Martin Míčka, 2012; srov. též obr. 207/5). Podle nálezových okolností můžeme snad koule pokládat za součást arzenálu umístěného ve věži, místo nalezení větších kamenů, které patrně dopadly do hradu při jeho dobývání neznámého data, dnes nelze spolehlivě stanovit.

Obr. 240: Jen velmi obtížně lze najít zhruba soudobé šlechtické hrady v Čechách, které mohou s Vizmburkem soutěžit doklady své reprezentativnosti a umělecké náročnosti. Výjimkou je torzo paláce hradu Rýčany u Prahy, jehož druhé patro zaujímal sál klenutý třemi poli žebrové křížové klenby (nahore), jaký předpokládáme také na Vizmburku v rozsahu sektorů C, D, E. Rýčanský sál měl sdružená okna, oproti Vizmburku se zde dochovaly zbytky koutového krbu (dochovaná část klenby nad nimi se zřítíla teprve v roce 1991!). S Vizmburkem téměř shodná byla hranolová klenební žebra s okosením, odlišné však byly prosté jehlcovité konzoly (převzato z Trnka 1913). Také rýčanský palác se dodatečně přiložil k obvodové hradbě. Jeho stavebníkem byl nejspíš Ondřej z Vsechom, nejvyšší komorník krále Přemysla Otakara II.

žívaného výhradně na tesání architektonických prvků, v jádru zdiva, například v nádvoří zdi jižního sklepa. Naproti tomu se však červený pískovec údajně našel také v základovém zdivu věže.¹²³⁾

Oblý tvar hradu nebyl pro rasantní změnu příliš vhodný, a proto způsobil četné deformace nové zástavby. Paradoxně nejvíce tyto deformace postihly právě její nejdůležitější část – palác na jižní, nejlépe chráněné straně dispozice. Prostorové nároky si vyžádaly také vyhloubení sklepů, jež měly skladovací funkci. Reprezentativní sál ve vyvýšeném přízemí na jihu, s nímž se zde původně nepočítalo, získal kvůli zakřivení hradby podivný tvar, působící spíše touto svou jedinečností, než celkovým estetickým dojmem. Zpříjemnit pobyt zde bylo eventuálně možno jen přinesením zdrojem tepla, s delším pobytem se tedy nepočítalo. Poněkud kuriózně působí také dvě vzájemně sousedící místnosti C a D s valenými klenbami v jihovýchodním ohbí dispozice. Obě byly bez oken a dalšího vybavení k trvalému obývání, přestože bychom podle analogií mohli očekávat spojení se sálem i zateplení vloženou dřevěnou konstrukcí. Nabízí se tedy úvaha o jejich speciálním určení pro vytápění předpokládaného sálu, umístěného o podlaží výš, teplým vzduchem. Dvě prostory ve zvýšeném přízemí, jejichž spíše provoznímu účelu nasvědčují také ostění vstupů vytvarovaná jen z lomového kamene, by v takovém případě pojalý topné těleso, palivo a další potřebné věci. Chybí nám však představa o umístění komína i otvorů potřebných k nasávání vzduchu. Předložená hypotéza je tedy založena pouze na malých rozměrech a konkrétní stavební podobě místností, jejichž využití v rámci obytného provozu paláce lze jinak těžko nalézt.¹²⁴⁾ Při archeologickém výzkumu se rovněž našly fragmenty tesaných prvků, jež jsou pro teplotovzdušná vytápění typické (srov. obr. 238), jejich přesnější lokalizaci však neznáme.¹²⁵⁾

Obytné využití zřejmě plochostropé prostory (vyloučit ale nelze rozdělení na dvě) v 1. patře nad jižní síní prozrazují nálezy kamnových kachlů, i když nejspíš nebyl tento způsob vytápění původní. Reprezentativní výraz dokládá nález velkého kružbového okna místnosti, které nemuselo být jediné. Ve východním sousedství ležel podle výše analyzovaných tvarů kamenických prvků sál (cca 15×7m) klenutý třemi poli žebrové křížové klenby, pod nímž byly dvě klenuté kobky (C a D) a plochostropá místnost (E). Snad byl vytápěn teplým vzduchem, vyloučit však nelze ani krb, eventuálně obojí, doložena jsou odsud také kachlová kamna. Zejména tento sál musel mít slavnostní ráz, i když v úvahu přichází jeho částečné vnitřní dělení, zejména když připustíme možnost existence kaple, jejíž umístění právě zde, na východní straně, bylo nejvhodnější. Kněžiště kaple mohlo mít podobu niky v síle hradby, případně ještě s arkýřem. Existenci kaple nebo jiného menšího prostoru by mohly nasvědčovat nalezené fragmenty drobnějších architektonických

Obr. 241: Nádvorní průčelí paláce říčanského hradu, detail jednoho ze sdružených oken. Jejich záklenky jsou svou formou obdobou vizmburského záklenku s motivem třmene (snímek autor, 2011).

prvků, jako je útlá přípora nebo malá konzola, jejichž lokalizace je však velmi nejistá (srov. obr. 204/4 a 207/1 a 2). Na straně do nádvoří měl sál patrně alespoň jedno okno s kružbou a sdružené okno s rodovým znakem třmene, které však mohlo být osazeno také o podlaží níž. Jde o ojedinělou památku svého druhu (srov. obr. 206/1). Vzhledem k předpokládané výšce sálu v přízemí na jižní straně kolem 5 m a podle dalších uvedených poznatků o vnitřním členění budovy lze soudit, že v rozsahu sektorů B, C, D a E měl palác střechu v jednotné či alespoň přibližně stejné výškové úrovni (srov. obr. 234).

Výstavba paláce pokračovala východním křídlem, které již klenby neobsahovalo. Pohodlnému soukromému bydlení patrně sloužilo 1. patro s trámovými stropy a snad i dřevěným zateplením stěn, jež však nelze doložit. Přízemí mělo skladovací či obslužné určení. Nevíme jistě, zda nad 1. patrem bylo ještě další, podstřešní podlaží, je to však pravděpodobné.

Nádvorní fasády byly členěny tesanými portály a ostěními okének a oken, mezi nimiž na jihu (zde patrně v patře i přízemí) a jihovýchodě nechyběla velká okna kružbová. Plochy fasád v nádvoří, jejichž povrchovou úpravu neznáme ani v náznacích, byly rozčleněny horizontálními pavlači na dřevěných nosnících, které obstarávaly nejen spojení místností v patrech, ale také jednotlivých podlaží navzájem pomocí schodišť. Bohužel nevíme nic bližšího o detailech, neznáme umístění prevetů, krbů. Jen kachle prozrazují vyhrívání kamny, ale před archeologickým zpracováním nelze blíže vymezit časové rozpětí.

Nejasný je vývoj západního křídla. Je možné, že v této etapě zde stál jen přízemní objekt hospodářského určení, zhruba střední část výsledné dispozice, zcela hypoteticky včetně kuchyně. Také ale nelze vyloučit pozdější počátky budovy. Za pozornost totiž v této souvislosti stojí několik dochovaných oblých otvorů samonosného lešení v části, kterou pokládáme za nejstarší, zatímco v jiných částech zdíva hradu je nenacházíme. Další vývojová fáze stavby má otvory hranolové, opět na hradě ojedinělé, jak již bylo uvedeno. Nezanedbatelná je také menší mocnost nádvorní zdi a skromná šířka křídla, nasvědčující jinému určení než mělo východní křídlo. Je však třeba zdůraznit, že nedokážeme rozhodnout, zda všechny výše uvedené stopy představují skutečné stavební fáze, nebo plynulejší postup výstavby, s kratšími přestávkami a poněkud improvizovanými změnami.

Nemožnost přesněji časově vymezit délku výstavby je ostatně příznačná pro celý hrad výše popisované vývojové fáze, i když nádvorní zeď východního křídla kromě spáry na předělu sektorů D a E nevykazuje stopy srovnatelné se západním objektem. Tako skutečnost se odráží v přístupu k vyhodnocení geodetického zaměření (srov. obr. 244, protikladem je pojetí obr. 31).

Obr. 242: Police nad Metují, klášterní kostel Nanebevzetí Panny Marie. Výběr raně gotických klenebních konzol a hlavic, jejichž pojetí a způsob zpracování lze srovnávat s Vizmburkem. Pozoruhodné jsou zejména polygonální tvary, schematické či rustikální zpracování rostlinných motivů, výrazné krycí desky hlavic a oblíbenost motivu „podvinutí“. Další srovnávací studium architektonické výbavy Vizmburka, včetně sousedícího Slezska, je úkolem budoucnosti (snímky Martin Micka, 2012).

Jediným, zároveň však výjimečným prostředkem absolutního datování jsou nalezené kamenické prvky, až na výjimky součásti žebrových kleneb, s uměleckou reliéfní výzdobou. Jejich takřka kompletní shromáždění, alespoň pokud jde o kusy využitelné pro uměnovědné posouzení, otvírá novou cestu k analýze. Musíme však přiznat, že zatím nejsou podmínky k podrobnému stylovému rozboru s využitím dostatečně širokého srovnávacího studia.¹²⁶⁾ Můžeme jen podat výčet charakteristických rysů kamenické práce a konfrontovat je s dosavadními pokusy o dataci, jež se však vztahují pouze k části nalezené kolekce. V jižní síni byly osazeny geometricky pojednané konzoly s nevýraznými krycími deskami, některé výběhy žeber měly náběžník, jiné ne. Jediný nalezený svorník byl zdoben poměrně realisticky ztvárněným čtyřlístkem. Klenby sálu v rozsahu sektorů C, D a E, které musíme v postupu výstavby pokládat za relativně poněkud mladší, měly stejná hranolová žebra s okosením, ale namísto geometricky tvárněných konzol s málo vyvinutými abaky je nes-

ly hlavice s krátkými příporami a výraznými krycími deskami s motivem podvinutí v profilaci. Některé hlavice byly bez výzdoby, některé s různě pojednaným rostlinným dekorem, buď naturalistickým, nebo stylizovaným. Vegetabilní motiv nesl také jeden ze svorníků, zatímco další byl hladký, s pouhým křížením žebër, a třetí v podobě erbovního štítku, na jehož povrchu můžeme předpokládat malbu s heraldickým obsahem. Také pojetí přípor se lišilo, jejich půlválcová těla měla různě ztvárněné kuželovité zakončení, v jednom případě s patrně realisticky vymodelovanými lístky. Současná uměnověda, která se vizmburskými klenebními prvky zabývala, je shodně datuje do 3. čtvrtiny 13. století, respektive do doby vlády Přemysla Otakara II. (1253–1278), a zdůrazňuje spíše jejich archaické tendence, než možnost datování do doby po první zmínce o hradu v písemných pramenech. Tuto dataci lze podpořit formou kružby z jižního křídla, spíše archaicky působí forma abaků i výrazného obloučkového zakončení náběžníků (srov. obr. 30/8, 206/3 a 4).¹²⁷⁾

Obr. 243: Způsob destrukce vizmburské věže směrem do nádvoří naznačují snímky z doby, než byly odstraněny kompaktní kusy jejího zdiva v sekundární poloze. a – pohled z nádvoří k severní části hradby (nahore), uprostřed torzo dymníku kuchyně, dole vodorovně ležící blok zdiva, vlevo v několika kusech utržený a směrem do nádvoří sesunutý plášť zdiva věže, b – kusy pláště věže (srov. předešlý snímek vlevo), které se při její destrukci sesuly do nižší úrovně směrem k ploše nádvoří (snímky Dana Einhornová, asi 1976).

Situaci komplikuje velká pestrost výzdobných motivů i forem přechodů mezi žebry a hlavicem (event. konzolami) na straně jedné a zjevná rustikálnost výtvarného projevu na straně druhé. Jeho součástí může být také nepřehlédnutelná robustnost některých konzol a hlavic, stejně jako výhradní použití hranolových žebířů s okosením. Proti tomu však zase stojí prvky precizněji provedené, jako je zejména okenní kružba či drobnější zlomky. Bezprostřední a dostatečně reprezentativní srovnání geograficky a časově nabízí pouze proboštský kostel břevnovských benediktinů v Polici nad Metují. Jen domýšlet se můžeme, jaký vztah k této církevní instituci měl Tasův rod. Stavba, v níž nalezneme Vizmburku podobně ztvárněné klenební prvky, je datována zejména do 60. a 70. let 13. století, dalšímu období do přelomu 13. a 14. století se již nepřičítají výraznější projevy. Je charakteristická polovalcovými příporami, hlavicemi a konzolami kalichovitěho i pětibokého tvaru, mnohobokými abaky, náběžníky, ale také stylizovaným, hrubě provedeným rostlinným dekorem, povšimneme si oblíbených pětibokých profilací, je zde okenní kružba s tzv. hůlkovým profilem.¹²⁸⁾ Pozornosti neunikne ani zjevná masivnost a konzervativnost, neživotnost vegetabilních motivů. Problém však spočívá v ustrnutí naší srovnávací uměnovědy v posledních desetiletích, jak jsme již naznačili. Uvědomíme si to zejména z úplně dosavadní absence hledání vazeb polického kostela, a tím vlastně i hradu Vizmburka, s ranou gotikou sousedního Slezska, a to včetně tak významného díla, jakým je západní portál klášterního kostela.¹²⁹⁾ Otázku možností přesnějšího datování vizmburských kleneb proto bude možno zodpovědět až v budoucnosti. Prozatím se musíme spokojit se závěrem, že jádro hradu dosáhlo podoby, jak jsme ji výše rámcově rekonstruovali, do konce otakarského období, samozřejmě s tím, že proces výstavby mohl i poté v určité míře pokračovat. Jisté zkrácení chronologie by snad mohl způsobit pozdější import již hotových kamenických prvků přímo z Police, který však není doložený a jenž jako eventualitu nelze přeceňovat (srov. obr. 30, 88, 202–207, 237).

Celkový obraz stavby je i navzdory množství uvedených nálezů zlomkovitý. Chybí zejména ostění dveří, jejichž výtvarné zpracování by bylo dalším vodítkem. Dochovaly se jen prosté lomené portály sklepů, zcela bez profilace a dokonce v některých případech složené z jednotlivých kusů tak, že budí dojem druhotného použití, jak jsme již uvedli. Značné množství těchto prvků, jež se našly v sutích, však ještě čeká na své zpracování, které je dnes znemožněno způsobem uložení (srov. též obr. 174).

Rozsah a dobu realizace pozdějších úprav raně gotického hradu lze zvažovat jen s velkou opatrností. Důvody dalšího rozšiřování zástavby navozuje zejména období společné držby Vizmburka Hynkem a Jindřichem, syny Hynka Crhy z Dubé, v průběhu 2. poloviny 14. století, nic však nelze tvrdit. Na druhou otázku, jak jsme si ji položili v kapitolách z dějin hradu, tedy nelze s jistotou odpovědět. Můžeme se jen dohadovat, že snad teprve v době těchto majitelů bylo významně přestavěno a k severu prodlouženo západní křídlo, které díky své nevelké šířce příliš nezmenšilo prostor nádvoří. Ani z této fáze nemáme žádné konkrétní doklady využívání křídla, severní část patra však zanikla. Klidnějšímu období vlády Karla IV. a Václava IV., kdy předpokládáme intenzivnější využívání hradu, bychom mohli připsat také zřízení přístavby v severním parkánu (kovárna?) a kuchyně v jejím sousedství, při vnitřním líci hradby. Pokud věž do té doby neměla styk s vnitřní zástavbou hradu, tímto zásahem se to radikálně změnilo. Uvažované změny můžeme zároveň vnímat jako oslabení fortifikačních kvalit hradu. Nelze vyloučit úpravy také v nedochovaných úrovních zdiva, jimž však dnes nasvědčují jen některé blíže nedokumentované architektonické prvky někdy i náročnějších profilací, nalezené v sutích (srov. např. obr. 217).

Později došlo k výstavbě „druhé“ kuchyně s polygonálním dymníkem, která vyřadila z provozu severní přístavek. Je otázkou, zda to již souviselo se snahami o vylepšení obranyschopnosti hradu v důsledku stoupající nejistoty v zemi někdy po roce 1400. Výstavbu této kuchyně až v průběhu 1. poloviny 15. století předpokládají také předběžné závěry archeologického výzkumu.¹³⁰⁾ Podobně nejistí jsme v otázce úprav systému přístupových bran, které svými rozměry nasvědčují určení nanejvýš malým povozům. Typologicky identické brány na vnějším valu a v severozápadním rohu parkánu lze chápat jako součást modernizace obrany, přitom ale jejich výstavba mohla zároveň sledovat možnost upravit, a tím ve skutečnosti zřejmě také oslabit bránu do jádra hradu. Tato úprava vnitřní brány byla zřejmě vyvolána provozními potřebami, neboť předešlé řešení mělo své slabiny. V souvislosti s tím je zajímavé opotřebování až nápadně mohutného prahu brány jen uprostřed a způsobem, který nejspíše nasvědčuje používání výhradně pro chůzi. Tento rozpor bychom mohli hypoteticky vyložit tak, že práh byl původně – v době před její přestavbou – na jiném místě brány, a po umístění na novém místě již nebylo dostatek času k opotřebení koly. Pak bychom mohli přestavbu brány (respektive uložení prahu do místa, v němž byl nalezen) klást spíše nedlouho před rok 1447.

Snad zároveň s touto změnou se přistoupilo ke konečné úpravě povrchu nádvoří dochovanou valounovou dlažbou. Na ni zřejmě reaguje základ pilířku pro záklenek nad vstupem do sklepa západního křídla. Zřízení sklepa a také ke stavbě nešetrné prohloubení podlah přízemků východního křídla lze pokládat za projev poněkud improvizovaných, a proto snad také chvatně naplňovaných snah zvětšit úložnou, zásobovací kapacitu hradu. Stavebník se tak mohl rozhodnout opět kvůli vzrůstajícímu nebezpečí v předvečer hu-

sitských válek, nebo již v jejich průběhu, kdy hospodářské a zásobovací vyživání předhradí bylo ohroženo. Kompromisy i degradující zásahy do raně gotické tváře hradu patrně reprezentují také zazdívky okeních nik v jižní síni a stavba zdi na hlinu nad sestupem ke sklepům, jejichž portály byly odsekáním stolk místy rozšířeny.

Reálněji však lze s bezpečnostními a vojenskými důvody spojit teprve zmíněné zesílení severní části hradby, do nějž byl zahrnut také zbytek přístavku, pokud je ovšem výklad funkce zesílení správný. Nejspíše se tak stalo za Jiříka z Dubé, o jehož válečné angažovanosti jsme již pojednali. Zda se teprve tehdy, nebo již dříve upravoval parkán a stavěla či zdokonalovala parkánová zeď a hradba na valu, o terénních pracích na vnějším obvodu areálu hradu nemluvě, nelze za dnešního stavu poznání rozhodnout. Ani na třetí otázku tedy nemůžeme odpovědět jednoznačně kladně, velká pravděpodobnost tu však existuje. Válečnou historii hradu připomínají kromě již zmíněných koulí také velké kamenné projektily pro vrhací stroje, nalezené rovněž při archeologickém výzkumu (srov. obr. 207/5, 239).

Podle sledování v průběhu archeologického výzkumu měl být hrad zničen roku 1447 především stržením masy velké věže. Vlastnosti věže jako válcové stavby se čtyři metry silnou obvodovou zdí, uvnitř díky sypanému jádru nehomogenní, však nasvědčují tomu, že nelze předpokládat celistvý pád nádvoří části věže s velkým dosahem k jihu. Kusy pláště spíše sjely šikmo dolů, do nevelké vzdálenosti v ploše nádvoří, jak naznačují ještě snímky z počáteční etapy archeologického výzkumu (obr. 243). Jistě částečně způsobily destrukci navazujících dílů zástavby, týkalo se to však především kuchyně a severní části západního křídla, stěží však jižní poloviny hradu. Mohutné stopy požáru dokládají využití dalšího obvyklého postupu při ničení hradu roku 1447 – zapálení všech dřevěných konstrukcí. Shořely stropy, krovy, případně také „lehká“ podstřešní podlaží, krytina a hořlavá výbava. Jaké zdi se bezprostředně po požáru zřítily a které další byly případně Slezany strženy, nelze spolehlivě stanovit. Poloha roztržštěné okenní kružby, nalezené vysoko nad dlažbou nádvoří a zároveň poměrně mělko pod lesním terénem, nasvědčuje tomu, že nádvoří zeď jižního křídla zůstala po osudovém roce 1447 dlouho stát, než v důsledku vychylování náraz – a s ní také vnitřní konstrukce paláce – teprve padla na suť v nádvoří. Podobně tomu zřejmě bylo se způsobem destrukce jihovýchodní části paláce severním směrem. To poněkud mění dosavadní představy o rychlém „zavření“ hradu, které způsobil zejména mohutný krunýř obvodové hradby, po jeho zničení Slezany. Zdá se, že zdi jednotlivých křídel naopak delší dobu ve značném rozsahu stály, a tak také umožnily postupné rabování nemalého množství tesaných prvků, zejména ostění oken, bran a dveří, která se při výzkumu nenalezla, i když nelze vyloučit, že jejich značný počet jako cenný artikl k druhotnému využití odvezla již demoliční četa. Že ještě v průběhu 19. století stály na hradě nezanedbatelné zbytky zdi a existovalo širší povědomí o existenci rozsáhlých zasypaných prostor, nedokládá jen August Sedláček, ale také další záznamy, které shromáždil ve své kronice Vilém Schreiber.¹³¹⁾

Přesto však, že lze odmítnout zažitou představu o relativně rychlém „uzavření“ hradu jeho vlastním ruem, není třeba pochybovat o tom, že akce Slezanů roku 1447 navždy ukončila život Vizmburka a odsoudila jej k postupnému zániku. Tím předkládáme odpověď na čtvrtou z výše položených otázek.

VÝZNAM VIZMBURKA JAKO ŠLECHTICKÉHO HRADU A STAVEBNÍHO DÍLA 2. POLOVINY 13. STOLETÍ

I když jsou všechny doklady stavebních proměn Vizmburka ve 14. a v 15. století zajímavé a některé z nich svým způsobem ojedinělé, jednoznačně nejvýznamnější je etapa 13. století, kdy byl tento unikátně dochovaný šlechtický hrad vystavěn. Tím se teprve nakonec vracíme k první otázce z vybraných kapitol dějin stavby.

Dobu založení hradu neznáme. Uměnovědné datování klade druhou rozlišitelnou fázi jeho výstavby do třetí čtvrtiny 13. století, s tím, že při celkovém hodnocení zdůrazňuje spíše její pokročilejší fázi, tedy poslední třetinu otakarského období. Časový odstup mezi oběma fázemi může být teoreticky jakkoli velký, přihlédneme-li však k tomu, že uvnitř obvodové hradby nezůstala stát z první rozlišitelné etapy žádná kamenná stavba, kterou by při přestavbě využili, je pravděpodobnější spíše odstup nevelký. První, základní fáze výstavby kamenného hradu tedy spíše ještě nebyla dokončena, když došlo k radikální změně, či detailnějšímu dopracování plánu.

Pokusíme-li se pak o datování první fáze na základě této úvahy, jsou nejpravděpodobnější 50.–60. léta 13. století. Tas, eventuálně jeho otec, u nějž zakladatelská zásluha rovněž přichází v úvahu, zatím možná sídlil na jiném místě. Bezprostřední podnět ke změnám realizovaným v následující fázi můžeme jen hypoteticky hledat v oblasti stoupajícího společenského a hospodářského zázemí stavebníka. Naproti tomu je

nutno zdůraznit, že první kamenná fáze nebyla žádným „provizoriem“. Mohutnost zdiva věže i hradby nelze vnímat jako pouhý odraz obav stavitele o statiku konstrukcí a spíše hledání, než suverénního využívání zkušenosti s náročným stavebním dílem. Již objektům první fáze, jež spotřebovala velké množství kamene spojovaného vápennou maltou, nelze upřít jisté vyšší ambice, jež patrně naznačuje trojice okének na východě. V průběhu postupné prezentace výsledků archeologického výzkumu byl uveden názor, že otvory měly pozorovací, nebo dokonce obrannou funkci.¹³²⁾ Obě tyto možnosti však můžeme vyloučit, a to nejen vzhledem k detailnímu uspořádání a rozměrům otvorů. Tři okénka v silné obvodové hradbě musela mít jiné, nepochybně zvláštní poslání. Osvětlení běžného interiéru v přízemí paláce není pravděpodobné, neboť všem místnostem v přízemí hradu následně postačovala jen okna do nádvoří, aniž by bylo zapotřebí oslabovat obranný účel hradby. Ze stejných důvodů, a také kvůli konkrétnímu tvaru otvorů, můžeme vyloučit jejich souvislost s topením. Umístění tří okének na východní straně hradu, která měla podle své formy pouze osvětlovací účel, snad připouští úvahu o přízemí pod kaplí, k jejíž realizaci však zřejmě nikdy nedošlo.¹³³⁾

Vyspěle působí uvažované pojetí brány i přízemí věže. Nevíme, co přesně bylo uschováno v tamější šachtě a kdy došlo k průrazu její zazdívky. Právě charakter zazdívky však napovídá tomu, že úkryt nebyl prázdný. Na dno zcela temného přízemí věže bylo možno sestoupit skrz otvor v klenbě nejspíše jen po žebříku či lehkém (ve zdivu neukotveném) dřevěném schodišti, a pokud měla zazdívka pečlivě provedený lic, nebylo ji snadné zpozorovat. Zpravidla se soudí, že přízemky takovýchto věží mohly alespoň příležitostně sloužit jako vězení, na Vizmburku však existence úkrytu tuto možnost zpochybňuje.¹³⁴⁾ „Tajný trezor“ ukrytý v nedostupných místech hlavní obranné stavby navozuje zajímavé otázky z oblasti sociálních a symbolických funkcí rodových hradů české šlechty 13. století. Neméně pozoruhodné je uplatnění zoomorfní skulptury, která byla nejspíše součástí zdiva věže. Také ta naznačuje vyšší nároky, než jsme u těchto staveb v našem prostředí zvyklí předpokládat.

Na základě uvedených detailů nemusíme následující, druhou raně gotickou fází vnímat jako příliš velký a jinam směřovaný krok. Uvědomíme-li si, jak málo víme o faktorech ovlivňujících výstavbu šlechtických hradů 13. století a jejich souvislostech, musíme předložená zjištění především respektovat a teprve pak v nich případně vnímat rozpory s dosavadními vratkými předpoklady. V hodnocení Vizmburka nás snadno může zavádět mimořádně doložený Tasův společenský vzestup v souvislosti s jeho kariérou v Polsku a u královského dvora, který se kryje teprve s posledním desetiletím 13. a s prvními léty 14. století: Mohli bychom předpokládat, že když se vizmburský pán vyšvihl mezi nejmocnější muže země a rychle rozmnožil své jmění, chtěl toto nové postavení promítnout také do tváře rodového sídla; dosud spíš skromný hrad bylo nutno v rámci možností zvětšit a radikálně přestavět, palác svým rozsahem a výbavou musel odpovídat lesku Tasova jména. Přijmeme-li však možnost, že fáze vzhledem k náročnosti raně gotické výstavby proběhla ještě před onou změnou v Tasově životě, otevírají se jiné možnosti hodnocení. Tas patrně dosáhl značného ekonomického potenciálu již před bitvou na Moravském poli, ať již díky úspěchům v kolonizaci nebo dalším aktivitám, o nichž prostě nemáme zprávy. Můžeme se jistě domnívat, že Tasův kariérní vzestup před koncem života byl zdrojem jeho bohatství, a tím také investorských možností, naproti tomu však musíme rovněž počítat s tím, že nezbytným předpokladem onoho vzestupu bylo dobré hospodářské zázemí. Podobně snad můžeme nahlížet také na souvislosti Tasova odboje proti Braniborským. Zda a nakolik se na raně gotické výstavbě hradu projevilo období Tasovy vrcholné kariéry, tedy nemůžeme prokázat. Na místě je jisté úvaha, že se tak stalo nejen v architektonické rovině, ale že šlo také o jiné projevy, jež se v nálezových situacích nezachovaly.

Pokud výtvarný projev kameníků na Vizmburku v otakarském období nemůžeme, snad až na výjimky, pokládat za špičkový, lze to vysvětlit omezeným potenciálem zemské periferie, příliš vzdálené od větších kulturních ohnisek Čech i Slezska. Snad ještě nápadnější jsou však podivuhodné rozpory v kvalitě současně se zde uplatňujícího stavebního řemesla. Zatímco relativně starší věž si můžeme představit jako dobře zvládnuté dílo, překvapivě opačně působí palác, respektive jeho jihovýchodní část v rozsahu sektorů B, C, D a E. Konkrétně jde o hrubý způsob dodatečného osazení konzol v jižní síni, nepečlivé provedení tamějších výklenků oken, způsob založení kleneb ve sklepech, navíc s různou úrovní vrcholnic a nápadně silnými zdmi, o improvizaci s odvětráváním sklepů či zřejmou neujasněnost postupu stavby v návaznosti sektoru E na D. Doslova údiv pak budí způsob výstavby místnosti C a D ve zvýšeném přízemí. Jejich mezilehlá zeď není plynulým vertikálním pokračováním příslušné zdi mezi sklepy, ale je samostatně založena na zásypu mezi ruby sklepních kleneb (srov. obr. 97 a 98). Toto staticky závažné řešení je patrně také jednou z podstatných příčin dnešního rychlého rozpadu hradní zříceniny, zvláště při podezření, že podobně jsou založeny také klenební příložky u hradby v těchto prostorách. Improvizované působí samotné výškové uspořádání klenutých prostor a jejich vztah k sektoru E, staticky nejspíše rovněž nevýhodný. Jižní a jihovýchodní část paláce působí v dochovaném rozsahu celkově až bizarním dojmem, a to přesto, že soudobých možností srovnání nenajdeme mnoho.

Tento pochybný výkon zřejmě naznačuje potíže se získáváním kvalitních, zkušených stavebních řemeslníků v relativně odlehleém regionu, a patrně také podporuje spíše starší datování výstavby hradu. V období, kdy již v Polici probíhala rozsáhlejší stavební činnost, si lze naznačené komplikace obtížněji představit. Dokonce není vyloučeno, že výstavbu relativně starší věže řídil kvalitnější stavitel, než tomu bylo u mladšího paláce, kde zřejmě jen s vypětím sil a za cenu nepříliš suverénního výkonu se „skrytými vadami“ dokázal naplnit přání náročného investora. To je velmi cenná indicie, narušující stále rozšířenou, ale zavádějící představu o v podstatě plynulém vývoji v čase směrem ke stále vyšším kvalitám, nenastal-li násilný, např. válečný přerыв. Upozorňuje, jak velmi podmíněná mohou být naše hodnocení u drtivě převažujícího množství stavebních děl, která nepodávají tak obsažnou výpověď jako Vizmburk. Mimořádná hodnota hradu se tak jen potvrzuje. Naproti tomu je třeba opětovně zdůraznit, že možnosti srovnání jsou velmi omezené.

Přes silně torzovitý stav a mnoho nejasností a ztrát, včetně těch, jež následovaly po ukončení archeologického výzkumu na počátku 80. let 20. století, poskytuje „druhá“ stavební etapa Vizmburka, datovaná přibližně do 60. až 70. let 13. století, v našem prostředí nejucelenější, unikátní představu o podobě raně gotického šlechtického hradu, překračující svým významem hranice České republiky. Základní hodnotou je relativně velmi dobře dochovaná dispozice a rozsah stavebních konstrukcí s doklady jejich výstavného pojetí, stejně jako vztah tohoto hmotného pramene k osobnosti Tasa z Vizmburka, patřícího v závěru svého života k nejvyšší elitě české společnosti na konci přemyslovské éry. Z žádného jiného šlechtického hradu nemáme tak rozsáhlou kolekci raně gotických, výtvarně pojednaných kamenických článků, jež jsou charakteristické spíše pro sakrální stavby. Uvedený vztah může vyústit v předpoklad, že Vizmburk je stavbou, jež reprezentuje soudobý vrchol stavební kultury. Oprávněnost tohoto předpokladu však relativizují osobité znaky a podmínky, jimiž jsme se zabývali výše. K tomu můžeme přidat negativní ovlivnění „druhé“ stavební etapy fází „první“. Také nevíme, do jaké míry Tas výstavbu hradu osobně určoval a zda tu častěji pobýval, jeho diplomatické funkce mu v tom mohly bránit. Faktory ovlivňující podobu hradu tak zjevně byly protichůdné, spolehlivě rozeznat či vyvodit ovšem dokážeme jen některé. To jsou však okolnosti, s nimiž se při práci s historickými prameny musíme smířovat neustále, význam Vizmburka jako metodicky výjimečného studijního objektu to nijak neoslabuje, ale právě naopak. Není pochyb o tom, že Vizmburk představuje zcela mimořádný historický pramen, výrazně přesahující hodnoty hradu jako stavby.

POTŘEBY DALŠÍHO VÝZKUMU HRADU

Vizmburk je mimořádně hodnotnou památkou středověkého stavitelství, jeho dnešní stav tomu však ani zdaleka neodpovídá. Kromě fyzické záchrany, jejímž souvislostem se stručně věnujeme v úvodu, je třeba pokračovat v jeho výzkumu, především v operativním průzkumu a dokumentaci, dokud nedojde ke konzervaci hradu a nepřestanou se spontánně objevovat další a další nálezové situace v rozpadajícím se zdivu. Existence kvalitního zaměření (srov. obr. 244), je předpokladem efektivity této činnosti, některé neuvážené kroky, jako například nedávné odlesnění části valu s první branou, však zbytečně způsobují další ztráty. Podobně je třeba pečlivě vážit, nakolik bude v souvislosti se sanací nutné zasahovat do dosud nezkoumaných terénů a jak regulovat pohyb návštěvníků, kteří do hradu i přes jeho současné uzavření stejně pronikají, a do jisté míry tak páchají větší škody, než kdyby mohli vstoupit branou.

Velmi důležité je také dokončit evidenci a dokumentaci všech nalezených kamenických článků a jejich zlomků, které jsou dnes kvůli nevhodnému způsobu uložení nepřístupné. I když už patrně nepříjdou žádná výslovně převratná překvapení, nelze vyloučit identifikaci prvků, které podstatně obohatí naši představu o architektonické a provozní vybavenosti hradu. Smysl to bude mít i přesto, že neurčíme jejich původní umístění, bude sporný účel a datování. Musíme zdůraznit, že dosud takřka nic průkazného nevíme o kamenické produkci 14. a 15. století na hradě. Všechny prvky by měly být řádně zaevidovány a uloženy v jediné instituci, která by dostatečně reprezentativní výběr z nich dokázala uplatnit a představit v důstojné, adekvátní expozici, jež dosud velmi citelně chybí jak laické, tak odborné veřejnosti. Časem by k nim přibyly archeologické nálezy, jež se stále zpracovávají. Je třeba litovat, že zásadní publikaci archeologické „náplně“ hradu stále postrádáme. Zpracování archeologických nálezů může mimo jiné přispět k představě o míře a místech použití cihel, které se dodnes v areálu hradu v nevelkém počtu nacházejí v druhotné poloze, o druzích střešní krytiny a dalších detailech.

Ustat by se nemělo ve shromažďování fotografické dokumentace účastníků archeologického výzkumu a dalších osob, které hrad v jeho průběhu a nedlouho po ukončení navštívily. Nelze vyloučit, že se mohou objevit snímky, jež přinesou nové důležité informace.

POZNÁMKY

- 1) K osudu zříceniny hradu po jejím obnažení archeologickým výzkumem srov. zejm.: *Razím 1995; 2001; Lochmann 2001; Slavík 2001; Burdychová – Madaj 2001; Šulcová 2001; Šefců 2001; Kotlík 2001; Košťál a kol. 2003; Šulcová 2009.*
- 2) Ke stavu zpracování archeologických nálezů *Košťál a kol. 2003*. Před skončením archeologického výzkumu byl podrobněji, samozřejmě předběžně, publikován pouze kovový inventář: *Hejna 1983c; Lochmann 1983.*
- 3) Srov. úvodní motto této publikace na str. 5.
- 4) *Hejna 1976a, 177.*
- 5) *Hejna 1976a, 178.*
- 6) *Hejna 1976a, 178.*
- 7) Přehled byl vytvořen zejména na základě každoročních (kompletně však nedochovaných) shrnujících hlášení A. Hejny, jež jsou uložena v archivu Archeologického ústavu AV ČR v Praze, a publikovaných přehledů jednotlivých sezón: *Hejna 1978a; 1979a; 1980a; 1981a; 1982a; 1983b; 1985b.* V omezené míře lze využít také fragmentárně dochované deníky výzkumu (uložené rovněž v ARÚ, za poskytnutí digitální formy děkuji Janu Košťálovi).
- 8) *Hejna 1985b, 102.*
- 9) Nepublikovaný rukopis. Autorovi děkuji za poskytnutí digitální formy záznamu.
- 10) Tyto snímky v rámci možností velmi záslužně shromáždilo a digitalizovalo Sdružení pro Vizmburk (za zpřístupnění děkuji Janu Košťálovi). Hojně jsem využil také vlastní sbírku snímků. Pravděpodobně existují ještě další snímky, jejichž autory se dosud nepodařilo oslovit, patrně však již nelze očekávat převratná zjištění. V dané době nebylo zcela obvyklé, aby sám vedoucí archeologického výzkumu prováděl každodenní podrobnou fotodokumentaci v průběhu jednotlivých sezón.
- 11) *Hejna 1975b, 45.*
- 12) *Hejna 1976b, 615.*
- 13) K tomu srov. zejm.: *Durdík – Klápště – Sommer 1986.*
- 14) K rizikům současného přístupu k výzkumu a prezentaci hradních zřícenin, s odkazem na další literaturu, *Razím 2010.* O dnešních postupech a metodách zkoumání historických staveb souhrnně *Razím – Macek edd. 2011.*
- 15) Průběh a souvislosti archeologického výzkumu Vizmburka přibližuje beletristickou formou *Smetánka 1987.* Popularizační pojetí má také *Razím 2011.*
- 16) Krajské středisko státní památkové péče a ochrany přírody (pozn. autor).
- 17) KNV – Krajský národní výbor, ONV – Okresní národní výbor, MNV – Místní národní výbor (pozn. autor).
- 18) Citované materiály jsou spolu s hlášeními o průběhu výzkumu (srov. pozn. 7) uloženy v archivu nálezových zpráv ARÚ AV ČR v Praze. Srov. též *Šulcová 2001* (informace autorky na s. 27, že část poznámek dokumentace výzkumu je součástí soukromého dědictví, neodpovídá skutečnosti). *Hejna 1979a, 43,* uvádí, že hrad byl po předchozím zařazení mezi památky 1. kategorie prohlášen v roce 1978 za státní hrad a s platností od roku 1979 převzat do přímé péče KSSPPOP v Pardubících.
- 19) *Hejna 1975b; 1976a; 1976b; 1978a; 1979a; 1980a; 1980b; 1981a; 1982a; 1983b; 1985b.*
- 20) *Hejna 1979b, 206; 1982b; 1983d; 1984b.* Konzultantem dr. Hejny byla zejména doc. ing. arch. Milada Radová z FA ČVUT.
- 21) *Menclová 1976, 440.*
- 22) *Kuthan 1982, 324.*
- 23) *Poche a kol. 1982, 241.*
- 24) *Muk – Novosadová – Jesenský 1991, 44.*
- 25) *Muk – Novosadová – Jesenský 1991, 47.*
- 26) *Muk – Novosadová – Jesenský 1991, zejm. 44–49.*
- 27) Archiv plánové dokumentace Národního památkového ústavu – ústředního pracoviště. Na tomto místě jej neprezentujeme.
- 28) *Kuthan 1994, 311–317; Líbal 2001, 545–546.*
- 29) Srov. *Durdík 1999, 599–600; 2001.* S tímto hodnocením diskutují *Klápště 2003, 788–790, 797; Razím 2004, 181–183; Klápště 2005, 144–147.*
- 30) *Durdík – Bolina 2001, 162.*
- 31) Srov. *Klápště 2005.*
- 32) *Košťál a kol. 2003.* K činnosti Sdružení pro Vizmburk srov. *Košťál 2009.*
- 33) O obsahu pojmu OPD srov. *Razím – Macek edd. 2011, zejm. 60–63.*
- 34) *Razím 2007.*
- 35) *Slavík 2008.* Kromě těchto posledních prací věnujících se stavební stránce hradu Vizmburka vyšla ještě práce *Mach 2007.* Její text obsahuje tolik mylných představ a tvrzení, že není účelné se jím zabývat.
- 36) Před započítáním tohoto digitálního zaměřování provedl dílčí záchranné zaměření v rámci autorova OPD v prostoru tzv. kovárny a kuchyně Zvonimír Dragoun. Později se měřických prací a jejich zpracovávání účastnil také Jan Veselý, kterému tímto děkuji.
- 37) Srov. *Košťál a kol. 2008* (autorovi děkuji za zapůjčení). Archeologický výzkum v prostoru brány jádra hradu prováděla Julie Šulcová, výsledky jsme však neměli k dispozici. Je třeba vyslovit lítost nad tím, že při sanaci zdí brány a výstavbě nových pilířů pro vrata zcela zanikla její vypovídací hodnota, vznikl zde nepodložený novotvar (srov. obr. 33).
- 38) K tomu též *Košťál a kol. 2008.*
- 39) O metodách a postupech stavebněhistorického průzkumu a archeologického výzkumu souhrnně a pro veřejnost přístupným způsobem pojednává *Razím – Macek edd. 2011* a tam cit. literatura. V této knize je také stručná kapitola o příkladu Vizmburka: *Razím 2011.* V důsledku pokračujícího rozpadu zdí hradu se stále objevují náleзовé situace, které zasluhují další OPD.
- 40) Dějiny hradu byly několikrát zpracovány, srov. zejm.: *Sedláček 1887, 33–36; Hejna 1973; 1979b; Pelant – Wolf 1984; Hejna 1986, passim; Novosadová v: Muk – Novosadová – Jesenský 1991, 1–15; Wolf 2001.*
- 41) *Emler ed. 1882, č. 1478, s. 639.*
- 42) *Daňhelka – Hádek – Havránek – Kvítková edd. 1988, 421.*
- 43) Souhrnně zejm. *Hejna 1973.*
- 44) *Emler ed. 1882, č. 1692, s. 727, č. 2734, s. 1195.*
- 45) Souhrnně v poslední době k Tasovu postavení *Vaniček 2002, 533–534; Klápště 2005, 144–147; Jan 2006, 72–73; Antonín 2009, 247–262; Dvořáčková-Malá 2011, 70, 109, 110, 191.*
- 46) *Heřmanský – Fiala edd. 1976, 124.*
- 47) *Friedrich ed. 1941, DD 59; plná cit. a překlad Hejna 1986, 46–47.*
- 48) *Emler ed. 1870, 594; Palacký ed. 1842, 359, 360, 363.*
- 49) Přehledně v poslední době *Čornej 2000, passim; dříve Hosák 1963; Heck 1958.*
- 50) Srov. *Wolf 1998.*
- 51) K této události nejlépe, s příslušnými odkazy, *Šmahel 1993, 192.*
- 52) *Muk – Novosadová – Jesenský 1991, 3; Hejna 1986, 68.* Zpráva není spolehlivá.
- 53) *Hejna 1986, 69.*
- 54) *Hejna 1986, 69–70.*
- 55) *Sedláček 1887, 35–36.*
- 56) *Muk – Novosadová – Jesenský 1991, 5.*
- 57) *Šimek – Kaňák edd. 1959, 203.*
- 58) *Sedláček 1887, 36; Hejna 1986, 82* a tam cit. liter.
- 59) *Emler ed. 1882, č. 1478, s. 639.* K výkladu a formám jména hradu *Gréc 2009.*
- 60) Ke stavebnímu materiálu např. *Štrouf 2001.*
- 61) K tomu srov. zejm. *Hejna 1983b, 52–53; 1985b, 102.*

- 62) Mohl by to naznačovat plánec A. Sedláčka, srov. obr. 8.
- 63) Prostor a konfigurace terénu (včetně rostlé skály) na západní straně jádra byly narušeny technikou při špatně organizovaném odvážení suti po skončení archeologického výzkumu. Rozsah škod však nelze přesněji určit (srov. obr. 3 a 19).
- 64) K předhradí, s diskusí k otázce případného obléhacího stanoviště, srov. Slavík 1999, před ním Wolf 1998. Problematika případných stop oléhacích stanovišť ve vzdálenějším předpolí musí být teprve řešena.
- 65) V popisných částech neuvádíme vzhledem k bohatým plánům a fotografickým přílohám všechny míry a údaje, které by zbytečně zatěžovaly text. Další potřebné míry lze zjistit z těchto plánů, podrobnější informace obsahují také texty u snímků.
- 66) Souhrnně k vývoji hradů zejm.: Menclová 1976; Durdík – Bolina 2001.
- 67) Souhrnně k těmto věžím, pro něž se používá také pojem *bergfrit* (z něm. Bergfried), v poslední době zejm. Schmitt 2010. Speciální studie o „bergfritech“ v ČR dosud neexistuje.
- 68) Prameny přibližující okolnosti zániku Vizmburka a některých dalších hradů v okolí, odkud vznikala škoda zejména slezským městům, shrnuje Hejna 1986, 73; srov. též výše Kapitoly z dějin hradu Vizmburka. Doklady o postupu boření věže uvádí Hejna 1980a, 26 („Podle výsledku výzkumu je zřejmé, že zdivo věže bylo spolu s přiléhajícími úseky zdiva západního a severního objektu ve výši cca 1 m nad úroveň nádvoří postupně vylámáno a nahrazeno do značné hloubky v pásu vysokém cca 70 cm dřevěnými vzpěrami. Tentýž postup byl zachycen o 6 m výše. Pásky vybraného zdiva byly vyplněny kromě dřevěných vzpěr dalším dřevem, po jehož shoření se sesula celá nádvoří fronta věže spolu se stěnami přilehlých objektů. Zmíněný postup likvidace byl doložen svislými vrstvami spáleného dřeva v obou úrovních“), nebo Hejna 1981a, 30 („... v severní části západního křídla se našel masivní železný klín zaseknutý do zdiva a kopáč, v nichž je možno vidět nástroje používané při likvidaci hradní věže“). Tyto citace dnes nelze blíže komentovat.
- 69) Hejna 1983b, 53.
- 70) Košťál a kol. 2008.
- 71) SHP (Muk – Novosadová – Jesenský 1991) ani žádné předěšlé práce se interiéru věže nevěnovaly (k tomu srov. Razím 2007).
- 72) Tento záklenek je některými autory, kteří se podrobně neseznámili s podobou a situací skryše v dolní části věže, mylně považován za doklad vstupu do přízemí, sloužící snad k přísunu materiálu během výstavby (Muk – Novosadová – Jesenský 1991, 19; Durdík 2001, 6; 2002, 108). Proti této interpretaci svědčí také skutečnost, že pod záklenkem nejsou zřejmě svislice špalet a že se záklenek ve zdivu objevil teprve poté, co zanikla větší část zdiva jádra věže (po uvolnění věže ze sutě na počátku 80. let 20. století proto nebyl záklenek vidět a „vynořil“ se až po několika letech). Zásadní je také výpověď přesného zaměření věže, které až do roku 2006 neexistovalo.
- 73) Uvnitř jižní síně v přízemí je na lici svislá spára, kterou však musíme pokládat pouze za konstrukční přerušení, nikoliv hranici dvou stavebních fází. Podobné, ale méně zřejmě anomálie – krátké svislé „spáry“ – lze (nebo bylo možno) pozorovat na několika dalších místech. Zjevně jde pouze o „náhodný“ jev, vzniklý při kladení kamenů do jednotlivých vodorovných řádek.
- 74) Košťál a kol. 2008.
- 75) Operativní průzkum a dokumentaci prováděl autor 10. 9. 2008.
- 76) Hejna 1980b, 307, uvádí maximální zúžení 10 cm a předpokládá na vnějším lici čtyřboký otvor. Trychtýřovitě rozevřený navenek předpokládají také Muk – Novosadová – Jesenský 1991, 20. Na základě detailního měření bylo jižní z okének v nejužším místě 9 cm široké a 66 vysoké, severní, v ústí hůře dochované, bylo patrně poněkud širší a 60 cm vysoké.
- 77) Hejna 1978a, 44.
- 78) Ve svém předěšlém hodnocení této náleзовé situace předpokládám, že vystupující kameny jsou stopou základového zdiva (Razím 2007, 41–46), tento výklad však po dalším průzkumu již nepreferuji. Podobně uvažují Muk – Novosadová – Jesenský 1991, 22.
- 79) Po této podestě se patrně dochoval jeden hranolový otvor vpravo pod pravou stojkou vstupu.
- 80) Osvětlení místnosti C lze zřejmě vyloučit i z východní strany, kde se obvodová hradba dochovala do nižší úrovně, a to vzhledem k existenci přílohy a velmi malé délce příslušné stěny.
- 81) Hejna 1976b, 618. Dnes lze na klenbách v řezech identifikovat hliněnou vrstvu.
- 82) Hejna 1975b, 38–40; 1976b, 618; Košťál 2003, 44–45. Informace o rytině třmene je zjevně mylná, dnes jí nenasvědčují žádné stopy, přestože povrch štítu nevykazuje poškození (svorník je uložen v úpickém muzeu). Podle Lazákovy evidence ležel přímo na zdi mezi sektory C a D (150 cm od západu) výběh tří žeber – pětiboký náběžník.
- 83) Hejna 1976b, 618–619.
- 84) K tomu podrobněji srov. Razím 2007, 47. Muk – Novosadová – Jesenský 1991, 24, soudí na organické zavázání konzol do zdiva. K opačné interpretaci paradoxně přispělo vyhodnocení náleзовé situace po vybourání konzol a takřka úplném zániku omítky, již byly po obnažení archeologickým výzkumem na stěnách rozsáhlé zbytky.
- 85) Konzoly však už dnes nejsou na svém místě, po vybourání byly odvezeny do depozitáře na zámek Ratibořice. Dodatečnému osazení prvků zřejmě nasvědčuje také jejich nápadně velká část určená pro vložení do hmoty zdiva.
- 86) Zlomky těchto prvků, včetně fragmentů kružby, byly nalezeny při archeologickém výzkumu před nádvorní fasádou síně, dnes je však nelze spolehlivě identifikovat. Náčrty vnitřní strany nádvorní zdi v SHP (Muk – Novosadová – Jesenský 1991) znázorňuje vyžlabenou hranu vodorovných desek sedátek. K dnešku se dochovala jediná (nejzápadnější), která je však jen prostě, nepečlivě okosená. Náčrty neodpovídá realitě ani v některých dalších detailech.
- 87) Hejna 1976b, 617.
- 88) Hejna 1976b, 617.
- 89) Tuto lokalizaci lze stanovit pouze kombinací několika snímků pořízených ve chvíli nálezů Janem Dobiášem (autorovi náleží velký dík).
- 90) Muk – Novosadová – Jesenský 1991, 32, uvádějí, že 65 cm vpravo od vchodu do střední místnosti byla svislá konstrukční spára, dnes v důsledku úprav setřená. Rozbor snímků z doby těsně po výkopu však nasvědčuje tomu, že nešlo o spáru, ale prasklinu v jednolitě lici zdiva.
- 91) Pozoruhodné je jedno z lůžek zaniklého dřevěného nosníku nádvorní pavlače, které míří do profilu zdi mezi sektory E a F. Je tím jen potvrzeno, že nosníky pavlače byly osazovány spolu se stavbou nádvorní zdi, tedy dřív, než byly stavěny dělicí zdi a ukládány stropní trámy. Proti zcela přesnému naplánování polohy mezitraktových zdí patrně svědčí umístění vchodu do jižní místnosti sektoru F velmi těsně (případně v mírné kolizi) u dělicí zdi.
- 92) Nejspíše byly mezi protilehlými zhlavími trámů jen tenké mezery vyplněné maltou, detailní studium však dnes ztěžují bezpečnostní podmínky a rozsah koroze.
- 93) Hejna 1979a, 41; 1980a, 27. Uvádí se rovněž nález kamnových kachlů.
- 94) Hejna 1978a, 43–44; 1980a, 27; 1980b, 307–308; Košťál 2003, 43–44.
- 95) Snad šlo o podobné okno, jaké se dochovalo např. v západním průčelí tzv. Hlízové věže hradu Zvíkova nebo spíše v několika exemplářích na říčanském hradě. Fragmenty jsou uloženy v úpickém muzeu.
- 96) Hejna 1981a, 31; 1982a, 40–43; 1983b, 50.
- 97) Např. Hejna 1976a, 179; 1983d, 178–180. Vynášecí pas nad portálem do sklepa se zřítíl ještě v průběhu archeologického výzkumu (Slavík 2001, 19, uvádí rok 1979).
- 98) Blíže popis tzv. kovářny na základě archeologického výzkumu zejm. Hejna 1983c, 492 (popis samotné stavby a jejího vzta-

- hu k hlavní hradbě zde však není správný).
- 99) Na dodatečný vznik zkosení soudíme z charakteru jeho návaznosti na okolní části líce.
 - 100) Této nálezové situaci se podrobněji věnuje *Razím 2007*, 41. Další detailní průzkum vedl k revizi některých tam uvedených závěrů.
 - 101) Dosud nejpodrobněji k tomu *Slavík 2008*.
 - 102) *Hejna 1982a*, 43, uvádí, že tzv. kovárna byla „založená do terénu podloží“, tento údaj však nelze jednoznačně vyložit.
 - 103) Srov. *Slavík 2008* a tam cit. literatura; *Durdík 2001*, 8.
 - 104) Ke kuchyni podrobně *Slavík 2008* a tam cit. literatura. Pozoruhodné jsou úseky zdiva v interiéru kuchyně, které na první pohled vypadaly jako součást původního základového zdiva věže (*Hejna 1981a*, 28), nejspíše však vznikly až současně s kuchyní, eventuálně ještě později, patrně kvůli nutnosti upravit zde úroveň a tvar terénu (srov. obr. 165).
 - 105) *Hejna 1980a*, 26–27; *1981a*, 28–30.
 - 106) Ke štitovým zdem v naší literatuře např. *Razím 1997*; *Durdík 1999*, 541.
 - 107) Dnes nelze posoudit, zda stopy tohoto předpokládaného opatření mohly být zaregistrovány při vyklizení sutí tzv. kovárny během archeologického výzkumu.
 - 108) Jako příklad snížení hlavní hradní věže z podobných příčin lze uvést hrad Michalovice u Mladé Boleslavi (srov. *Razím – Nachtmannová 2005*).
 - 109) *Hejna 1979a*, 40–41.
 - 110) *Hejna 1985b*, 100–101; *Slavík 2008*, 287. Hloubku studny uvádí Hejna (tamtéž), dnes ji však nelze kvůli pozdějšímu částečnému zasypaní ověřit.
 - 111) *Hejna 1982a*, 43; *1983b*, 52.
 - 112) Archeologický výkop obnažil tento dlouhý pískovcový kvádr zjevně v poloze vychýlené (pootočené) z původního uložení, neboť byl směrem dolů natočen hranou. V roce 2006 byl při rekonstrukci brány vyjmut a uložen do soutky brány, podél její jižní stěny, předtím však nedošlo k jeho podrobné dokumentaci, která by mohla eventuálně napovědět něco víc o původním způsobu uložení prvku. Práh je tvořen monolitickým pískovcovým kvádrem, d. 195, v. 34, š. 38. Spodní plocha je jen hrubě a nepravidelně přitesaná, ostatní plochy upravené pečlivěji. Horní plocha, kromě samotných konců, je vyhlazená v důsledku používání, avšak jen její střední část, v délce cca 90 cm, je výrazně postižená provozem, bez jednotlivých mechanických poškození (rýhy, uražené kousky atp.). Horní plocha je užíváním snížena na ose o 4,5 cm, smětem ke koncům kvádrů se rozdíl pozvolna zmenšuje. Obě hrany jsou užíváním zbroušeny v plynulém přechodu z horní plochy, oproti její úrovni max. (na ose) o cca 19 cm. Tento způsob opotřebování nasvědčuje spíše jen pěšímu provozu, což je zarážející. Naproti tomu musíme počítat s tím, že světlá šíře brány byla ještě menší, než se dnes zdá, neboť na koncích prahu musely stát stojky ostění. Šíře průchodu se tedy pohybovala kolem 175 cm.
 - 113) Operativní průzkum a dokumentaci prováděl autor 23. 9. 2006. Nálezy byly zaneseny do celkového digitálního zaměření. Tuto anomálii zaregistrovali již *Muk – Novosadová – Jesenský 1991*, 20, kteří uvádějí „při zemi výstupek z hradby hloubky 35 cm, šířky 175 cm, zachovaný nyní na nepatrnou výšku, neznámého smyslu.“
 - 114) *Hejna 1982a*, 43; *1983b*, 52–53, uvádí, že v parkánu před vnitřní branou byla nalezena spálená dřevěná konstrukce, snad vrat nebo přepažení parkánu, který odsud směrem k jihu údajně klesal.
 - 115) *Hejna 1982a*, 43; *1983b*, 52–53; *1985b*, 102.
 - 116) *Hejna 1978a*, 43. Shromáždění a posouzení těchto prvků je úkolem budoucnosti. Dnes jsou tyto prvky po dokumentaci vesměs nepřístupné.
 - 117) *Hejna 1978a*, 43.
 - 118) *Hejna 1985b*, 98–100. Popis je relativně podrobný, ale bez dokumentace. Dnes jsou objekty ve velmi zbědovaném stavu, jejich vypovídací hodnota z valné části zanikla. Přispělo k tomu také neuvážené odstranění vegetace před několika lety.
 - 119) Podobnou dispozici hradu s oválem 220 cm silné hradby, ale s válcovou věží průměru 10 m, stojící volně za hradbou, našli polští archeologové u městečka Bardo severně od Kladska (srov. obr. 233). Doba vzniku se jen na základě písemných pramenů odhaduje na počátek 14. století. Srov. *Lodowski 2005*; *Boguszewicz 2010*, zejm. 192–194; též *Razím 2007*.
 - 120) Srov. *Durdík – Bolina 2001*, 87–88; *Razím 2004*; *2007* (srov. též pozn. 29).
 - 121) *Hejna 1983d*, 180. Jiný údaj k lokalizaci nemáme.
 - 122) Za konzultaci děkuji Janu Roytovi a Petru Mackovi z FF UK v Praze. Před podrobným a dostatečně širokým srovnávacím studiem je však třeba pokus o seriózní odpověď na tuto důležitou otázku odložit. Skulptura je dnes uložena v Muzeu východních Čech v Hradci Králové (srov. obr. 237).
 - 123) *Košťál a kol. 2008*, 11.
 - 124) Naproti tomu však musíme zdůraznit, že dnešní požadavek naprosté funkčnosti stavebních celků nelze na středověk bez výhrad aplikovat. Připomenout lze například 2. patro válcové věže hradu Michalovice ze 13. století, které bylo možno zevnitř zavírat dveřmi na závoru, přitom ale nemělo žádné osvětlení a další vybavu charakteristickou pro pobývání (srov. *Razím – Nachtmannová 2005*, zejm. 28).
 - 125) K systémům teplovzdušného vytápění zejm.: *Bingenheimer 1998*; *Hauserová 2003*. Nálezy fragmentů teplovzdušného vytápění velmi podobné Vizmburku prezentuje na příkladu Ojvína u Žitavy *Oettel 1998*. Za konzultaci děkuji Mileně Hauserové, Janu Klápštěmu a Janu Kypťovi. I když předmětné prvky (srov. obr. 238) nejsou přímo lokalizovány, upřesňuje místo jejich původního uložení datum nálezu do roku 1974, kdy byly vykopány jen sektory B, C a D.
 - 126) Není třeba na tomto místě zvlášť připomínat žalostný stav soupisové práce (k tomu srov. *Razím – Macek edd. 2011*, zejm. 23–31) a absenci moderní syntézy na dané téma. Omezené možnosti komparace na soudobé úrovni dobře ilustruje v poslední době *Kovář 2010*, který se zabývá také benediktinským kostelem v Polici nad Metují.
 - 127) Poslední pokus o syntézu sochařství doby posledních Přemyslovců představuje *Homolka 1982* a *Homolka 1984*.
 - 128) K Polici srov. zejm. *Sádlo 1955*; *Kuthan 1982*, 276–278; *Kuthan 1994*, 311–317; *Libal 2001*, 341–342; *Kovář 2010*, passim.
 - 129) Naznačuje to již *Kroupa 1986*, od té doby se však nic podstatného nezměnilo. Například, když *Libal 2001* představuje rozbor polického portálu, odvolává se opakovaně na Hradiště nad Jizerou, slezské analogie však zcela pomíjí. Ke Slezsku srov. zejm. *Świechowski 1955*.
 - 130) Např. *Hejna 1976a*, 179; *1983d*, 178–180.
 - 131) Kronika je dnes přístupná v nedávno pořízenému přepisu Jany Kadaníkové na webových stránkách města Úpice.
 - 132) Např. *Hejna 1980b*, 307; *1982b*, 17.
 - 133) Názor, že existence kaplí na šlechtických hradech, tedy také na Vizmburku, je v dané době nepravděpodobná (např. *Durdík 2001*, 7), není založen na dostatečně reprezentativním srovnávacím studiu. Míra dochování příslušných staveb takové srovnání ostatně neumožňuje.
 - 134) K šachtě v přízemí věže podrobněji *Razím 2007*, 37–40, zde také odkaz k podobným, celkově velmi vzácným nálezům na dalších hradech (s. 51, pozn. 9). Srov. též obr. 235

PRAMENY A LITERATURA

VIZMBURK

- Burdychová, H. – Madaj, M. 2001: Ad Vizmburk 2001: nálezy uložené v muzeu, stav hradu, Zpravodaj STOP 3, č. 3, 23–25.
- Drahoňovský, F. – Švec, J. 1984 red.: Vizmburk: sborník příspěvků k dějinám hradu. Rodným krajem 6. Červený Kostelec – Trutnov (2. vydání).
- Durdík, T. 1999: Ilustrovaná encyklopedie českých hradů. Praha.
- Durdík, T. 2001: Stavební podoba hradu Vizmburku a jeho postavení v rámci vývoje české hradní architektury, Zpravodaj STOP 3, č. 3, 6–12.
- Durdík, T. 2002: Ilustrovaná encyklopedie českých hradů. Dodatky. Praha.
- Gréc, A. 2009: Vizmburk, Wiesenburg, nebo jak jinak?, in: Rodným krajem 39, 24–26.
- Hejna, A. 1973: K sídlištní genezi panství hradu Vizmburka, in: Historická geografie 10, 105–121, map. příl. č. 6.
- Hejna, A. 1975a: Konec jedné legendy: Hrad Vizmburk vystoupil z věků, Technický magazín 18, č. 9, 22–25.
- Hejna, A. 1975b: Vizmburk, hrad na českoslezském pomezí: jeho zánik a objevení. Trutnov: Muzeum Podkrkonoší.
- Hejna, A. 1976a: Archeologický výzkum hradu Vizmburka, in: Archaeologia historica 1, 177–187.
- Hejna, A. 1976b: Výsledky výzkumu zaniklého hradu Vizmburku, okres Trutnov (1972–75), in: Archeologické rozhledy 28, č. 1, Praha, 613–624.
- Hejna, A. 1977: Další výzkum hradu Vizmburku v roce 1976, Zpravodaj Krajského muzea východních Čech 4, Hradec Králové, 21–22.
- Hejna, A. 1978a: Archeologický výzkum hradu Vizmburku, k. o. Havlovice, okr. Trutnov v r. 1977, Zpravodaj Krajského muzea východních Čech 5, č. 1, Hradec Králové, 43–45.
- Hejna, A. 1978b: Vizmburk. MNV Havlovice.
- Hejna, A. 1979a: Archeologický výzkum hradu Vizmburku u Havlovic, okr. Trutnov v roce 1978, Zpravodaj Krajského muzea východních Čech 6, č. 1, Hradec Králové, 40–43.
- Hejna, A. 1979b: Hrad Vizmburk a oblast severovýchodních Čech ve 13. století, in: Folia historica bohemia 1, Praha, 193–208.
- Hejna, A. 1980a: Osmá etapa archeologického výzkumu hradu Vizmburku, k. o. Havlovice, o. Trutnov v roce 1979, Zpravodaj Krajského muzea východních Čech 7, č. 1–2, Hradec Králové, 26–28.
- Hejna, A. 1980b: Pokračující výzkum hradu Vizmburku v letech 1976–79, in: Archeologické rozhledy 32, č. 3, Praha, 306–311.
- Hejna, A. 1981a: Devátá etapa archeologického výzkumu hradu Vizmburk, k. o. Havlovice, o. Trutnov v roce 1980, Zpravodaj Krajského muzea východních Čech 8, č. 1, Hradec Králové, 28–32.
- Hejna, A. 1981b: Výsledky archeologického výzkumu hradů pozdní doby přemyslovské v severovýchodních Čechách, in: Archaeologia historica 6, 19–32.
- Hejna, A. 1982a: Desátá etapa výzkumu hradu Vizmburku, Zpravodaj Krajského muzea východních Čech 9, č. 1, Hradec Králové, 40–44.
- Hejna, A. 1982b: Vizmburk – příklad hradní architektury 13. století, Památky a příroda 7, č. 1, 13–21.
- Hejna, A. 1983a: Die Burg Vizmburk: Ergebnisse der archäologischen Forschung, in: Bodendenkmalpflege und archäologische Forschung, Berlin: Akademie, 231–236.
- Hejna, A. 1983b: Jedenáctá etapa archeologického výzkumu hradu Vizmburku, k. ú. Havlovice, o. Trutnov, Zpravodaj Krajského muzea východních Čech 10, č. 1, Hradec Králové, 50–53.
- Hejna, A. 1983c: Kovový náleзовý inventář z hradu Vizmburku, k. ú. Havlovice, o. Trutnov, in: Archaeologia historica 8, 491–501.
- Hejna, A. 1983d: Výzkum hradu Vizmburku – příspěvek ke studiu hradní architektury 13. století, in: Umění 13. století v českých zemích, Praha, 173–195.
- Hejna, A. 1984a: Havlovice, hrad Vizmburk, okr. Trutnov, Výzkumy v Čechách 1980–81, Praha: Archeologický ústav ČSAV, 29–30.
- Hejna, A. 1984b: Výzkum hradu Vizmburku a jeho význam pro hlubší poznání minulosti severovýchodních Čech, in: F. Drahoňovský – J. Švec red., Vizmburk: sborník příspěvků k dějinám hradu, Rodným krajem 6, Červený Kostelec – Trutnov (2. vydání), 7–18.
- Hejna, A. 1985a: Ekonomické zázemí hradu Vizmburku, k. ú. Havlovice, okr. Trutnov, in: Archaeologia historica 10, Brno, 255–260.
- Hejna, A. 1985b: Výzkum hradu Vizmburku v letech 1983–84, Zpravodaj Krajského muzea východních Čech 12, č. 1, Hradec Králové, 98–105.
- Hejna, A. 1986: Písemné prameny k dějinám severovýchodních Čech: 10. – 1. polovina 16. století. Trutnov: Muzeum Podkrkonoší.
- Kalhous, D. 2003: Vizmburk, středověká kolonizace a prameny: k dějinám hradu ve středověku, in: J. Košťál a kol., Sláva a pád hradu Vizmburka, Hradec Králové, 9–13.
- Klápště, J. 2003: Poznámky o sociálních souvislostech počátků šlechtických hradů v českých zemích, in: Archeologické rozhledy 55, č. 4, 786–800.
- Klápště, J. 2005: Proměna českých zemí ve středověku. Praha.
- Košťál, J. 2003: Architektonické články z hradu Vizmburk, in: J. Košťál a kol., Sláva a pád hradu Vizmburka, Hradec Králové, 42–49.
- Košťál, J. 2009: Vizmburk – oživlý hrad, Zpravodaj STOP 11, č. 3, 34–40.
- Košťál, J. 2010: Komorové kachle s motivem sv. Jiří z hradu Vizmburka, in: Zaměřeno na středověk: Zdeněkovi Měřinskému k 60. narozeninám, Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 384–394, 774–776.
- Košťál, J. a kol. 2003: Sláva a pád hradu Vizmburka: sborník příspěvků věnovaných hradu Vizmburku vydaných při příležitosti pořádání stejnojmenné výstavy v Městském muzeu a galerii Julie W. Mezerové v Úpici 12. 8. – 30. 9. 2003. Hradec Králové.
- Košťál, J. a kol. 2008: Havlovice – hrad Vizmburk. Dokumentační práce v rámci památkové obnovy SH Vizmburku: Parc. č. 931/12, k. ú. Havlovice, Královohradecký kraj. Odborný posudek. Praha: Labrys. rkp.
- Kotlík, P. 2001: Technologické možnosti ochrany zdiva hradu Vizmburk, Zpravodaj STOP 3, č. 3, 44–49.
- Kotlík, P. 2003a: K problému zachrany hradu Vizmburk, in: Archeologické rozhledy 55, č. 2, 401–406.
- Kotlík, P. 2003b: Možnosti ochrany torza středověkého hradu Vizmburk, in: Monumentorum tutela 14, 255–264.
- Kuthan, J. 1982: Architektura v přemyslovském státě 13. století, in: J. Kuthan ed., Umění doby posledních Přemyslovců, Roztoky u Prahy, 181–351.
- Kuthan, J. 1994: Česká architektura v době posledních Přemyslovců. Vimperk, 311–317.
- Kuthan, J. ed. 1982: Umění doby posledních Přemyslovců. Roztoky u Prahy.
- Líbal, D. 2001: Katalog gotické architektury v České republice do husitských válek. Praha, 545–546.
- Lochmann, Z. 1983: Kovový inventář hradu Vizmburku, in: Krkonoše – Podkrkonoší 7, 223–249.
- Lochmann, Z. 2001: Hrad Vizmburk, jeho archeologický výzkum a problém zachrany, Zpravodaj STOP 3, č. 3, 16–17.
- Mach, J. M. 2007: Vizmburk: honosné velmožské sídlo ze 13. sto-

letí, jeho zakladatel a fáze budování nejstarší zástavby. Rtyně v Podkrkonoší.

Menclová, D. 1976: České hrady 1. Praha (2. vydání).

Muk, J. – Novosadová, O. – Jesenský, V. 1991: Vizmburk hrad. Stavební historický průzkum. SÚRPMO Praha (uloženo v archivu NPÚ ÚOP v Pardubicích).

Musil, J. 2003: Stavební vývoj hradu Vizmburka, in: J. Košťál a kol., Sláva a pád hradu Vizmburka, Hradec Králové, 14–26.

Nemeškalová-Jiroudková, Z. 2007a: Dva mincovní nálezy ze severovýchodního objektu hradu Vizmburku, in: Sborník Národního muzea v Praze 61, č. 1–2, Řada A, Historie, 39–45.

Nemeškalová-Jiroudková, Z. 2007b: Nálezy jednotlivých mincí z archeologického výzkumu hradu Vizmburku, Numismatické listy 62, č. 1, 11–27.

Nemeškalová-Jiroudková, Z. 2008: Mince uložené v areálu zaniklého hradu Vizmburku, in: Castellologica bohemica 11, Praha, 537–542.

Pelant, J. – Wolf, V. 1984: Nástin dějin hradu Vizmburku, in: F. Drahoňovský – J. Švec red., Vizmburk: sborník příspěvků k dějinám hradu, Rodným krajem 6, Červený Kostelec – Trutnov (2. vydání), 19–23.

Razím, V. 1995: Vizmburk dnes, Zprávy památkové péče 55, č. 10, 406–407.

Razím, V. 2001: Vizmburk, Zpravodaj STOP 3, č. 3, 13–15.

Razím, V. 2004: Nad počátky hradů české šlechty, in: Archeologické rozhledy 56, č. 1, 176–214.

Razím, V. 2007: Ke stavebnímu vývoji hradu Vizmburka, in: Sborník 5, Klenby, 35–54.

Razím, V. 2010: Zříceniny hradů a městské hradby v současné praxi památkové péče, in: Památky středních Čech 24, č. 2, 10–60.

Razím, V. 2011: Hrad protikladů, in: V. Razím – P. Macek edd., Zkoumání historických staveb, Praha: Národní památkový ústav, 200–202.

Sedláček, A. 1887: Hrady, zámky a tvrze království českého 5. Pod-

krkonoší. Praha, 33–36.

Slavík, J. 1999: Obléhací tábor u hradu Vizmburku?, Zpravodaj muzea v Hradci Králové 25, 196–202.

Slavík, J. 2001: Vizmburk – aktuální úkol záchrany památkového objektu, Zpravodaj STOP 3, č. 3, 18–22.

Slavík, J. 2008: Vizmburské kuchyně, in: Castellologica bohemica 11, Praha, 287–295.

Soukup, M. B. 2003: Problémy zpracování archeologických nálezů z Vizmburka, in: J. Košťál a kol., Sláva a pád hradu Vizmburka, Hradec Králové, 27–29.

Šefců, O. 2001: Hrad Vizmburk – jak chránit výjimečný archeologický nálezy, Zpravodaj STOP 3, č. 3, 36–39.

Štrouf, O. 2001: Mineralogicko petrografické studium stavebního materiálu hradu Vizmburku, Zpravodaj STOP 3, č. 3, 38–43.

Šulcová, J. 2001: Vizmburk, hrad stále ohrožený, Zpravodaj STOP 3, č. 3, 26–28.

Šulcová, J. 2009: Vizmburk za posledních 10 let, Zpravodaj STOP 11, č. 3, 41–46.

Vaněk, J. 1975: Archeologické objevy na hradu Vizmburku, Památková péče 35, č. 2, 125–126.

Wolf, V. red. 1979: Vizmburk 1279 – 1979: sborník příspěvků k 700. výročí první zmínky o hradu. Rodným krajem 1. Červený Kostelec.

Wolf, V. 1979: Historická bibliografie hradu Vizmburku, in: V. Wolf red., Vizmburk 1279 – 1979, Červený Kostelec, 21–44.

Wolf, V. 1985: Výstava "Vizmburk 1972 – 1984", Zpravodaj Zpravodaj Krajského muzea východních Čech 12, č. 1, Hradec Králové, s. 122.

Wolf, V. 1998: Obléhací tábor u hradu Vizmburku?, in: Dissertationes historicae 6, Ad honorem Jaroslav Šůla, Hradec Králové, 255–259.

Wolf, V. 2001: Historická bibliografie hradu Vizmburku, k. o. Havlovice, o. Trutnov, Zpravodaj STOP 3, č. 3, 29–35.

OSTATNÍ

Antonín, R. 2009: Zahraniční politika krále Václava II. v letech 1283–1300. Brno: Matices moravská.

Bingenheimer, K. 1998: Die Luftheizungen des Mittelalters: Zur Typologie und Entwicklung eines technikgeschichtlichen Phänomens. Schriftenreihe Antiquitates 17. Hamburg.

Boguszewicz, A. 2010: Corona Silesiae. Zamki Piastów fürstberskich na południowym pograniczu księstwa jaworskiego, świdnickiego i ziebickiego do połowy XIV wieku. Wrocław.

Čornej, P. 2000: Velké dějiny zemí Koruny české. Sv. 5.: 1402–1437. Praha.

Daňhelka, J. – Hádek, K. – Havránek, B. – Kvítková, N. edd. 1988: Staročeská kronika tak řečeného Dalimila 1 – 2. Praha.

Durdík, T. – Bolina, P. 2001: Středověké hrady v Čechách a na Moravě. Praha.

Durdík, T. – Klápště, J. – Sommer, P. 1986: Archeologie a architektura, in: Archaeologia historica 11, 11–24.

Dvořáková-Malá, D. 2011: Královský dvůr Václava II. České Budějovice.

Emler, J. ed. 1870: Reliquiae tabularum terrae Regni Bohemiae I. Praha.

Emler, J. ed. 1882: Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae II. Praha.

Friedrich, J. ed. 1941: Archiv český XXXVI. Praha.

Hauserová, M. 2003: Teplovzdušné vytápění ve středověku, in: Sborník 1, Sborník příspěvků z I. konference stavebněhistorického průzkumu konané dne 4. 6. 2002 v Zahrádkách u České Lípy, Vývoj a funkce topenišť, 49–74.

Heck, R. 1958: Schlesien in der Zeit des Hussitenaufstandes, in: E. Maleczyńska ed., Beiträge zur Geschichte Schlesiens, Berlin, 213–235.

Heřmanský, F. – Fiala, Z. edd. 1976: Chronicon Aulae regiae: Zbraslavská kronika. Praha.

Homolka, J. 1982: Sochařství doby posledních Přemyslovců, in: J. Kuthan ed., Umění doby posledních Přemyslovců, Roztoky u Prahy, 69–120.

Homolka, J. 1984: Románské sochařství, in: R. Chadraha, ed., Dějiny českého výtvarného umění I/1, Praha, 92–102.

Hosák, L. 1963: Východní Podkrkonoší v husitské revoluci, in: Krkonoše – Podkrkonoší 1, 43–51.

Jan, L. 2006: Václav II. a struktury panovnické moci. Brno: Matices moravské.

Kouřil, P. – Prix, D. – Wihoda, M. 2000: Hrady českého Slezska. Brno.

Kovář, M. 2010: Raně gotická architektura benediktinského kláštera v Břevnově. Praha.

Kroupa, P. 1986: K rostlinnému dekoru na českých stavbách 13. století, in: Itálie, Čechy a střední Evropa, Referáty z konference pořádané ve dnech 6. – 8. 12. 1983, Praha, 122–130.

Lodowski, J. 2005: Relikty zámku ryčerského odkryte w Górach Bardzkich koło Barda, in: M. Chorowska – E. Rózycka-Rozpedowska a kol., Nie tylko zamki, Wrocław, 103–107.

Oettel, G. 1998: Eine Steinofen-Luftheizung auf der Burg- und Klosterterruine Oybin, in: H. Müller ed., Burgenforschung aus Sachsen 11, Weissbach, 101–107.

Palacký, F. ed. 1842: Archiv český II. Praha.

Plaček, M. 2001: Ilustrovaná encyklopedie moravských hradů, hrádků a tvrzí. Praha.

Poche, E. a kol. 1982: Umělecké památky Čech 4 (T/Ž). Praha.

Razím, V. 1997: Tzv. plášť v Českém Krumlově (Příspěvek k diskusi o tzv. Renesančním domě čp. 177), Průzkumy památek

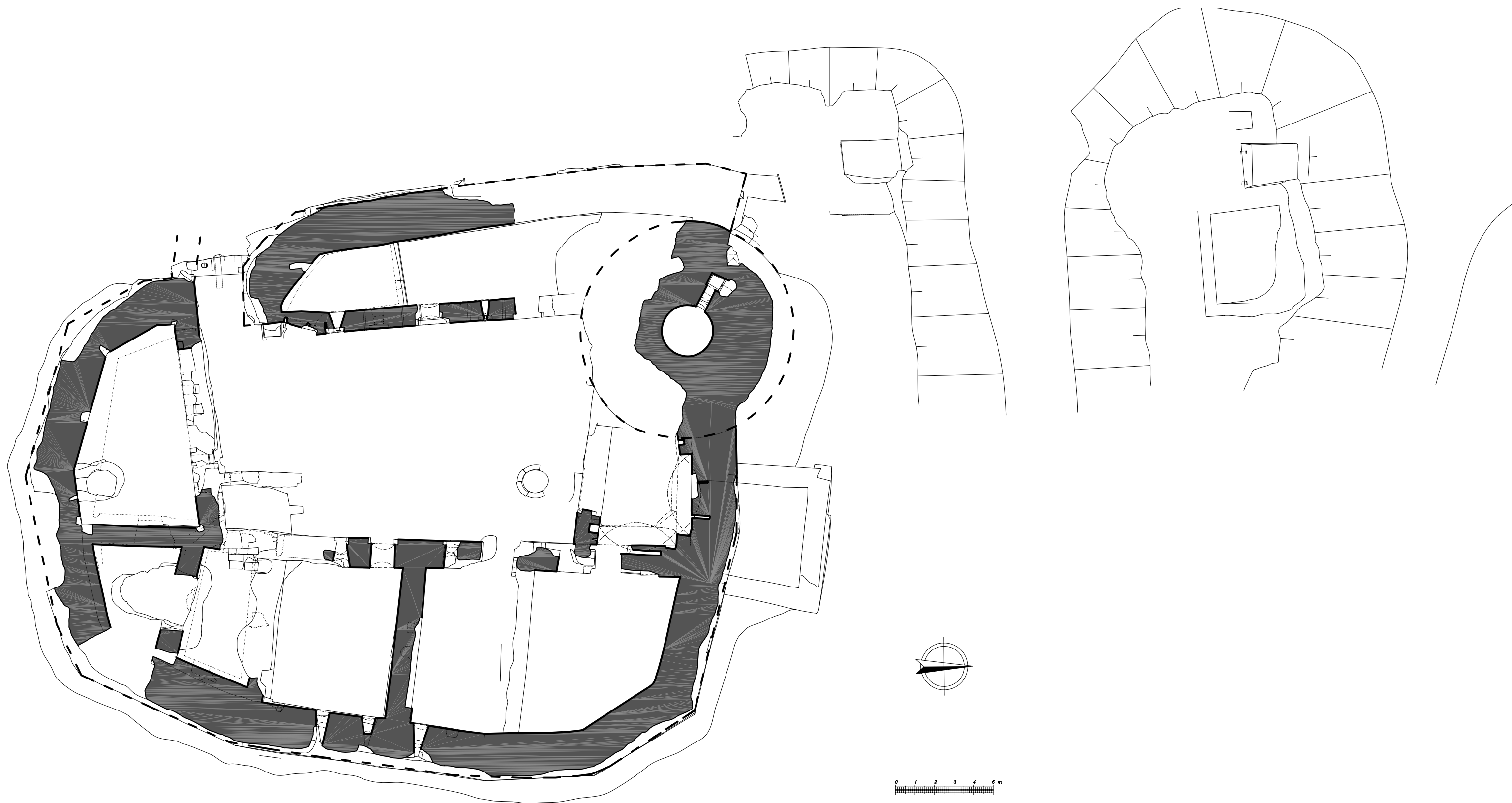
- IV, č. 1, 105–126.
- Razím, V. – Macek, P. edd. 2011: Zkoumání historických staveb. Praha: Národní památkový ústav.
- Razím, V. – Nachtmannová, A. 2005: Hrad Michalovice, in: Památky středních Čech 19, č. 2, 1–57.
- Sádlo, V. 1955: Kostel Nanebevzetí P. Marie v Polici nad Metují, Zprávy památkové péče 15, 215–219.
- Schmitt, R. 2006: Burg Saaleck, Burgenlandkreis, Zur Geschichte und Baugeschichte, in: Burgen und Schlösser in Sachsen-Anhalt, Heft 15, Halle/ Saale, 6–56.
- Schmitt, R. 2010: Der Bergfried – Ein wehrhaftes Statussymbol des Burgherren, in: G. U. Grossmann und H. Ottomeyer edd., Die Burg, Dresden, 158–167.
- Smetánka, Z. 1987: Hledání zmizelého věku: Sondy do středověkých Čech. Praha.
- Świechowski, Z. 1955: Architektura na Śląsku do połowy 13 wieku. Warszawa.
- Šimek, M. – Kaňák, M. edd. 1959: Staré letopisy české z rukopisu Křížovnického. Praha.
- Šmahel, F. 1993: Husitská revoluce 3. Kronika válečných let. Praha.
- Trnka, G. 1913: Město Říčany v minulosti i přítomnosti. Říčany.
- Vaniček, V. 2002: Velké dějiny zemí Koruny české III. (1250–1310). Praha.

▷▷▷ Obr. 244: Geodetické zaměření dnešního stavu jádra hradu

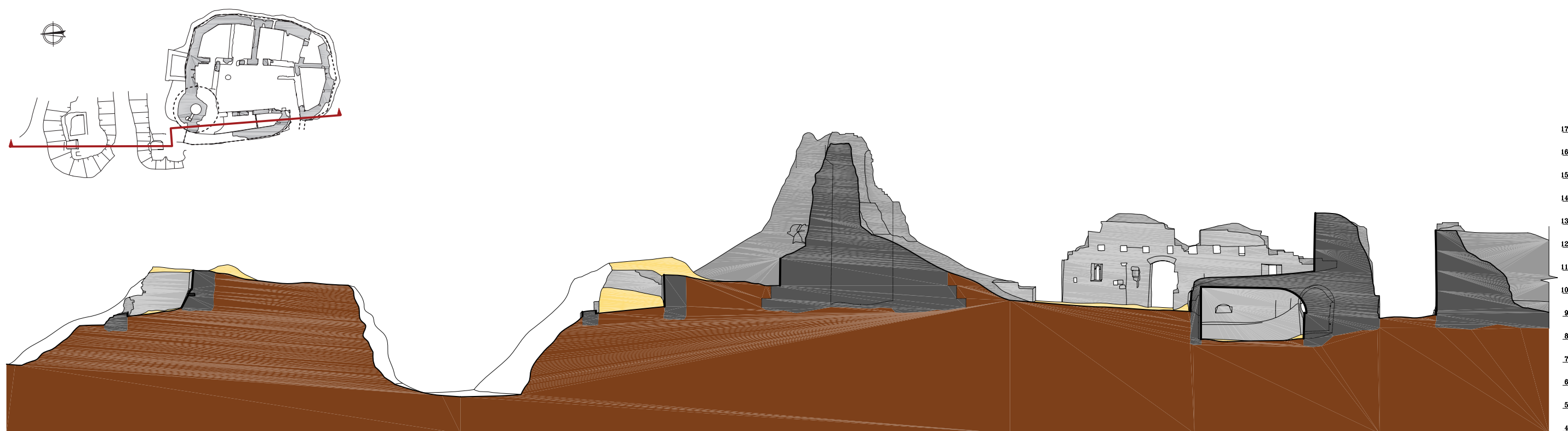
Geodetické zaměření jádra hradu Vizmburka z roku 2006, s pozdějšími doplňky. Bez rozlišení etap (fází) stavebních proměn, jejichž identifikace je velmi problematická (v tom srov. též obr. 31) a nelze ji korektně graficky vyjádřit. Všechny půdorysy a výběr ze svislých řezů (zaměření Jan Kopecký a kol., odborná spolupráce autor, k tisku připravil Jan Veselý).

Velmi podrobné zaměření specifické stavby, jakou je archeologicky obnažená a poté dlouhodobě chátrající zřícenina, vyvolává metodicky závažné problémy jak při vlastním zpracovávání, tak při jeho zpřístupňování v tisku. Složitost stavebního organismu a míra jeho narušení vedla při tvorbě výkresů k nutnosti užít širší škálu typů a mocností čar. Z hlediska vypovídací schopnosti publikované dokumentace se ukázalo jako nutné ve výkresech odlišit zachované původní líce konstrukcí od dnes odhaleného jádra zdiva, stejně jako konstrukce od terénu (rostlého i antropogenního – hnědě). Obecně problematické značení hranic známého, odůvodněně předpokládaného a neznámého, a to zejména na styku stavebních konstrukcí s terénem nebo podložím, případně na styku líce a destrukce, bylo pojednáno tak, že tam, kde postrádáme alespoň částečnou jistotu, není rozhraní vyznačeno čarou, ale tvoří je pouze styk barevných ploch. V několika obzvláště odůvodněných případech byla provedena rekonstrukce zaniklého stavu čárkovanou čarou.

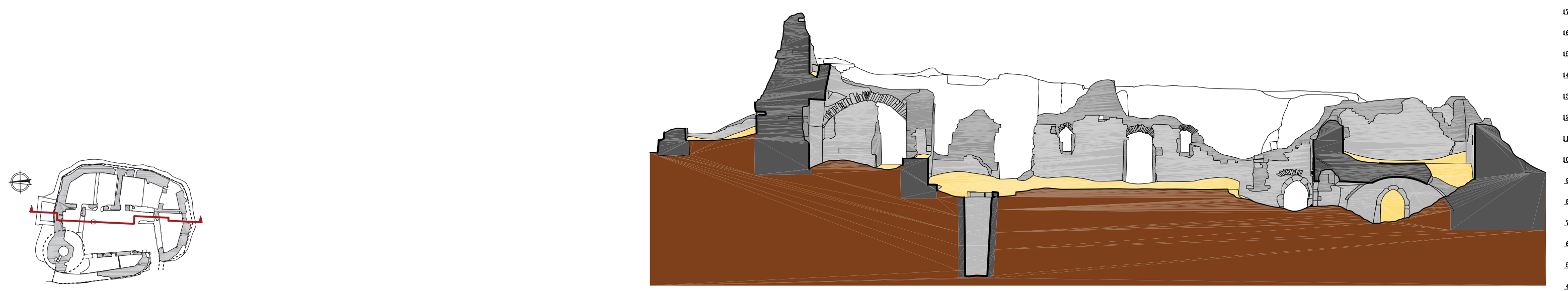
Geodetické zaměření Vizmburka a způsob jeho publikování na tomto místě představuje zároveň metodicky přínosný diskusní materiál.

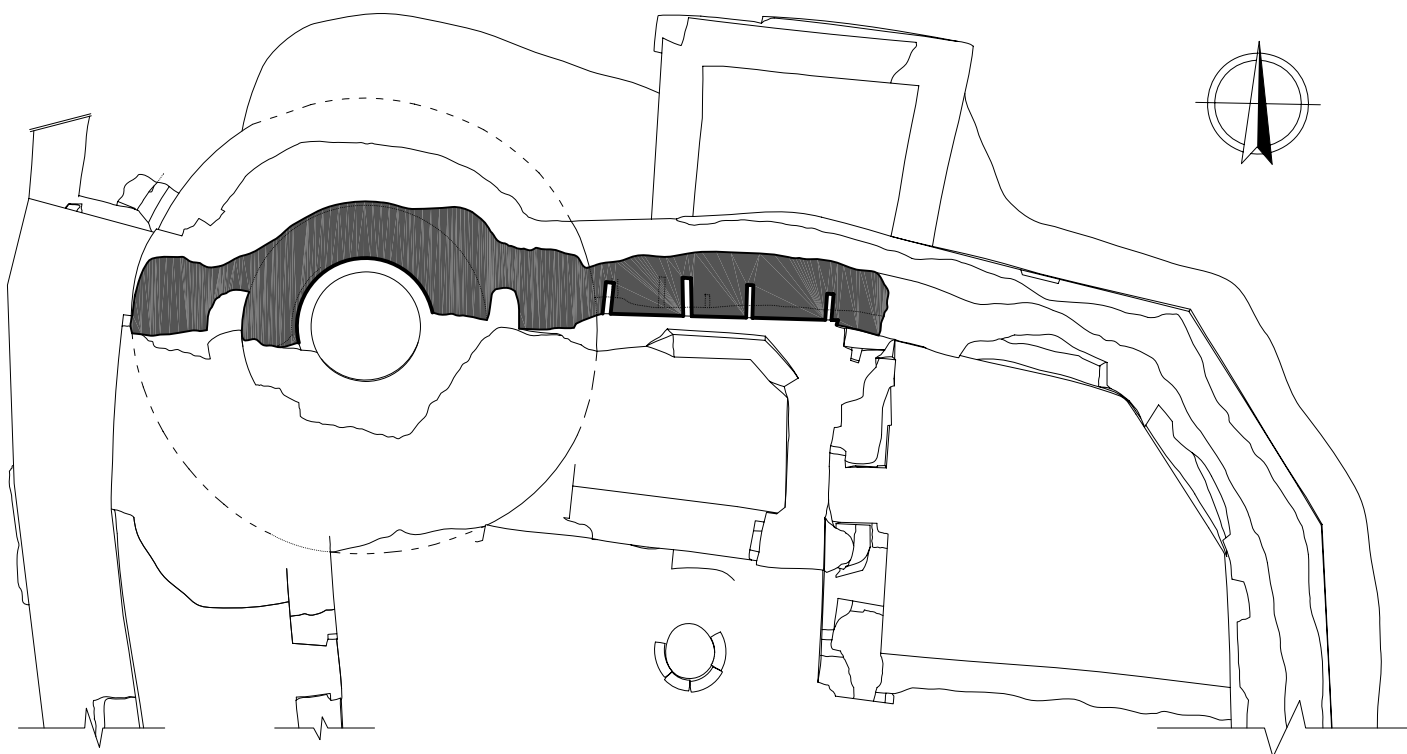
Obr. 244/1: Půdorys v úrovni přizemí (silnou přerušovanou čarou rekonstrukce vnějšího líce zdí). Vpravo první a druhá brána s nejbližším okolím. Zaměření portálu chybí.

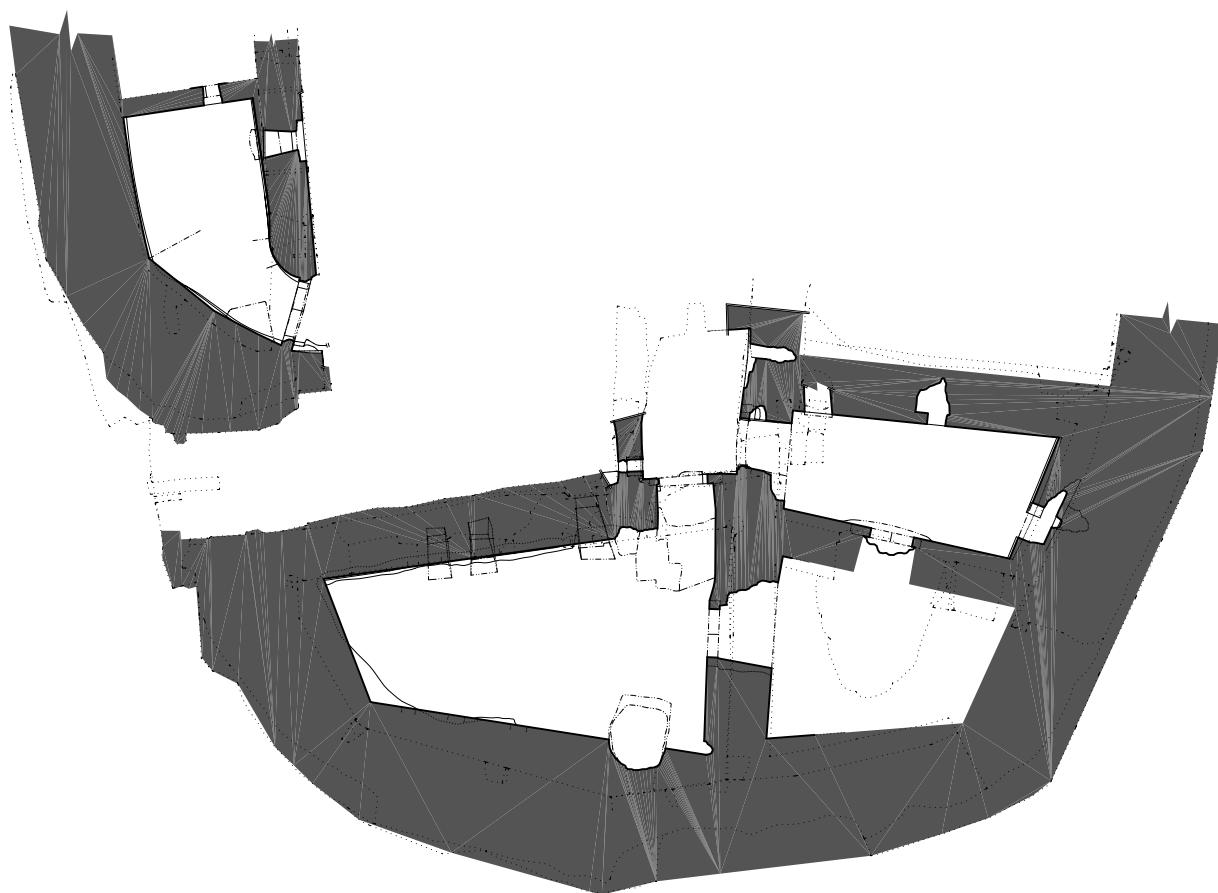
Obr. 244/4a: Řez sever – jih s pohledem na vnitřní stranu nádvoří zdi západního křídla. Vlevo severní část příkopu s první a druhou branou.

Obr. 244/4b: Řez sever – jih s pohledem na nádvoří průčelí východního křídla.

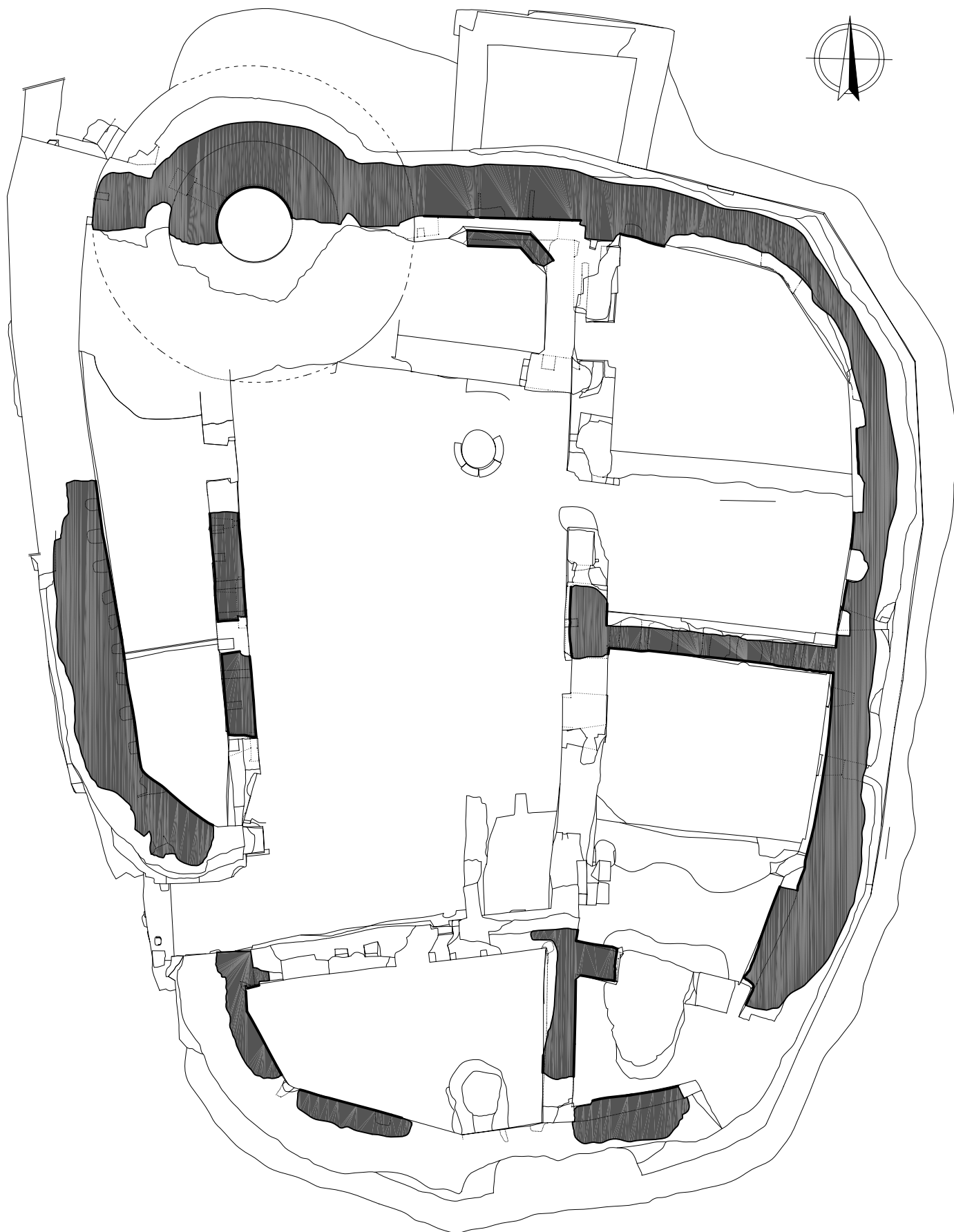

Obr. 244/2a: Půdorys v úrovni nad 1. patrem.

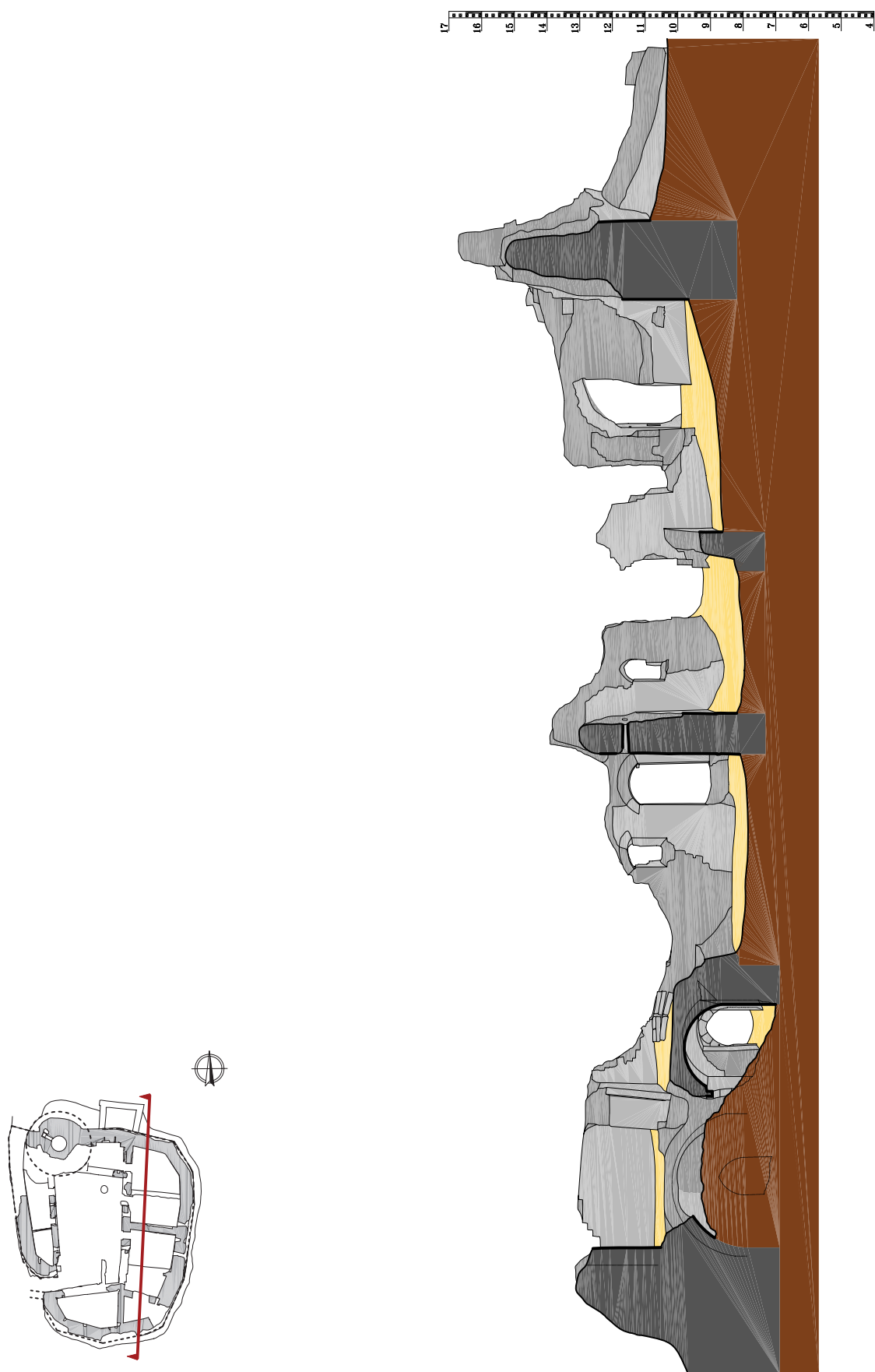

Obr. 244/2b: Půdorys v úrovni sklepů.

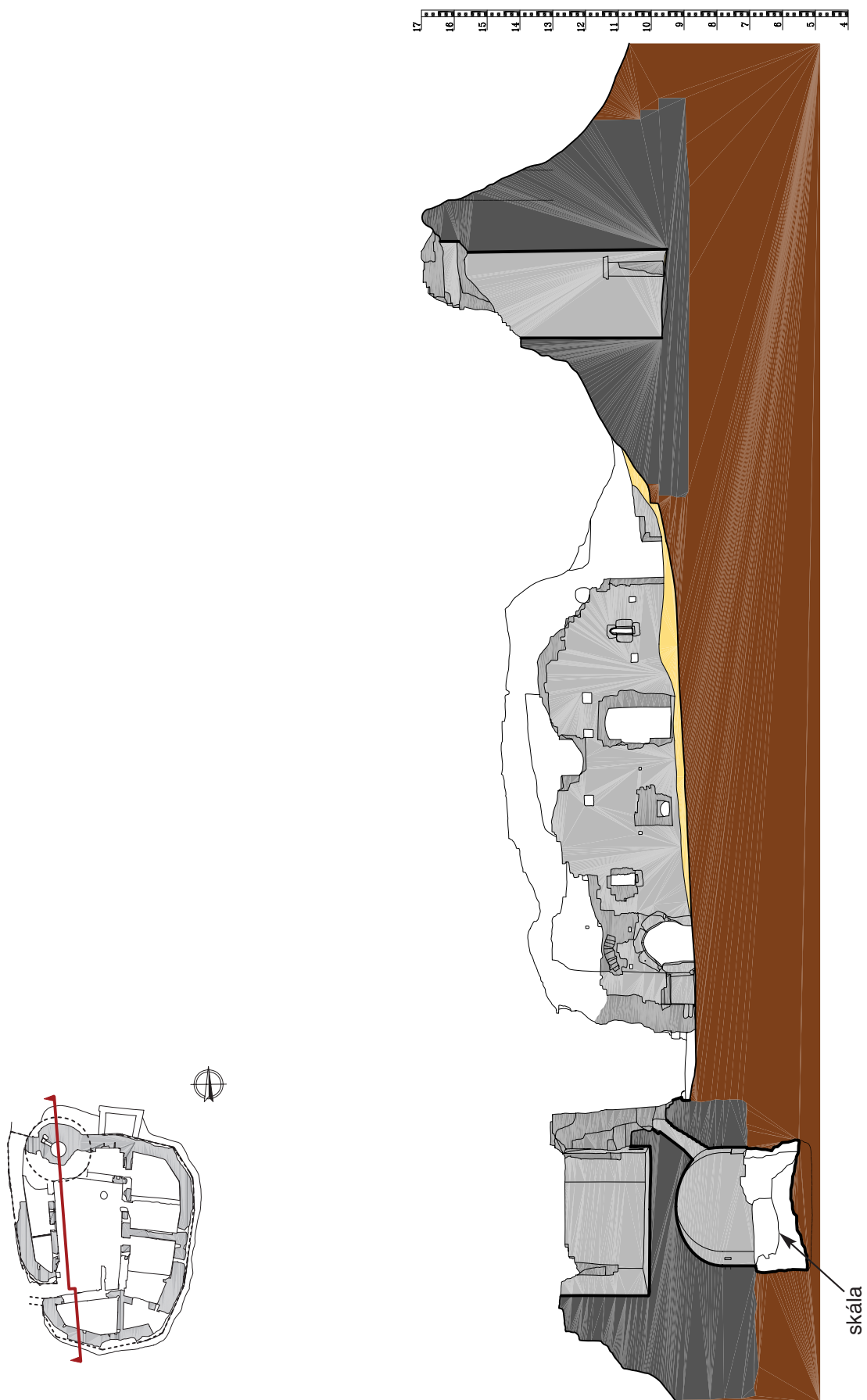
0 1 2 3 4 5 m

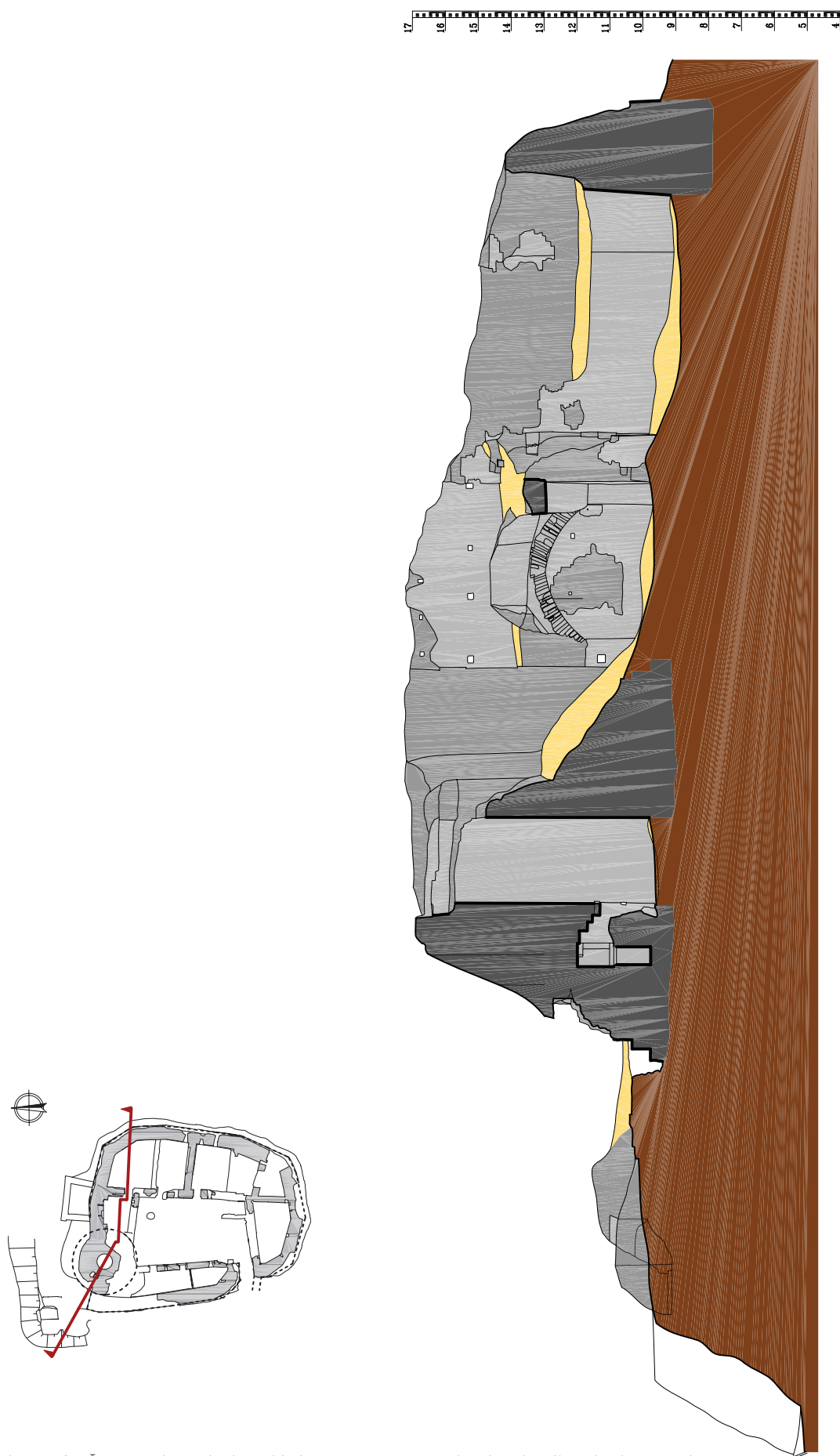
Obr. 244/3: Půdorys v úrovni 1. patra.

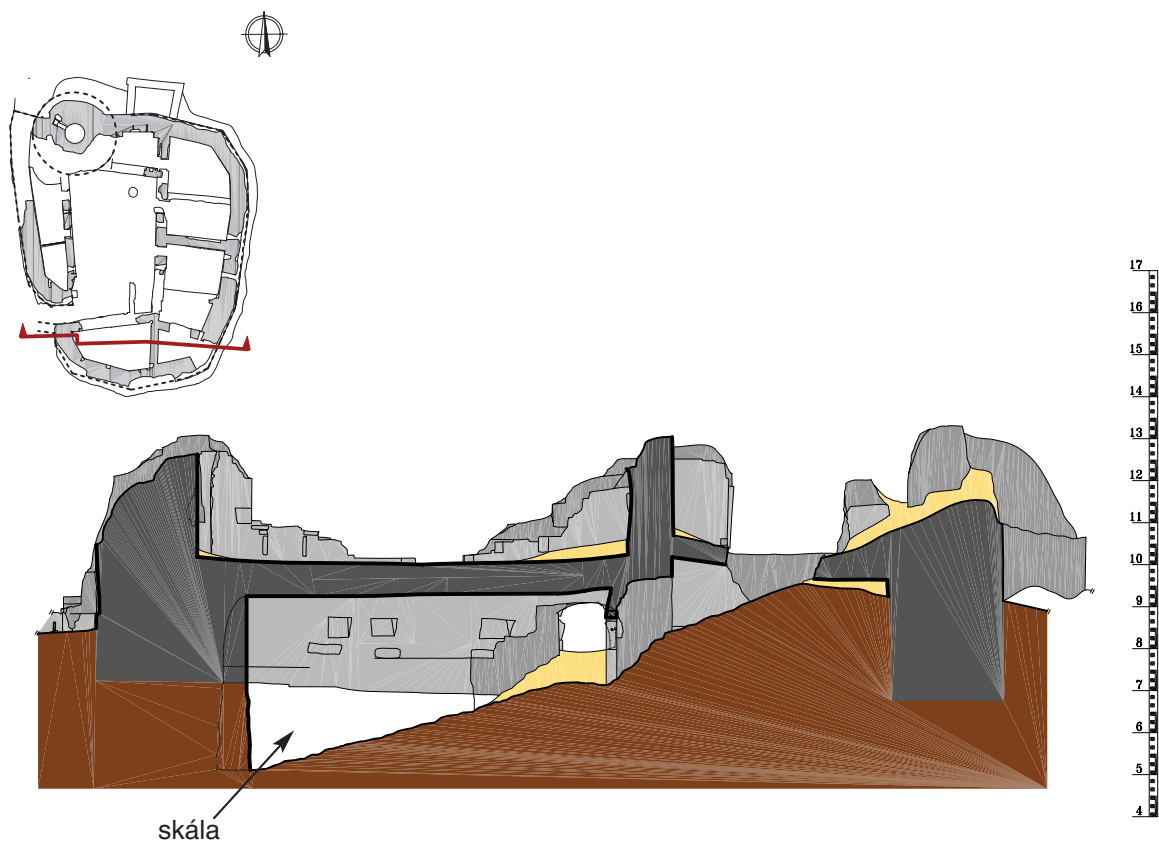
Obr. 244/5: Řez sever – jih s pohledem na vnitřní stranu nádvoří zdi východního křídla.

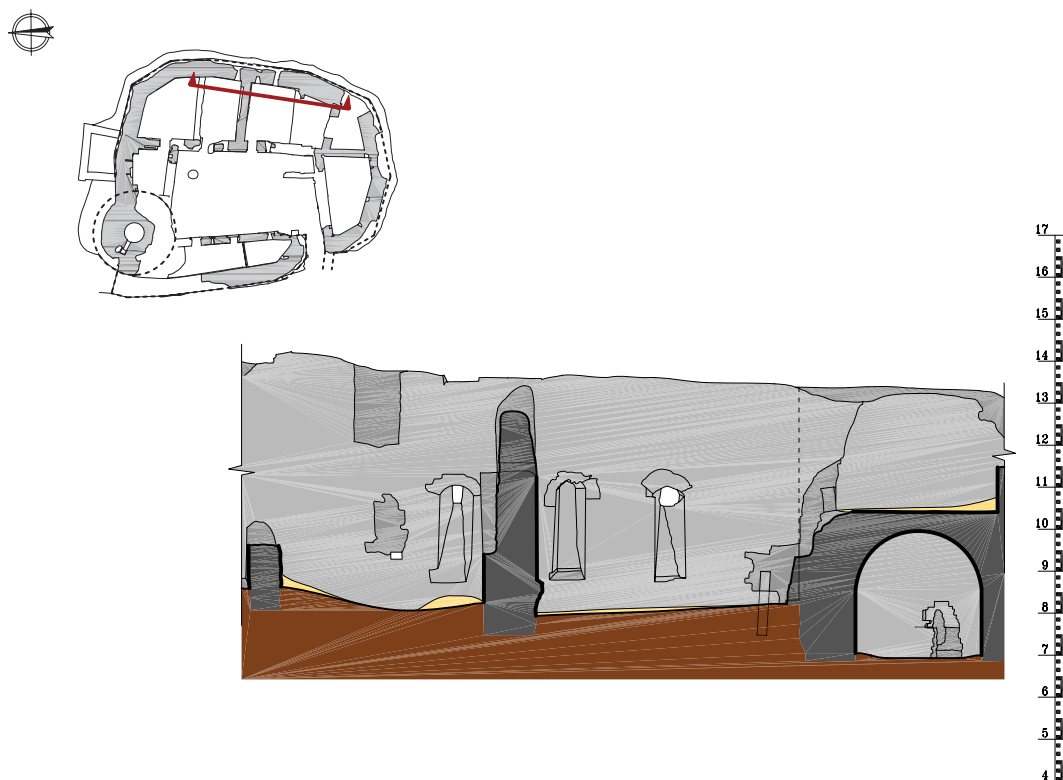
Obr. 244/6: Řez sever - jih s pohledem na nádvoří průčelí západního křídla.

Obr. 244/7: Řez západ – východ s pohledem na severní část obvodové hradby v kuchyni a sektoru F.

Obr. 244/8: Řez západ - východ jižním křídlem s pohledem k severu.

Obr. 244/9: Řez sever - jih s pohledem na obvodovou hradbu v sektorech F, E a D.

VIZMBURK

EARLY GOTHIC CASTLE AND ITS STRUCTURAL TRANSFORMATIONS

Situated in the northeastern borderlands of Bohemia, Vizmburk Castle first appears in written sources at the end of the 1270^s as the residence of one of the prominent royal courtiers, Tas of Vizmburk. When King Wenceslaus II of Bohemia launched his expansion campaign for the Polish crown in the 1290^s, Tas was at his side. He served progressively as the royal governor of the Krakow, Sandomierz, Kujawy and Pomerania regions. In 1304 Tas is documented as vice-chamberlain, one of the highest and most lucrative functions in Wenceslaus's royal court. Tas was equally ambitious in his pursuit of wealth in his own domain in the foothills of the Krkonoše Mts., an approach that finally proved fateful. In 1304, Tas was murdered by a desperate and impoverished neighbour, Jan Vlk, in a Prague street, nearly in front of the king.

Vizmburk Castle changed owners a number of times following this event, though none of them ever achieved the social standing or wealth of Tas. Fighting was heavy in the surrounding territory during the Hussite Wars in the 1420^s and 1430^s, especially between the Bohemian Hussite aristocracy and Silesian Catholic towns, and it is possible that Vizmburk Castle was also captured. Castle owner Jiří of Vizmburk's later move to his new Žleby domain located far away in the interior of the country did little to re-establish peace in the region. Armed groups continued their rampage in the borderlands, seizing some of the castles, including Vizmburk. This situation became increasingly intolerable for wealthy Silesian towns, which therefore attempted to eliminate the threats to their economic interests. The efforts of the Silesians climaxed in 1447 with the purchase of the vulnerable castles from their owners and their subsequent demolition.

Vizmburk Castle was never restored and was gradually lost among its own debris. Contributing to the nearly perfect "enclosure" of the castle core inside a pile of rubble was the method of its intentional demolition in 1447, when a part of the mass of the tower wall was brought down in the direction of the courtyard. Another factor was the castles' smaller concentric layout with heavy peripheral walls. Vizmburk Castle was essentially forgotten by modern historiography. An exploratory archaeological excavation was planned in 1972 as part of the systematic study of the surrounding region, a territory where Bohemian and foreign (Silesian) influences on colonization intermingled in the 13th century. However, the very first season of the archaeological excavation produced an unanticipated surprise: buried beneath the rubble were the relatively well-preserved ruins of the castle, the walls of which had survived up to the level of the first floor. The uncommonly imposing character of the castle was documented by vault corbels, preserved in situ and dating to approximately the third quarter of the 13th century. Due to the extraordinary nature of this discovery, the value of which was multiplied by precious historical settlement sources, a decision was made to uncover the ruins completely and to excavate the castle.

The archaeological excavation of the castle core as well as part of the outer fortifications was conducted during the summer seasons between the years 1972 and 1984. Although never fully completed, this work uncovered the entire core of the castle, with the exception of several parts. However, despite all the plans from the beginning of the excavation, the castle still hasn't been entirely conceptually and systematically secured against the elements and made accessible to the public. Reconstruction has been piecemeal, and the roofs that have been built are only temporary structures. The remaining walls are crumbling and the castle has even become the target of vandalism. Unfortunately, the material originally used to build the castle and after which it was in fact named, contributes to its progressive deterioration – layered sandstone, whitish in colour and relatively brittle (the architectural elements were also carved from local sandstone, though red, homogenous and stronger).

This publication deals mainly with the structural appearance of the castle and its evaluation. Making an important contribution to the overall image of this remarkably and fully preserved Early Gothic castle is the possibility of utilising quality geodetic survey and a large number of photographs from the period of the archaeological excavation. Terminated suddenly with the death in 1986 of the supervisor of the work, Dr. Antonín Hejna (resulting in the inadequate processing of the research), the excavation was followed by a historic building investigation and recording and some smaller studies and documentation performed and compiled based on needs and opportunities.

Situated on the end of a high promontory, Vizmburk Castle is composed of a smaller oval core surrounded by an outer ward, a ditch and an outer mound (partially incorporating the natural rock),

on which another wall stood. An outer bailey demarcated by additional transverse ditches was located in front of the castle. This area has not yet been studied.

In the shape of an oval with approximate dimensions of 35×30 m, the core of the castle is surrounded by a 2,5 m-thick enclosing wall with a massive cylindrical tower with a diameter of 11,5 m on the north-west side. The tower was built first as a separate structure. The tangential connection of the western part of the enclosing wall to the tower suggests that the original plans were changed or that these fortifications were in fact built later. Located on the southwest side of the complex from the very beginning, the gate to the core of the castle was approached through the western part of the outer ward. Traces preserved beneath the level of today's terrain indicate that the front of the gate extended out into the outer ward. The tower has survived only up to the level of the cupola vault of the ground floor. An original cache (a safe place for valuables?) in the shape of a vertical shaft found in the masonry of the tower was accessible from the ground floor. The entrance had been filled in. In addition to the gate, the enclosing walls also featured a trio of small, extremely narrow windows on the east side of the ground floor. The sides of these windows splayed outward to bring light into a building of unknown size or shape. Perhaps this space was planned as the ground floor beneath the chapel. No other traces of interior construction are known. The castle in this form was built shortly after the middle of the 13th century, but radical changes were soon made.

Large-scale construction that was clearly not originally planned (for example, the internal division does not respect the aforementioned trio of windows) was carried out inside the castle's not overly spacious core. It is not certain whether any buildings from the first phase of construction were razed to accommodate these plans. A palace was built on the south and east side of the courtyard (the southern part of the building had three cellars). The cellars had to be cut into the rock beneath the palace. A hall with a highly irregular floor plan was built on the south side of the slightly elevated ground floor. The room featured two bays of cross-ribbed vaults with massive, bevelled ribs. The vault corbels were secondarily inserted into the enclosing walls. In addition to an entrance, the side of the hall facing the courtyard also had two large windows with side benches. Despite its ceremonial nature, the hall lacked a hearth or any other source of heating. A tiled stove is documented on the floor above, which also featured a large pointed-arch Gothic window with tracery. Two very small rooms, barrel-vaulted and without any source of natural light, were located next to the hall toward the east or northeast. Certain evidence suggests that they were used to heat the first floor with warm air. Architectural elements found in the rubble suggest that located above these spaces and an adjacent room toward the north with a flat ceiling was a large hall with three bays of cross-ribbed vaults. The other rooms in the palace had flat ceilings and were heated with tiled stoves beginning in the 14th century. Apparently only an attic space was located above the first floor.

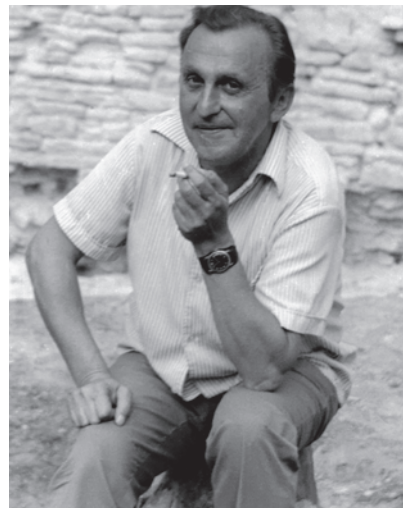
The architectural elements discovered in the rubble quite reliably date the second phase of castle construction to the third quarter of the 13th century. An art history dating of this nature is made possible by a collection of corbels, capitals, abaci and keystones. An arch from a double window with the symbol of a stirrup (from the builder's crest) was found along with other architectural details. A zoomorphic sculpture comes from the tower. The highly impressive character of the castle was in line with the distinguished standing of its builder, Tas of Vizmburk. The artistic design of the architectural features mentioned above can be connected with the nearby church at the provostry of the Břevnov Benedictines in the town of Police nad Metují, which was built in the same period. On the other hand, the castle also reveals remarkably inept masonry work that is likely the result of the outlying, borderland location of Vizmburk. This lack of sophistication is also highly apparent in the rustic and heavy design of the architectural elements.

Only minor changes and adaptations were made to the castle during the 14th century and the first half of the 15th century. A narrower wing, partially with cellars, was built along the west side of the courtyard; a kitchen with a polygonal smoke canopy was built on the north side. A forge was apparently situated on the outer side of the enclosing wall to the north. Two identical gates with drawbridges were built in the northwest corner of the outer ward and in the front mound.

Vizmburk Castle represents a remarkably preserved architectural complex from the second half of the 13th century. Few aristocratic castles from the given period provide such detailed, albeit somewhat inconsistent, testimony of their appearance, architectural furnishings and construction history. In this sense Vizmburk is a highly valuable study and documentation source. Unfortunately, the technical condition and presentation of the castle are not on a par today with Vizmburk's exalted status.

Translation: David Joseph Gaul

Archeologický výzkum ze 70. a počátku 80. let 20. století, který „vrátil“ hrad Vizmburk do toku dějin, je navždy spjatý s lidmi a místy, bez nichž si tento ojedinělý a z dnešního pohledu také rozporuplný počín nelze představit.

ISBN 978-80-86516-47-9

9 788086 516479 >